

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Magistratura Mərkəzi

Əlyazması hüququnda

Ramilə Quliyeva Rasim qızı

“Qloballaşma şəraitində iqtisadi artım sürətilə makromaliyyə sabitliyinin
qarşılıqlı əlaqəsinin əsas prinsipləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: 060404 İqtisadiyyat.

İxtisaslaşmanın şifri və adı: İqtisadi nəzəriyyə.

Elmi rəhbər:
i.e.d., prof. Ü. Q. Əliyev

Magistr proqramının rəhbəri:
i.e.n., dos. Ş. M. Rzayeva

Kafedra müdiri: i.e.d., prof. Ü. Q. Əliyev

Bakı–2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I Fəsil. Qloballaşma şəraitində iqtisadi artım sürətilə makromaliyyə sabitliyinin təmin olunmasının nəzəri–metodoloji əsasları.....	9
1.1. İqtisadi artımın mahiyyəti, nəzəri–metodoloji vəzifələri	9
1.2. İqtisadi artım sürətilə makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin olunması.....	21
1.3. Maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, makromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin mühüm elementidir.....	29
II Fəsil. İqtisadi artımın makromaliyyə sabitliyinə təsiri.....	35
2.1. Struktur dəyişikliklərinin makromaliyyə sabitliyinə təsiri.....	35
2.2. Makromaliyyə sabitliyinin mövcud vəziyyəti.....	46
2.3. Azərbaycanda iqtisadi artımın yüksək tempinin təmin ediləcəyi şəraitdə makromaliyyə sabitliyi.....	54
III Fəsil. Dünyada və Azərbaycanda iqtisadi artım və makromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsi istiqamətləri.....	61
3.1. Azərbaycanın makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin iqtisadi inkişafa təsiri.....	61
3.2. İqtisadi artımla bağlı həyata keçirilən dövlət proqramlarının gözlənilən nəticələri.....	68
3.3. Dünya iqtisadiyyatında iqtisadi artım və makromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsi istiqamətləri.....	81
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	87
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	92
ƏLAVƏLƏR.....	96

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığının əsaslandırılması. Qloballaşma prosesinin formalaşması və hazırki inkişaf mərhələsinə çatması uzunmüddətli tarixi mərhələni özündə əks etdirir. Bu prosesin ibtidai əsasları quldarlıq cəmiyyətinin fundamentləri üzərində formalaşmış və çoxəsrlik tarixi dövr ərzində müstəmləkələrin və imperiyaların dağılması fonunda dövlətlər arasındakı iqtisadi münasibətlərin liberallaşması ilə nəticələnmişdir.

Müasir dövrdə qloballaşma meyilləri transmilli korporasiyaların və müxtəlif ölkələrdə onların çoxsaylı filiallarının yaranması ilə xarakterizə olunur.

Son 20–25 il ərzində qloballaşma daha da sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Qloballaşma müxtəlif ölkələr arasındakı iqtisadi, sosial, siyasi və s. münasibətlərin düzgün qurulub inkişaf etməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda bu münasibətlərin yüksək dərəcədə əhəmiyyətli olmasına səbəb olur.

Bu gün dünya iqtisadiyyatında əsas qüvvə, elmi–texniki–tərəqqinin yüksək səviyyəsinə nail olmuş inkişaf etmiş ölkələrin təsərrüfat sistemində məxsusdur.

Həmçinin məlumdur ki, XXI əsr informasiya, texnika, texnologiya əsridir. Bu baxımdan bir sıra iqtisadçılar belə zənn edirlər ki, bu gün qloballaşma dünyada baş verən post sənayeləşmənin davamı olmaqla getdikcə “qarışıq” və “sosial təyinatlı” xarakter alır.

İctimai əmək bölgüsünün dərinləşdiyi, elmi–texniki–tərəqqinin iqtisadi həyatın bütün sahələrini əhatə etdiyi bir şəraitdə iqtisadi artım və onun amillərinin öyrənilməsi mühüm məsələyə çevrilir.

İqtisadi artım sürətinin inkişafı özündən funksional asılılıq kimi həm işsizliyin azaldılmasına, həm rifah halının yaxşılaşdırılmasına, həm də yoxsulluğun qarşısının alınmasına səbəb olur. Bu problem iqtisadi inkişafın qeyri–müəyyənliyi şəraitində öz aktuallığını saxlayır.

Yaşadığımız dövrdə ictimai əmək bölgüsü getdikcə dərinləşir və elmi–texniki nailiyyətlər əldə olunur. Bu baxımdan da iqtisadiyyatın strukturunda dəyişikliklər

etməklə inkişafa nail olunur. Eyni zamanda bu inkişaf xalqın rifah halının yaxşılaşdırılmasına, işsizliyin azaldılmasına və s. səbəb olur. Buna müvafiq olaraq deyə bilərik ki, iqtisadi artımın nə dərəcədə vacib məsələ olması ölkə iqtisadiyyatının gücünün artmasında özünü aydın biruzə verir.

Qloballaşma prosesinin gücləndiyi bir dövrdə yenicə müstəqil olan dövlətimiz, qarşısında duran əsas məsələlərdən biri, milli maraqlar və mənafelər baxımından milli iqtisadiyyatın formalaşmasının makroiqtisadi problemlərini səmərəli şəkildə həll etməkdən ibarətdir. Bu baxımdan qloballaşma şəraitində milli inkişaf modelləri ilə dünya inkişaf modellərinin düzgün uzlaşdırılması bu gün aktual problemlərdən birinə çevrilir.

XXI əsrin sonunda müstəqillik qazanan Azərbaycan son 25 il ərzində bir sıra çətinliklərlə, müharibələrlə və s. ilə səciyyələndirilə bilər. Belə bir vəziyyətdə sağlam milli iqtisadiyyat formalaşdırmaq üçün bir sıra iqtisadi islahatlar aparılmışdır. Bu aparılan islahatlar respublikamızda iqtisadi artıma qismən nail olmağa şərait yaratmışdır.

Son illərdə respublikamızda iqtisadi artımın amillər üzrə təhlili göstərir ki, iqtisadi artım səviyyəsində əldə olunan nailiyyətlər, heç də 90–cı illərdən başlayan sistem böhranından birdəfəlik çıxması demək deyildir.

Son dövrlərdə Azərbaycan Mərkəzi Bankının makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək məqsədilə yeritdiyi pul, valyuta, faiz siyasəti birmənalı qiymətləndirilə bilməz.

Azərbaycanın yeni iqtisadi sistemə transformasiya olunmasında əsas istiqamət kimi 1996–cı ildən sonra makromaliyyə sabitliyi əsasında ölkədə iqtisadi artıma nail olmağı xüsusilə nəzərə almaq lazımdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyat təkmil maliyyə mexanizmi olmadan fəaliyyət göstərə bilməz. Bu baxımdan iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi maliyyə sabitliyinin formalaşmasından daha çox asılıdır. Bu amil bazar iqtisadiyyatı şəraitində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bazar iqtisadiyyatı maliyyə–kredit mexanizmi əsasında qurulur.

Maliyyə sabitliyi dövlətin öz iqtisadi funksiyalarını həyata keçirmək üçün maliyyə sistemindən istifadə olunmasının əsas iqtisadi tədbirlər məcmusunu özündə əks etdirir. Başqa sözlə desək, makromaliyyə sabitliyi dövlətin iqtisadi siyasətindən yaranan iqtisadi artıma təminat verən iqtisadi bir prosesdir.

Respublikamızda maliyyə sabitliyinin təmin olunmasında əldə olunan nailiyyətlərə baxmayaraq, bu sahədə duran əsas problem ona əsaslanır ki, makroiqtisadi səviyyədə ümumən pul, maliyyə sabitliyi təmin olunsa da, mikro səviyyədə isə hələ problem öz həllini tapmamışdır. Belə bir vəziyyəti hər şeydən əvvəl manatla dolların məzənnəsinin təmin edilməsinə dövlətin fəal müdaxiləsinin olmaması, maliyyə sferasında güclü inhisarçılıq meyillərinin olması, zəif sosial siyasətin yeridilməsi və s. ilə izah etmək olar.

Problemin işlənmə dərəcəsi. Hazırkı qloballaşma dövründə iqtisadi artım sürətilə makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi artım nəzəriyyəsi iqtisadi fikir tarixində ilk dəfə fransız iqtisadçısı J.B.Seyin və alman iqtisadçısı İ.V.Fon Tyuksilin əsərlərində müşahidə olunsa da, o, iqtisadi bir cərəyan kimi kapitalizmin əsl inkişaf mərhələsində diqqəti cəlb etmişdir. Məhz bu nöqtəyi nəzərdən amerikan iqtisadçısı C.B.Klarkın və ingilis iqtisadçısı U.Cevonsun xidmətləri təqdirə layiqdir. Bu iqtisadçılar iqtisadi artımda olan irəliləyişləri əmək ehtiyatlarına, kapitalla arxalanaraq əsaslandırılmışlar. Lakin Nobel mükafatı laureatı R.Solou 1957–ci ildə ilk dəfə olaraq göstərdi ki, iqtisadi artım üçün əsas şərt kapital deyil, texniki tərəqqidir. Solounun bu fikri digər iqtisadçılar olan S.Fabrikant, C.Kendrik, Y.Şmukler və s. tərəfindən də tədiqlənmişdir.

İqtisadi artımla bağlı Azərbaycan iqtisadçılarının fikirləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan iqtisadçılarna misal olaraq: T.S.Vəliyev, Ş.H.Hacıyev, Z.Səmədzadə, Q.N.Manafov, M.A.Əhmədov, M.X.Meybullayev, T.Ə.Quliyev və başqalarını göstərmək olar.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatına inteqrasiya olunması ilə əlaqədar olaraq, bu sahədə iqtisadi artım sürətinin makromaliyyə

sabitliylə qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsində müəyyən bir boşluğun olması əsas verir ki, bu problem ön plana çəkilsin və bu sahədə elmi əhəmiyyət kəsb edən nəzəri müddəalar əsaslandırılınsın.

Beləliklə Azərbaycan iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinin formalaşması iqtisadi artımla makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin təhlil edilib öyrənilməsini zəruri edir.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Tədqiqatın obyektini qloballaşma dövründə beynəlxalq səviyyədə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artım sürətilə makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi prinsipləri və onları aradan qaldırmaq yolları təşkil edir. Tədqiqatın predmetini isə Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində bütün dünya dövlətləri və beynəlxalq təşkilatların birgə olaraq iqtisadi artımın və makromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, onlar arasındakı qanunauyğunluqlarla əlaqədar olan nəzəri və təcrübi məsələlər təşkil edir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Beynəlxalq iqtisadi aləmdə iqtisadi artımla makromaliyyə sabitliyini qorumaq, onların qanunauyğunluqlarının və xüsusiyyətlərinin izahını vermək. Dünyada iqtisadi artıma nail olmaq, ayrı-seçkiliyə yol verməmək. Həmçinin qloballaşma şəraitində iqtisadi artımla makromaliyyə sabitliyinə dair məlumatları bir yerə cəmləmək, təklif və tövsiyələr irəli sürməkdən ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün dissertasiya işində aşağıdakı tədqiqat vəzifələri qarşıya qoyulmuş və yerinə yetirilmişdir:

- iqtisadi artıma beynəlxalq nəzarəti öyrənmək;
- beynəlxalq təşkilatların iqtisadi artımla bağlı qərarlarının hüquqi təbiətini araşdırmaq;
- bütün dünya səviyyəsində iqtisadi artımla və makromaliyyə sabitliylə bağlı vəziyyəti öyrənmək;
- makromaliyyə sabitliyinin təmin olunması baxımından imkanların üzə çıxarılması;

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artımla makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinə dair təklif və tövsiyələrin irəli sürülməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, bu elmi işdə Azərbaycandakı iqtisadi artımla makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsi, dünya ölkələrinin iqtisadi artım və makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsi kompleks tədqiq olunmuşdur. Həmçinin dissertasiyada, dünyada və Azərbaycanda iqtisadi artım və makromaliyyə sabitliyi ilə bağlı təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Dissertasiya işinin yeniliyini özündə əks etdirən və müəllif tərəfindən müdafiəyə çıxarılan elmi müddəalar aşağıdakılardır:

1. Beynəlxalq aləmdə iqtisadi artımı təmin etmək üçün dövlətlər öz aralarında əməkdaşlıq etməlidirlər və ortaya çıxan problemləri birlikdə həll etməlidirlər.
2. Dövlətlərin bəziləri öz üzərlərinə götürdüyü öhdəlikləri lazımınca yerinə yetirmirlər. Bu cür mənfi halların qarşısını almaq üçün dövlətlərə nəzarət güclü olmalıdır.
3. Hər bir dövlət öz iqtisadi artımında və makromaliyyə sabitliyində inkişafa nail olmaq üçün beynəlxalq təcrübəyə malik olmalıdırlar.
4. Hər bir ölkə öz iqtisadiyyatında iqtisadi artımla bağlı qərar qəbul edərkən, Böyük İyirmilik Ölkələrin (G20) iqtisadi artımla bağlı keçirilən sammitlərində əldə olunan qərarlara da istinad etməlidir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Dissertasiya işinin hazırlanmasında tədqiqat bazası olaraq, klassiklərin iqtisadi artımla bağlı elmi məqalələri, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Vergilər Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF), Mərkəzi Bankın, Dövlət Statistika Komitəsinin faktiki materialları, dövlət proqramları, mülkiyyətin özəlləşdirilməsi ilə bağlı qərarları, sərəncamları və eyni zamanda respublika prezidentinin müvafiq qərar və sərəncamları təşkil edir. Bundan əlavə informasiya mənbəyi olaraq, iqtisadi artım və maliyyə münasibətləri sahəsində bir sıra Şərqi Avropa ölkələrinin, keçmiş SSRİ məkanında olan dövlətlərin, eyni

zamanda müstəqillik qazanan dövlətlərin həyata keçirdiyi islahatlarından lazımınca istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat üzərində iş zamanı iqtisadi artım və makromaliyyə sabitliyi ilə bağlı bir çox iqtisadçıların əsərlərindən, fikirlərindən, beynəlxalq müqavilələrin mətnlərindən və Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyində olan sənədlərin mətnlərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin materialları, nəticə və müddəaları, müəllifin irəli sürdüyü təklif və tövsiyələr iqtisadiyyat sahəsində gələcək elmi-nəzəri araşdırmalar üçün təməl rolunu oynaya bilər.

Bundan əlavə Azərbaycanda bazar sisteminin inkişafında iqtisadi artım sürətilə makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin səmərəli şəkildə təşkil olunması mühüm rol oynaya bilər. Onu da qeyd etmək ki, bazarın bir sıra elementlərinin iqtisadiyyatda fəaliyyət dairəsinin iqtisadi artımla makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin getdikcə genişlənməsi yeni iqtisadi sistemin inkişafını artırmağa bilər. Bu nöqtəyi nəzərdən deyərək ki, bazar münasibətlərinin inkişafı üçün əlverişli mühitin formalaşması iqtisadi həyatın bütün sahələrinə fəal təsir edərək əlverişli şərait yaradır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə hissəsindən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. Qloballaşma şəraitində iqtisadi artım sürətilə makromaliyyə sabitliyinin təmin olunmasının nəzəri-metodoloji əsasları.

1.1. İqtisadi artımın mahiyyəti, nəzəri–metodoloji vəzifələri.

İqtisadi artım məsələləri hələ qədim zamanlardan iqtisadi fikir nümayəndələrinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu məsələlərin zamanla əhəmiyyətini, dəyişən beş qrupa bölmək olar:

- İqtisadi artım faktorları
- Cari və gələcək faktorların nisbəti və onların tempinə təsiri
- İqtisadi artımın və gəlirlərin bölgüsünün qarşılıqlı təsiri
- İqtisadi artımın tarixi tendensiyası
- Bərabər həcmli (balanslı, davamlı) artımın şərtləri

İqtisadi artım dedikdə, ilk öncə həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaradan kəmiyyətə çox, keyfiyyətə yaxşı əmtəə və xidmətlərin istehsalı başa düşülür. Başqa sözlə, iqtisadi artım dedikdə, iqtisadiyyatda buraxılışın real həcmnin artırılmasının uzunmüddətli meyilləri başa düşülür.

Bundan əlavə onu da qeyd edək ki, iqtisadi artım qısamüddətli dövr üçün yox, uzunmüddətli dövr üçün iqtisadi artımın hansı formada təzahür etdiyini özündə əks etdirir. İqtisadi artımın məqsədi–insanların daim genişlənən və yeniləşən tələbatı ilə onun ödənilməsi səviyyəsi arasındakı ziddiyyəti həll etməyə cəhd göstərməkdir.

Mahiyyətə iqtisadi artım müəyyən zaman ərzində istehsal olunmuş Ümumi Milli Məhsulun (ÜMM) və Xalis Milli Məhsulun (XMM) faizlə artımını göstərir.

Bir sıra iqtisadçılar iqtisadi artımın əsasının kapital olduğunu qeyd edirlər. Bir qisim iqtisadçılar isə elmi texniki inkişafı əsas götürürlər. Digər iqtisadçılar isə iqtisadi artımı işçi qüvvəsinin təhsil səviyyəsinin artırılmasında görür. İqtisadçılar bu cür nailiyyətlərin səbəblərini ta qədimdən araşdırmağa başlamışlar.

Mahiyyətə iqtisadi artım kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini özündə əks etdirir.

Ümumiyyətlə kəmiyyət göstəriciləri hər dövr üçün iqtisadi artımın inkişafını əks etdirir. İqtisadi artımın kəmiyyət göstəricilərinə—istifadə edilən iqtisadi resursların həcmi, əsas kapitalın həcmi və s. aiddir. Lakin istehsal nəticəsində iqtisadi dəyişikliklər nəzərə çarpmırsa, bu zaman iqtisadi artımdan danışmağa dəyməz. Bu da o deməkdir ki, cəmiyyətdə tələbata daxil olmayan qədər məhsul istehsal etmək iqtisadi artımın olduğunu əks etdirir. Bu cür vəziyyət ancaq, müharibə gedən bir ölkə üçün xarakterikdir. Belə ki, bir sıra sosialist quruluşa malik olan ölkələrdə də belə vəziyyət mövcud olmuş, ancaq özünü doğrultmamışdır.

İqtisadi artımın keyfiyyət göstəricilərinə isə elmi–texniki–tərəqqinin nailiyyətlərindən istifadə, istehsalın və idarəetmənin yeni formaları, təhsilin və iş qüvvəsinin hazırlığının səviyyəsi və s. aiddir.

Bu cür vəziyyətdə təkrar istehsalın dinamikasındakı dəyişikliklərlə bərabər keyfiyyətində heç bir irəliləyişlərə nail olunmazsa bu zaman heç bir iqtisadi artımdan söhbət gedə bilməz.

İqtisadi artımın əhəmiyyəti aşağıdakılarla xarakterizə edilir:

1. Ölkənin maddi sərvətini artırır.
2. Xərcləri aşağı salmaqla mənfəəti artırmağa şərait yaradır.
3. Resursların getdikcə tükənməsinin qarşısının alınmasına yardım edir.
4. Ölkə qarşısında dayanan iqtisadi məqsədlərin həllinə və yeni iri miqyaslı proqramların reallaşdırılmasına şərait yaradır.
5. Həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq miqyasda sosial–iqtisadi problemlərin qarşısının alınmasına kömək edir.

İqtisadi artımın əsas məqsədi təkcə cəmiyyət üzvlərinin artmaqda olan tələbatlarını ödəməklə deyil, eyni zamanda onların zövqlərini də nəzərə almalıdır. Bir sözlə iqtisadi artım insanların həyat səviyyəsinin keyfiyyətə yaxşılaşdırılması, yoxsulluğun azaldılması, işsizliyin azaldılması və s.dir.

Əhalinin daim artması, bununla yanaşı tələbatların da artması resurların getdikcə tükənməsinə gətirib çıxarır. Bu cür qeyri–mütənasib amillərin əsasında iqtisadi artımın olduğu meydana çıxır.

İqtisadi artımın öyrənilməsi istiqamətində əhalinin həyat səviyyəsinin aşağı olması, yoxsulluq həddinin getdikcə artması, işsizliyin, inflyasiyanın artması və s. problemlər əsas məsələlərdən biridir.

İqtisadi artım nəzəriyyəsi ilk dəfə olaraq fransız iqtisadçısı J.B.Seyin və alman iqtisadçısı İ.V.Fonun əsərlərində rast gəlinməsinə baxmayaraq, iqtisadi artım nəzəriyyəsi kapitalizm mərhələsində öz inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Bu baxımdan amerikan iqtisadçısı C.B.Klarkın, ingilis iqtisadçısı U.Cevonsun və digərlərinin xidmətlərinin xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu qeyd edə bilərik. Bu iqtisadçılar bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmək ehtiyatlarına, təbii resurslara və kapitalla arxalanaraq iqtisadi artımda irəliləyişləri əsaslandırmışlar. Lakin Nobel mükafatı laureatı R.Solou 1957–ci ildə sübut etdi ki iqtisadi artım üçün əsas amil kapital deyil, məhz texniki tərəqqidir. Bunun bir daha sübut olunması 1902–1957–ci illərdə amerikalı statistika idarəsinin apardığı tədqiqatlar nəticəsində toplanılan nəticələrdən görmək olar.

Texnoloji nailiyyətlərin istehsalatda tətbiq edilməsi iqtisadi artımın inkişafına şərait yaradır. Solounun bu fikri digər iqtisadçılar, S.Fabrikant, C.Kendrik, T.Qrixeles, Y.Şmukler və başqaları tərəfindən də hörmətlə qarşılanmışdır.

Hər bir hadisə və prosesin baş verməsi üçün bir qrup amillərin olması vacibdir. Məhz bu nöqtəyi nəzərdən R.Makkonel və L.Bryu iqtisadi artımın baş verməsi üçün 6 amilin olduğunu qeyd edirlər. Bu amillərin hər birinin özünə məxsus xüsusiyyətləri mövcuddur. Lakin bu xüsusiyyətlərin olmasına baxmayaraq onları ümumi şəkildə birləşdirən bir cəhət vardır. Onların bəziləri tələb və təklif amilləri formasında birləşməsindən ibarətdir. Bu amillərdən təklif amilləri iqtisadi artımın fiziki həcmi əks etdirir. Tələb amilləri isə keyfiyyət cəhətdən əks etdirir.

Yuxarıda qeyd olunan amillərdən dördü təklif amilləri, ikisi isə tələb amilləri hesab olunur.

Təklif amilləri aşağıdakılardır:

1. Təbii resursların kəmiyyət və keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
2. Əmək resurslarının kəmiyyəti və keyfiyyəti;
3. Əsas kapitalın həcmnin artırılması və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;
4. İstehsalın texnologiyasının və təşkilinin təkmilləşdirilməsi;

Tələb amilləri də aşağıdakılardır:

1. Məcmu xərclərin səviyyəsinin yüksəldilməsi;
2. Artan resursların kəmiyyətinin səmərəli bölgüsü;

Tələb və təklif amilləri qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərir. Bu amillər iqtisadi inkişafın gedişində əlaqəli şəkildə bir-birinə təsir edirlər. İndi isə iqtisadi artımın ayrı-ayrı amillərinin mahiyyətini araşdıraraq:

İşçi qüvvəsi və ya əmək ehtiyatlarının kəmiyyət və keyfiyyəti təklif amillərindən biri sayılır.

Bir çox iqtisadçılar belə hesab edirlər ki, işçi qüvvəsinin keyfiyyəti, təhsili, davamiyyəti bunlar iqtisadi artımın əsas mexanizmləridir. Təcrübi olaraq istehsalın başqa elementləri, kapital ehtiyatları və ya texnologiya digər ölkələrdən alınır. Məsələn: xaricdən istənilən texnologiya–hərbi təyyarələr, kompüterlər, avadanlıqlar və s. ala bilərik, lakin əmək ehtiyatları ilə istehsal prosesini təmin etmək dövlətin öz yerli ehtiyatlarının üzərinə düşür. Ancaq burada bəzi istisnalar mövcuddur. Məsələn üçün, hər hansı texnika və ya texnologiyanın öyrənilməsi üçün kənddən mütəxəssislərin cəlb olunması buna xüsusi misal ola bilər. Məhsul istehsalını böyük həcmdə resurslardan istifadə etməklə, yaxud onlardan daha səmərəli istifadə etməklə artırmaq olar. Burada əmək sərfini artırmaqla müəyyən vaxt ərzində daha çox məhsul istehsal etmək olar. Məhz bu baxımdan əmək sərfi dedikdə–məhsul istehsalında məşğul olanların sayı və işlənmiş saatların orta miqdarı nəzərdə tutulur. İşçi qüvvəsi isə əmək sərfinin əsas göstəricisi olmaqla iqtisadi artımın əsas elementi sayılır. Əgər onun məhsuldarlığı aşağı düşərsə, onda iqtisadi artım da aşağı düşəcək. Bu istər bazar sistemli ölkələr, istərsə də planlı təsərrüfat sistemli ölkələr üçün eyni nəticə verəcək. Bu cür vəziyyətdən müxtəlif yollarla azad olmaq olar. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə

əsas kapital qoyuluşu dövlət tərəfindən çox zaman elə sahələrə yönəldilir ki, onlar gələcək üçün iqtisadiyyatın bütün bölmələrinin inkişafına şərait yaratsın. Məsələn; hava limanları, şosselər, dəmir yolları, su təchizatları və s. dövlət tərəfindən investisiya edilir və bu da öz növbəsində iqtisadi artımın təmin olunmasına şərait yaradır.

Dövlətin inkişafı və ya süqutunda əsas rol oynayan uzunmüddətli iqtisadi artımın təmin olunması problemi merkantilistlərin nəzəriyyəsində mərkəzi yer tuturdu. İngilis klassik məktəbinin iqtisadi artım haqqında xüsusi nəzəriyyəsi yox idi. Lakin o, milli gəlirin artımı və onun gəlirinin bölüşdürülməsi ilə əlaqəli faktorlar ilə məşğul olurdu. Bunlar A.Smitin iqtisadi fəaliyyətin əsası olan “Xalqların sərvəti, təbiəti və səbəbləri” (1776) əsərinin başlanğıcında nəzərdə tutulurdu. Klassiklərin gəldiyi başlıca nəticə ondan ibarətdir ki, sərvətin artımı istehsal vasitələri və onların məhsuldarlığı ilə təyin olunur.

Iqtisadi artımın müasir nəzəriyyələr tərəfindən araşdırılmasından fərqli olaraq ilk iqtisadçılar olan A.Smit və T.Maltus iqtisadi artımda torpağın məhdud rolunu qeyd etmişlər.

A.Smit 1776–cı ildə yazdığı “Xalqların sərvəti, təbiəti və səbəbləri” əsərində iqtisadi inkişafın mahiyyətini göstərmişdir. İnsanlar üçün torpaq üzərində mülkiyyət sərhədsiz olduğu üçün kapital toplanması insanlar üçün əhəmiyyətsiz idi. Çünki nə qədər ki, kapital yox idi ölkədə məhsul buraxılışı əhalinin sayına nisbətən iki dəfə çox artırdı. Real əmək haqqı isə bütün ümumi milli gəliri təşkil edirdi.

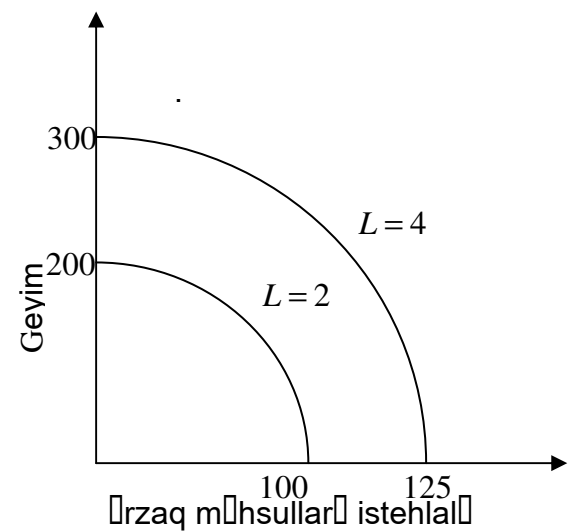
Bu dövr “qızıl dövr” adlanırdı. Lakin qızıl dövr adlandırılan bu dövr daimi mövcud ola bilməzdi. Çünki əhalinin artımı nəticəsində bütün yer kürəsi getdikcə daralacaq. Yeni insanlar işlək torpaq sahələrini istehsala cəlb edirlər. Bununla torpaq nadir ehtiyata çevrilir və onu icarəyə verməklə gəlir əldə etmiş olur. Lakin məhsul istehsalı əhali artımına nisbətən yavaş–yavaş artır. Bunun da əsas səbəbi torpaq sahəsinin hər hansı bir sahə vahidinə əmək sərfi nə qədər çox olarsa, işlək əhali bir o qədər çox tələb olunur.

T.Maltus qeyd edirdi ki, əhalinin iqtisadiyyata təzyiqi onu o vəziyyətə gətirər ki, işçilər minimum yaşayış səviyyəsində əmək haqqı alar. Bundan əlavə, nə qədər ki, əmək haqqı minimum yaşayış səviyyəsini təmin edir, əhali artacaq, əmək haqqının aşağı düşməsi ölümün yüksəlməsinə və əhalinin sayının azalmasına gətirib çıxaracaqdır.

Aşağıdakı şəkildə T.Maltus qızıl əsr üçün iqtisadi artımın izahını vermişdir. Qrafikə əsasən, torpaqdan istifadənin qeyri-məhdud şəraitində əhalinin ikiqat artması nəticəsində işçi qüvvələri yeni istifadəsiz torpaq sahələrini istehsala cəlb edir və istənilən şəraitdə ikiqat paltar və ərzaq məhsulları istehsal etmiş olur.

Burada L -fəhlələrin sayını göstərir.

Qrafikin izahından məlum olur ki, torpaqdan istifadənin məhdud olması şəraitində, əhalinin 2 milyondan 4 milyona qədər artması bu mexanizmin zərərlə işləməsinə şərait yaradır, çünki ikiqat əmək sərfi nəticəsində ərzaq məhsulları sadəcə 25% artmış olur.

T.Maltus özünün 1798-ci ildə yazdığı «İnsana nifrət» nəzəriyyəsində göstərirdi ki, insanlar ta qədimdən həndəsi silsilə ilə artır, ancaq yaşayış vasitələri təbii resursların tükənməsi səbəbindən ədədi silsilə ilə artır. Bu da, yer üzərində artıq insan kütləsinin yaranmasına səbəb olur.

Keynsçilik. İnkişaf etmiş qərb ölkələrinin iqtisadiyyatlarında böyük sarsıntılar yaranan iki Dünya müharibələri arasındakı dövrdə iqtisadi nəzəriyyə yenidən artım probleminə qayıtdı. Böyük əhəmiyyət kəsb edən məqsədli makroiqtisadi nəzəriyyənin yaranmasına səbəb olan “keynsçi inqilab” makroiqtisadi tarazlığı əsasən də yığımların və investisiyaların bərabərlik şəraitini tədqiq edirdi. Keynsin kəşfləri ilə bağlı olaraq milli gəlirin və onu təşkil edən amillərin ölçülməsinə böyük maraq yarandı. Lakin Keynsin özü diqqətini qısamüddətli analizə cəmləmişdi. Bu andan etibarən iqtisadi fikir tarixində bir-birini əvəz edən iki dövrü ayırmaq olar:

qısamüddətli tsikl nəzəriyyəsi (1930–1960, 1970–ci illər) və uzunmüddətli artım nəzəriyyəsi (1940–1960, 1980–ci illər). Asanlıqla görmək olur ki, tsikllər nəzəriyyəsinə iqtisadi böhranlar zamanı daha böyük diqqətlər yetirilirdi, iqtisadi artım nəzəriyyəsi isə iqtisadi inkişaf daha hamar trayektoriyaya malik olanda ön plana çıxırdı.

Neokeynsçilik. Neokeynsçilik modeli qərb iqtisadi ədəbiyyatında müharibədən sonrakı dövrdə formalaşmışdır. Müasir iqtisadi nəzəriyyədə iqtisadi artım nəzəriyyəsi adı altında uzunmüddətli dövrdə keynsçiliyin yayılması nəticəsində yaranan formal nəzəriyyə nəzərdə tutulur. Bu nəzəriyyənin başlanğıcını ingilis iqtisadçısı Roy Harrodun və Evsey Domarın modelləri qoymuşdur.

Harrodun iqtisadi artım modeli 3 hissədən ibarətdir:

- Artımın fundamental bərabərliyi
- Zəmanət verilmiş artım
- Təbii artım

İqtisadi artımın ən sadə keynsçi modeli 1940–cı illərin sonunda irəli sürülmüş E.Domarın modelidir. Domarın modeli ona əsaslanır ki, əmək bazarında əlavə təklif mövcud olur ki, bu da qiymətlərin səviyyəsinin sabitliyini şərtləndirir.

Ümumilikdə modeli nəzərdən keçirdikdə göstərmək olur ki, əgər faktiki və zəmanət verilmiş artım tsiklik böhran yaradırsa onda zəmanətli artımla təbii artımın ayrılması xroniki işsizliyə səbəb olur. Harrodun modeli kapitalist iqtisadiyyatının dövrü və uzunmüddətli qeyri–sabitliyini təsəvvür edir. 1946–1947–ci illərdə E. Domar Harrodun 1939–cu ildəki işlərindən xəbəri olmadan müstəqil olaraq onun təminatlı artım bərabərliyinə analogi olan tarazlı artım bərabərliyini almışdır. Domarın əsas fikri o idi ki, investisiya iqtisadiyyatda ikili rol oynayır: bir tərəfdən onlar istehsal vasitələri yaradır, digər tərəfdən multiplikator effektindən tələb yaradırlar. Domar göstərir ki, tələbin artımı istehsal güclərinin artımına uyğun olması üçün investisiyalar (yəni tarazlı artım şərtində və bütün MG) OS–ə bərabər tempdə artmalıdır. Burada O–fondverimi, S–yığım norması göstəricisidir. Buna görə də iqtisadi nəzəriyyədə Harrod–Domar modeli demək qəbul edilib.

Bundan əlavə R.F.Harrod “zəmanətli” artım tempini işlətmişdir. Bu cür artım tempi kapitalın tam istifadəsini təmin edir, ancaq bu zaman tam məğulluq yaradılmır.

Bununla yanaşı “təbii” artım tempi anlayışını elmə gətirir. Təbii artım isə əhalinin artımı və texniki tərəqqi ilə yol verilən maksimum temp kimi izah olunur

Daim artmaqda olan əhalinin tələbatını ödəyən istehsalın sabit artma tempini və əmək məhsuldarlığının artımını, Harrod artımın yeganə amili hesab edirdi. Üçüncü amil kimi o kapital yığımını xüsusi qeyd edirdi və Harrodun bu göstərişi xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Harrod bazar iqtisadiyyatının öz-özünü tənzimləmə qabiliyyətinin olmamasını və onun tənzimlənməsi üçün dövlət nəzarətinin vacib olduğunu qeyd edirdi.

Hal-hazırda qərb ölkələrində iqtisadi inkişafın artımsız konsepsiyası hökm sürür, çünki elmi-texniki nailiyyətlər hesabına adambaşına düşən məhsul istehsalı yüksək səviyyədədir. Digər tərəfdən əhalinin artım tempi getdikcə zəifləyir. Başqa bir tərəfdən bu konsepsiyanın tərəfdarları hesab edirlər ki, iqtisadi artımın hədsiz artımı insan biosferində pozuntulara səbəb olur və bu dünyanın yanacaq və xammal ehtiyatlarının getdikcə tükənməsi ilə bağlıdır.

İstehsal bəzən tərəddüdlü hala düşür ki, bunun da bir sıra səbəbləri vardır. Bu amillərə demoqrafik, mövsümlilik və s. nümunə göstərmək olar.

Başqa bir tərəfdən müharibə, xəstəliklər və s. kimi demoqrafik amillər də iqtisadi artıma öz mənfi təsirini göstərir. Belə vəziyyətdə ölənlərin sayının artması və doğumun aşağı düşməsi nəticəsində həm əhalinin, həm də işlək əhalinin sayına ciddi təsir göstərir və bu da öz növbəsində iqtisadi artımın inkişafında öz təsirini göstərir.

Bu tərəddüdlü vəziyyətin bu qədər uzun müddət davam etməsi bir sıra iqtisadçıları düşünməyə məcbur etmişdir. İngilis iqtisadçısı U.Cevani uzunmüddətli, dalğavari iqtisadi artımın ilk tədqiqatçısı olmuşdur. Onun nəzəri konsepsiyası statik məlumatlara əsaslanırsa da, onların məhdudluğundan o qiymətin dinamikası ilə kifayətlənməli olmuşdur. Sonra isə iqtisadi artımı borc faizinin stavkası ilə əlaqələndirmişdir.

İqtisadi artımın dərinədən təhlil olunmasında istehsal funksiyası da ön planda durur. C.Klark məhsul buraxılışının həcmi ilə məsrəf amilləri arasındakı əlaqələri istehsal funksiyası adlandırmışdır. İstehsal funksiyası müəyyən zaman kəsiyində istehsalın həcmi ilə ona sərf olunan amillər arasındakı əlaqəni əks etdirir.

İstehsal funksiyası amerika iqtisadçısı P.Duqlas və riyaziyyatçısı Ç.Kobb tərəfindən 1928–ci ildə yaradılmış və buna uyğun olaraq, Kobb–Duqlas funksiyası adlanır. Onların fikrinə görə istehsalın həcmi ilk növbədə əmək və kapitalın kəmiyyətindən asılıdır. Kobb–Duqlas istehsal funksiyası Azərbaycan iqtisadiyyatı təmsalında dəfələrlə qiymətləndirilmişdir. Lakin iqtisadiyyat inkişaf etdikcə onun parametrlərinin qiymətləri dəyişir.

Solou modeli. Qeyd olunduğu kimi 1970-ci ildə iqtisadi artım nəzəriyyəsinə maraq azalmışdır. Bu hər şeydən əvvəl görünür ki, Qərbi iqtisadiyyatında dövrü böhranlarla bağlı olmuşdur. Lakin Solounun modeli və “Qızıl qayda”nın kəşfindən sonra bu sahədə vəziyyət iqtisadi məzmununda heç bir irəliləyiş olmadan riyazi texnikanın mürəkkəbləşməsi yolu ilə inkişaf edirdi.

Bu model neoklassik yanaşma tərəfdarlarının baxışları çərçivəsində ən sadə müasir iqtisadi artım modelidir. Solou modeli göstərir ki, şəxsi yığım norması kapitalla silahlanmanın sabit səviyyəsini və uyğun olaraq buraxılış səviyyəsini müəyyən edən mühüm amildir. Daha yüksək şəxsi yığım normalı ölkələr daha çox investisiya qoyur və kapitalla silahlanmanın daha yüksək səviyyəsinə malik olurlar ki, bu da artımın daha yüksək inkişafını təmin edir. O, rifahın sabit artımının yeganə əsası kimi texniki tərəqqini əsas götürür və maksimum istehlakı təmin edən artımın optimal variantını tapmağa imkan yaradır.

Bu modeldə əsas subyektlər, ev təsərrüfatları və firmalardır. Onun əsas parametrləri kimi bunlar nəzərdən keçirilir: əhalinin ümumi sayında işləyənlərin payı, əhalinin artım sürəti, kapitalın amortizasiya payı, milli gəlirdə yığımın xüsusi çəkisi.

Bütün amillər qarşılıqlı əvəzlənən olduğundan kapitalla silahlanma müxtəlif zaman kəsiklərində dəyişir. Solou modelində iqtisadi artım iki amilin: a) texniki

tərəqqi və b) iqtisadi resurslardan səmərəli istifadənin nəticəsi kimi xarakterizə olunur. Bu modeldən irəli gələn əsas nəticələrə aşağıdakılar aid edilir:

1. İqtisadiyyatın dayanıqlı vəziyyətində iqtisadi artım tempi əmək resursları keyfiyyətinin artım tempi ilə müəyyənləşir.
2. Modelin texnoloji dəyişilmə şərtləri iqtisadi artım templərinin artmasına səbəb olur.

R.Solou göstərdi ki, keynsçi modellərdə dinamik tarazlığın qeyri-sabitliyi, istehsal amillərinin qarşılıqlı əvəz oluna bilməməsinin nəticəsi idi. O, Leontyevin funksiyasının yerinə öz modelində Kobb–Duqlas istehsal funksiyasını istifadə etmişdir ki, burada əmək və kapital subtitdirlər. Solounun nəzərdən keçirilən modeli iqtisadiyyatda tarazlığı və amillərin tam məşğulluğunu qoruyub saxlayan uzunmüddətli iqtisadi artım mexanizmini təsvir etməyə imkan verir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, iqtisadi artımın mənbələri işçi qüvvəsi, kapital və texniki nailiyyətlər hesab edilir. Məhz bu baxımdan Azərbaycan Respublikası üzrə iqtisadi artımın araşdırılmasına böyük ehtiyac vardır.

Məlum olduğu kimi respublikamız inzibati–amirlik sistemindən bazar iqtisadi sistemə keçid dövrünü yaşamış bir ölkədir. Qeyd edək ki, keçid dövründə iqtisadi böhranlar, inflyasiya, işsizlik kimi problemlər xüsusi qeyd olunmalıdır. Yəni bütün bunlar hamısı keçid dövründə respublikamızda həyata keçirilən islahatlarla, qəbul edilən qərarlarla bağlı olmuşdur. Respublikamızda hal–hazırda əmək ehtiyatlarının çox geniş olmasına baxmayaraq, onlardan istifadə səviyyəsi aşağıdır. Bunun da əsas səbəbi, respublika təsərrüfatının uzun müddət kompleks şəkildə fəaliyyət göstərməsi və bu gün üçün bu kompleksin dağılması və ayrılıqda fəaliyyət göstərmə imkanlarının məhdudlaşması olmuşdur. Respublikamızda istehsal sahələrinin passivləşməsi, istehsal imkanlarının olmaması, əsas fondların müasir dövrün tələblərinə cavab verməməsi ilə sıx bağlıdır.

Respublikamızın müharibə şəraitində yaşaması, ərazisinin 20%-nin işğal edilməsi ilə əlaqədar işçi qüvvələrinin öz iş yerlərindən qovulması və şəhərlərə əsasən də, Bakı, Gəncə, Sumqayıt və s. kimi sənaye şəhərlərinə üz tutması, şəhərlərdə

işçi qüvvəsi çoxluğu yaratmışdır. Bu da, işçilərin öz ixtisasları üzrə işləməsinə gətirib çıxarmış və nəticədə iqtisadi artıma öz mənfi təsirini göstərmişdir.

Son dövrlərdə bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq xüsusi sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etməsi respublikada təsərrüfata kapital qoyuluşunu artırmışdır. Xüsusən də, bu yerli kapitalın kənd təsərrüfatına yönəlməsində öz əksini tapmışdır.

Bununla yanaşı texniki–tərəqqi də iqtisadi artım üçün əsas amil hesab olunur. Yəni istehsalın strukturunda gündən–günə baş verən yeniliklər hesabına texnoloji dəyişikliklər aparmaq, iqtisadi artımın son nəticədə artmasına gətirib çıxarır. Respublikamızda ixtiralar aşağı səviyyəli olsalar da, hər il əsas fondların 5–7%-i yeniləri ilə əvəz olunur. Lakin bu son dərəcə aşağı göstəricidir. Yəni iqtisadçıların təqribi hesablamalarına əsasən respublikamızda əsas fondların təxminən 40%-i yararsız vəziyyətdədir. Bu baxımdan ölkədə çox geniş xarakter almış problemə nəzər salmaq yetərlidir. Başqa sözlə desək, iqtisadi artımda stimül yaratmaq, onu səmərəli etmək üçün texniki tərəqqinin son nəticələrindən faydalanmaq çox vacibdir. Məhz ABŞ, Yaponiya, Almaniya kimi inkişaf etmiş kapitalist–sənaye ölkələri bu cür nailiyyətlər hesabına yüksək iqtisadi artıma nail olmuşlar.

XXI əsrin başlanğıcında (XX əsrin II yarısından başlayaraq) iqtisadi artımın yeni amilləri aşağıdakılardır:

1. İstehsalın artımının əsasən ETT–nin müasir nailiyyətləri əsasında həyata keçirilməsi;
2. İqtisadi artımın sosial yönümünün güclənməsi, insan kapitalına investisiyaların artması, asudə vaxtın çoxalması;
3. İqtisadi artımın istehsalın strukturunun yenidən qurulması ilə əlaqələndirilməsi;
4. İstehsalın getdikcə genişlənməsi və ətraf mühitə zərərli təsirinə mümkünlüyünün nəzərə alınması;
5. Əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması və insanların həyatının təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin gücləndirilməsi.

Bildiyimiz kimi hər bir dövlətin özünəməxsus iqtisadi siyasəti, strategiyası var. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artımın yüksək inkişafa malik olmamasının bir

sıra özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu xüsusiyyətlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

– Dövlət öz strategiyasını bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar bağlasa da, ancaq respublikamızda azad sahibkarlıq tam formalaşmamışdır;

– Respublikada müharibənin törətdiyi çətinliklərlə əlaqədar dövlət iqtisadi artımın tənzimlənməsinə geniş yer ayıra bilmir;

– Dövlət öz iqtisadi inkişafını bir sıra daxili ehtiyatlar hesabına (neft, qaz və s.) formalaşdırır;

– Respublikada iqtisadi artımda stimül yaradacaq vergi sisteminin olmaması;

– Dövlət səviyyəsində ixtisaslı kadrların, həmçinin ayrılan xərclərin səviyyəsinin aşağı olması;

– Respublikada ETT–nin aşağı səviyyədə olması.

Azərbaycan Respublikası çox zəngin təbii xammal ehtiyatlarına malikdir. Həmçinin bu ehtiyatlar respublikanın tələbatlarını müəyyən səviyyədə ödəmək qabiliyyətinə də malikdir. Bir çox ölkələrin bizə qibtə etdiyi halda, biz öz iqtisadi potensiallarımızdan tam istifadə edə bilmirik. Halbuki, biz ölkədə yalnız ASK–nı inkişaf etdirməklə çox böyük iqtisadi nailiyyətlər qazana bilərik. Bu baxımdan biz bir iqtisadçı kimi Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf perspektivini yüksək dəyərləndirir və bu inkişafın əldə olunmasının vacibliyini mümkün hesab edirik.

Dövlətin iqtisadi artımı tənzimləməsi üçün əsas çıxış yolu kimi istehsalın artım sürətinin saxlanması, elmi–texniki–tərəqqinin stimullaşdırılması, işsizliyin iqtisadi həddinin müəyyən edilməsi, yoxsulluğun azaldılması, gəlirlərin yüksəldilməsi, vergi sisteminin əsaslı olaraq tənzimlənməsi və s. kimi tədbirləri həyata keçirməkdən ibarətdir.

1.2. İqtisadi artım sürətilə makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin olunması.

İqtisadi fəallığın inkişaf etdirilməsi istiqamətində öndə olan ölkələrin əlaqələndirilmiş tədbirləri nəticəsində, qlobal maliyyə bazarlarında müəyyən müsbət dəyişikliklər əldə olunmuşdur. Lakin maliyyə sabitliyi üzrə risklər hələ qalmaqdadır, bunun da əsas səbəbi, qlobal maliyyə sisteminə etimadın aşağı səviyyədə olmasıdır. Ümumilikdə qlobal iqtisadi artım çox kövrək olan iqtisadi bir hadisədir. Dünya iqtisadiyyatında iqtisadi artım templərinin zəifləməsi 2012–ci ilin ikinci rübündən etibarən müşahidə olunmaqdadır. Əgər I rüb ərzində artım 3,6% təşkil etmişdirsə, II rübdə bu göstərici 2,3%–ə bərabər olmuşdur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə (İEOÖ) də artım templəri zəifləmişdir. Qlobal artımın zəifləməsi əsasən Avropadakı mənfi vəziyyətlə bağlıdır. Avropa siyasət qurucularının həyata keçirdiyi tədbirlərin nəticəsi kimi investor etimadını azaldan əsas amillərin aradan qaldırılması olsa da, Avrozonada qeyri–sabitlik öz fəallığını saxlayır. 2014–cü ilin sentyabr ayında keçirilən sorğuya əsasən emal sənayesində işgüzar aktivlik indeksi (İAI) neytral zonada qalmışdır ki, bu da mövcud vəziyyətin pisləşməsi haqda xəbər verir. Avrozonada mərkəz və ətraf ölkələr arasındakı fərq daha da kəskinləşmişdir. Investorların etimadının azalması və makroiqtisadi qeyri–müəyyənlik periferiya ölkələrindən özəl xarici kapital axınına səbəb olmuşdur. Bu da öz növbəsində maliyyələşmənin dəyərinin artması və nəticə olaraq iqtisadi artımın getdikcə azalması riskini artırır. İnkişaf etmiş ölkələrdə (İEO) müşahidə edilən artım, işsizlik probleminin qarşısının alınmasına imkan vermir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun məlumatına görə, hazırda işsizlik ABŞ–da 7,8%, Avrozonada 11,2% təşkil edir. Xüsusən gənclər arasında işsizlik hələ də yüksək səviyyədə qalmaqdadır. Qlobal artımın əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi yumşaq monetar siyasət çıxış edir. Belə ki, faiz siyasətinin yumşalması ilə yanaşı, mərkəzi banklar bazarların müxtəlif

seqmentlərində ayrı–ayrı borcalanların dəstəklənməsi və ümumilikdə maliyyə vasitəçiliyinin inkişafına yönəlmiş proqramları həyata keçirirlər.

İqtisadi artımla makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin olunmasının əsas amillərindən biri maliyyə münasibətləridir. Maliyyə bazar münasibətlərinin əsas tərkib hissəsi olmaqla, dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas funksiyasıdır. Maliyyə həmçinin, müəssisələrin iqtisadi bazasını da təşkil edir. Pul dövriyyəsinin düzgün şəkildə formalaşdırılması, istehsal prosesinin bütün sahələri üzrə səmərəli şəkildə bölüşdürülməsi istehsalı hərəkətə gətirən bir sistemdir. Maliyyə münasibətlərinin fərqliliyini yaradan bir sıra mühüm elementlər vardır:

1. Maliyyə münasibətləri ÜMM və milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü ilə bağlıdır.
2. Maliyyə münasibətləri dövlətlə bağlıdır.
3. Maliyyə münasibətləri pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədardır.

Bütün bu deyilənlər bu və ya digər səviyyələrdə pul fondlarının formalaşdırılması və iqtisadi münasibətlər sistemini ifadə edir. Bu münasibətlərin hər üçünə aid edilən pul münasibətləri maliyyə münasibətlərinə şamil edilir. Yuxarıda qeyd olunan təhlil göstərir ki, maliyyə iqtisadi münasibətləri xarakterizə edir və deməli, iqtisadi bazisin tərkibinə daxildir. Bazis dedikdə isə üstqurumun əsasında dayanan istehsal münasibətlərinin əsas xüsusiyyəti kimi anlama gəlir. Maliyyə iqtisadi bazisin əsas elementidir və iqtisadi kateqoriya kimi ifadə olunur. Çünki hər şeydən əvvəl o, istehsal münasibətlərinin müəyyən tərəflərini universal və mücərrəd şəkildə öyrənir həm də, tarixi səciyyə daşıyır. Maliyyənin mahiyyətinin düzgün müəyyən olunması zamanı da iqtisadçılar arasında böyük fikir ayrılığı yaranır. Onlardan bəziləri maliyyəni bölgü kateqoriyası, digərləri istehsal kateqoriyası, üçüncü qrup isə geniş təkrar istehsal kateqoriyası kimi dəyərləndirirlər. Məlumdur ki, geniş təkrar istehsal 4 əsas mərhələni əhatə edir: istehsal–bölgü–mübadilə–istehlak. Beləliklə, maliyyəyə bu cür tərif vermək olar: Maliyyə–pul vəsaitlərinin özü deyil,

pul vəsaitləri fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsinə dair insanlar arasındakı münasibətlərdir.[8, 14]

Müəssisə iqtisadiyyatın əsasını təşkil etdiyindən onun maliyyəsinin düzgün qurulması da ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu baxımdan, müəssisənin maliyyə vəsaitinin yaxşılaşdırılması aşağıdakı bir sıra məsələlərin həllini qarşıya qoyur:

1. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin hərtərəfli təhlili, problemlərin aşkar olunması və üzə çıxarılması;
2. Maliyyə vəziyyətini müəyyən səviyyəyə çatdırmaq üçün dövriyyə vəsaitlərinin də həmin səviyyəyə çatdırılması mühümdür;
3. İstehsal prosesini sürətləndirmək üçün lizinq münasibətlərindən istifadə edilməsi;
4. Gəlirlərin bölüşdürülməsi və dividend siyasətinin optimallaşdırılması;
5. Müəssisənin maliyyə strategiyası planının işlənməsi və hazırlanması.

Qeyd olunan bu cür nöqsanların həll edilməsi makromaliyyə sabitliyi ilə iqtisadi artım sürətinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin olunmasına, əhalinin maddi və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına imkan yaradır.

Makromaliyyə sabitliyi ilə iqtisadi artımın qarşılıqlı əlaqəsinin təmin olunması amillərindən biri də məqsədli maliyyələşdirmə və daxilolmalardır. Buraya büdcədən, sahələrarası xüsusi fondlardan köçürmələr, fiziki şəxslərdən ödənişlər və s. aid etmək olar.

İqtisadi artımla makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin olunması vasitəsi kimi maliyyə siyasəti də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Maliyyə siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi kimi, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində, makroiqtisadi səviyyədə ölkənin gəlir və xərclərinin müəyyənlişməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Dövlətin iqtisadi funksiyalarının yerinə yetirilməsində maliyyə münasibətləri mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən, dövlətin iqtisadi və sosial tədbirlərinin yerinə yetirilməsində məhz maliyyə münasibətlərindən geniş şəkildə istifadə olunur. Bütün bunlar dövlətin maliyyə

siyasəti vasitəsilə həyata keçirilir. Digər tərəfdən, dövlətin maliyyə siyasəti vasitəsilə maliyyə konsepsiyaları müəyyən edilir və həmçinin onun əsas istiqamətləri dəqiqləşdirilir. Bu baxımdan, dövlətin maliyyə siyasətinin əsas hissəsini maliyyə konsepsiyaları təşkil edir. Bu cür maliyyə konsepsiyalarına uzun və qısa müddətli maliyyə resurslarının cəlb edilməsi, həmçinin maliyyə planlaşdırılması daxildir. Maliyyə siyasəti dövlətin qarşısında duran iqtisadi vəzifələrin reallaşdırılmasına əsaslanır ki, bunlara da aşağıdakılar aid edilir:

- Ölkənin maliyyə resurslarının yüksək səviyyədə təmin olunması;
- Ölkənin maliyyə resurslarının düzgün şəkildə bölünməsi və istifadəsinin təmin olunması;
- Maliyyə metodları vasitəsilə iqtisadi və sosial proseslərin tənzimlənməsi;
- Maliyyə siyasətinə uyğun şəkildə maliyyə mexanizminin işlənməsi və hazırlanması;

Bu qeyd olunan vəzifələrin həyata keçirilməsi zamanı maliyyə resurslarından düzgün şəkildə istifadə mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Əgər maliyyə siyasəti düzgün şəkildə aparılmırsa, bu zaman iqtisadi sistemdə maliyyə sabitliyi pozulur və iqtisadi artımın təmin edilməsində azalma müşahidə olunur, hətta bəzi məqamlarda sıfıra düşmə halı da yaranır. Nəticədə böhranın baş verməsi üçün şərait yaranır. Odur ki, düzgün şəkildə qurulmuş maliyyə siyasəti iqtisadi artım sürətilə makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin olunması vasitəsi kimi çıxış edir.

Cəmiyyətdə qarşıya qoyulan məqsədlərin xarakterindən və həll olunması metodlarından asılı olaraq maliyyə siyasəti iki yerə ayrılır:

- maliyyə strategiyası;
- maliyyə taktikası;

Maliyyə strategiyası–uzunmüddətli perspektivə əsaslanan və iri miqyaslı məsələlərin həllini nəzərdə tutan maliyyə siyasətinin uzunmüddətli xəttidir. Bu istiqamətdə maliyyənin inkişafının mühüm tendensiyası və ondan istifadə olunması konsepsiyası proqnozlaşdırılır.

Maliyyə taktikası–maliyyə strategiyasının ən mühüm sahələrində qarşıya çıxacaq maliyyə məsələlərinin həll metodlarıdır. Maliyyə strategiyası nisbi sabit xarakterlidir, maliyyə taktikası isə çevikdir. Maliyyə siyasətinin strategiya və taktikası qarşılıqlı şəkildə bir–birilə bağlıdır. Belə ki, strategiya, münasibətlərin təşkili qaydalarının zamanında dəyişdirilməsi, iqtisadi və sosial sferanın əsas nöqsanlarının həlli məsələlərini aşkara çıxarır. Maliyyə strategiyası göstərilən məsələlərin həllini daha az xərclə və daha az vaxt ərzində həyata keçirir.

Maliyyə siyasəti insan fəaliyyətinin mühüm sahəsi kimi üstqurum kateqoriyası ilə əlaqəli şəkildə bağlıdır. Üstqurum ilə cəmiyyətin iqtisadi bazisi bir–birilə qarşılıqlı əlaqəlidir. Bu bir tərəfdən, maliyyə siyasəti üzrə iqtisadi münasibətlərin fəaliyyəti nəticəsində yaranır, digər tərəfdən isə iqtisadi bazis əsasında meydana gələn və inkişaf edən maliyyə siyasəti, müəyyən bir müstəqilliyə malikdir. Buna görə də o, maliyyənin vəziyyətinə və iqtisadiyyata əks təsir göstərir. Bu təsir müxtəlif cür ola bilər. Bu bir tərəfdən iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə iqtisadiyyatın inkişafı üçün mühüm şəraitin yaradılmasıdır, digər tərəfdən isə o, məhdudlaşdırıcı xarakter daşıyır.

Prioritet maliyyə siyasətində elmi–texniki–tərəqqini və elmi tədqiqatı təşkil edən sahələrə ehtiyac getdikcə yüksəlir. Hazırkı dövrdə dövlət maliyyə resurslarının daha çox hissəsini öz əlində saxlayaraq, iqtisadi konyukturaya fəal müdaxilə edir. Məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsinin yüksəldiyi bir şəraitdə, maliyyə tədbirləri sosial tələbata yönləndirilir ki, bu da əhəlinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına üçün müsbət haldır.

İnformasiya, maliyyə siyasətinin hazırlanması üçün mühüm baza yaratmalıdır. Bu zaman, maliyyə siyasətinin dəqiqliyini yoxlamaq üçün etibarlı əsasə riayət olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Maliyyə siyasətinin hazırlanması üçün əsasən konkret tarixi şəraitdən çıxış etmək çox vacibdir. Bu zaman cəmiyyətin inkişafının hər mərhələsinin xüsusiyyətləri, daxili və xarici amillər və s. imkanlar öyrənilməlidir.

Maliyyə siyasətində mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də, onun hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı maliyyə sisteminin bütün formalarında tətbiq olunan tədbirlərə, həmçinin iqtisadi siyasətin digər sahələrinə qarşılıqlı şəkildə yanaşılmasıdır. Maliyyə siyasətinin elmi cəhətdən əsaslandırılması onun uğurla həyata keçirilməsində müsbət nəticə verir. Bunun da mühüm əhəmiyyəti ona əsaslanır ki, o, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına dəlalət edir. Maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı bir sıra məsələlərə diqqət yetirilir: xalqın maddi və mənəvi həyat tərzinin yüksəldilməsinə, sosial xidmət sahələrinin genişləndirilməsinə, yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasına və s.

Maliyyə siyasətinə büdcə siyasəti, vergi siyasəti, pul–kredit siyasəti aid edilir. Qeyd edək ki, dövlət maliyyə siyasətinin bütün mexanizmlərinə malikdir. Belə olan təqdirdə dövlət, qarşıya çıxacaq bütün çətinliklərə qarşı mübarizə tədbiri görə bilər. Bu baxımdan, aşağıdakı amillərin həyata keçirilməsi olduqca mühüm xüsusiyyətə malikdir.

- dövlət maliyyəsinin düzgün şəkildə formalaşdırılması;
- sosial gərginlik səviyyəsinin minimuma endirilməsi;
- bank mühitinin normal fəaliyyətinin yaradılması;
- əmtəə və pul kütləsində tarazlıq vəziyyətinin yaradılması.

Azərbaycanda ayrı–ayrı zamanlarda maliyyə siyasətinin mexanizmlərini araşdırmaq üçün ilk öncə onu müəyyən edən amillərin tədqiq olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, əvvəlki və yeni maliyyə siyasəti, gələcək maliyyə siyasətinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qeyd edək ki, 1995–ci ilə kimi həyata keçirilən maliyyə siyasətinin nəticəsi olaraq iqtisadi artımda nəzərə çarpacaq dərəcədə azalma müşahidə olunmuşdur. Ancaq sonrakı illərdən etibarən bu azalma tədricən ləngimiş və iqtisadi artımda irəliləyişə nail olunmuşdur.

Maliyyə siyasəti son dövrlərə qədər iqtisadi inkişafa nail olmaqda heç bir aydın məqsədə malik deyildi, lakin bu məqsədə çatmaq üçün can atırdı.

Müasir dövrdə maliyyə siyasətinin məqsədi aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur.

1. Hal–hazırda maddi resurslar kimi maliyyə resursları da tükənən olduğundan, iqtisadiyyatın bütün sahələrində tarazlıq yaratmaq üçün, maliyyə resurslarının planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması üzrə maliyyə elmində məqsədyönlü şəkildə islahatlardan istifadə edilməlidir.
2. Büdcədən istifadə olunması üzərində nəzarət və bu baxımdan xəzinədarlıq orqanlarının formalaşması, ondan istifadə olunması maliyyə orqanlarının fəaliyyətinin əsas mənbəyini təşkil edir. Bu baxımdan deyə bilərik ki, ÜDM–in əksər hissəsi büdcə vəsaiti hesabına bölüşdürülür.
3. Maliyyə siyasətinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri kimi sabit qiymət, möhkəm manat və kəsirə malik olmayan büdcəyə nail olmağı göstərmək olar. Ümumiyyətlə bütün maliyyə siyasətində əsas xüsusiyyət kimi möhkəm manat yaratmaqdır. Bu baxımdan dövlət borcunun artması, manatın alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi və s. pul islahatlarını həyata keçirməyi tələb edir.

Hazırki şəraitdə yeni maliyyə problemləri yaranır ki, bu da öz növbəsində maliyyə siyasətinə yeni metodlarla yanaşmağı qarşıya qoyur. Bu cür proses də, nəticədə müasir maliyyə sisteminin yenidən qurulmasını ön plana çəkir.

Maliyyə siyasətinin bütünlüklə dəyişməsi ilə əlaqədar maliyyə mexanizmi yenidən qurulmuşdur. Burada əsas məqsəd kimi bazar münasibətlərinin inkişafı əsasında ictimai istehsalın inkişafına onun təsirini artırmaq və maliyyə resurslarından istifadə edilməsinin effektivini yaxşılaşdırmaqdan ibarət olduğunu qeyd etmək olar.

İqtisadi artımla makromaliyyə sabitliyinin təmin olunmasının mühüm istiqamətlərindən biri də iqtisadi proseslərin dinamikasının proqnozlaşdırılmasıdır. Qeyd edək ki, iqtisadi proseslərin idarə olunması mürəkkəb bir proses olduğundan, idarəetmə prosesinə aşağıdakıları şamil etmək olar:

- obyektin baza vəziyyətinin təhlili;
- nəzərdə tutulan məqsədi həyata keçirən zaman müvafiq trayektoriyaların hesablanaraq müəyyənləşməsi;
- buraxılan səhvlərin gələcəkdə nəzərə alınması;

Qeyd etdiyimiz bu amillər iqtisadi inkişaf prosesində müəyyən mərhələlərdə yerinə yetirilir. Burada ayrı–ayrı kompaniyalardan tutmuş, dövlət səviyyəsində olan bütün problemlərin formalaşdığı zaman həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Dövlət orqanlarının qarşısında bir sıra vəzifələr durur ki, bu da iqtisadi inkişafın formalaşdırılmasından ibarətdir. Bu prosesin proqnozlaşdırılması zamanı makromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin istiqamətlərinə təsir göstərə biləcək amillərin də nəzərə alınması bu gün üçün daha əhəmiyyətlidir.

Hamıya məlumdur ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının müəyyən müddət zəifləməsi (yeni müstəqillik əldə etməsi, torpaqlarının 20%-nin işğal olunması, keçid iqtisadiyyatından bazar iqtisadiyyatına keçməsi) ölkədə iqtisadi böhran, inflyasiya, işsizlik və s. kimi problemlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu cür şəraitdə makromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

Yuxarıda qeyd olunanlara əlavə olaraq, onu da qeyd edək ki, firmanın maliyyə imkanlarının düzgün qiymətləndirilməsi, həmin resurslardan düzgün şəkildə istifadə olunmasının fəallaşmasına xidmət edir. Belə ki, müasir Azərbaycan gerçəkliyində iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan sahibkar malik olduğu vəsaitləri bütöv şəkildə aşkara çıxarmalıdır. Buna nail olmaq üçün sahibkar ilk öncə resursların aşkara çıxarılması və yönəldilməsi üçün lazımı biliklərə sahib olmalıdır. Başqa sözlə desək, bu cür işləri həyata keçirə biləcək ixtisaslı kadr potensialına da malik olmalıdır. Bu məsələni xüsusilə nəzərə çatdırmaqda əsas məqsəd, hazırki dövrdə sahibkarların qarşılaşdığı zəruri problemlərdən birini əks etdirməkdir. Çünki məhz kapitalın daxili mənbələrinin aşkarlanmaması və onlardan səmərəli şəkildə istifadə olunmaması ilk öncə sahibkarların bu yönündəki müəyyən savada malik olmamasından irəli gəlir.

Bu baxımdan deyə bilərik ki, iqtisadi artım sürətilə makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin olunması əsası ilə daxili maliyyə mənbələrinin üzə çıxarılmasında təkmilləşdirməyə nail olmaq üçün ilk öncə sahibkarların bu istiqamətdə lazımı biliklərə yiyələnmələri üçün çalışmaq lazımdır.

1.3. Maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, makromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin mühüm elementidir.

İqtisadiyyatın inkişaf etməsinə, eyni zamanda əhalinin maddi vəziyyətinə inflyasiya təsir edir. Bu baxımdan deyə bilərik ki, inflyasiya ilə mübarizənin çətinliyi ondadır ki, o, tarixən mürəkkəb bir problem olmuşdur. Əmtəə bazarında tədavülə daha çox pul buraxılması, nəticədə pulun qiymətdən düşməsi kimi anlaşılan bu ictimai bəlanın yaranmasına pul dövriyyəsi və mal təklifi çərçivəsində bir sıra amillər təsir edir. Deyilən bu çox faktorlu hadisə, daxili və xarici amillərlə bağlı olub inkişaf etməkdədir. Bunu da qeyd edək ki, bütün növ qiymət artımı inflyasiya olmadığı halda, ölkədə maliyyə sabitliyinin yaranması və ya pozulması da inflyasiya ilə bağlı deyildir. Keçmişdə klassik iqtisadçılar iqtisadi və maliyyə sabitliyi dedikdə, yalnız qiymətlərin səviyyəsini nəzərdə tutmuşlar. Çünki o vaxtlar qiymətlərin sabitliyi iqtisadiyyatın sabit inkişafını təmin edirdi. Qloballaşma şəraitində isə, ölkədə maliyyə sabitliyinin qorunub saxlanması üçün, qiymətlərin sabitliyindən əlavə iqtisadiyyatın tam məşğulluq şəraitində daxili və xarici tarazlığın qorunub saxlanması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Maliyyə sabitliyi anlayışı təşkilatın müəyyən vaxt ərzində öz fəaliyyətinin davam etdirilməsi üçün və eyni zamanda kreditlərə və xidmətlərə, məhsulun buraxılışına xidmət göstərilməsi üçün pul vəsaitləri ilə təmin olunma kimi şərh olunur. [66, 24]

Qeyd edək ki, maliyyə sabitliyinə həm daxili, həm də xarici amillər təsir göstərir ki, xarici amillərə: beynəlxalq hadisələr, inflyasiya, siyasi vəziyyət, qanunvericiliyin dəyişdirilməsi, vergi sistemi, ölkənin iqtisadi sabitliyi, bütövlükdə sahənin iqtisadi vəziyyətini, daxili amillərə isə: şəxsi kapital, sığorta ehtiyatları, tarif siyasəti və s. aid etmək olar.

Bunlardan əlavə, maliyyə sabitliyinin ən mühüm amillərinə aşağıda qeyd olunanları aid etmək olar.

- qiymət siyasəti;
- xərclərin idarə olunması siyasəti;
- təkrar sığorta;
- sığorta portfelinin tarazlılığı;
- sığorta öhdəliklərinin dəqiq qiymətləndirilməsi;
- likvidliyin idarə olunması;

Maliyyə sabitliyi tam şəkildə deyil, mövcud kreditlər üzrə öhdəlikləri əhatə edən təşkilatın qabiliyyətini nəzərdə tutur.

Maliyyə sabitliyi üçün əsas meyarlar: Biz hüquqi şəxs kontekstində maliyyə sabitliyini nəzərə alsaq, əsas meyarlar onun likvidlik və ödəmə qabiliyyəti olduğunu hesab etmək olar.

Likvidlik–iqtisadiyyatda yaxud investisiya proseslərində, həmçinin biznesdə vəsaitlərin bazarda əhəmiyyətli dərəcədə qiymət fərqi olmadan və dəyər itkisi yaratmadan, tez satıla bilməsi xüsusiyyətidir. Vəsaitlərin pula çevrilmə qabiliyyətini əks etdirən iqtisadi termin likvidlik kimi şərh olunur. Likvidlik maddi dəyərləri pula çevirmək baxımından nəzəri imkan olmaqla, o həm də bunu cəld, rahat və maksimum dərəcədə faydalı şəkildə həyata keçirməkdir.

Ödəmə qabiliyyəti–müəssisənin bütün maddi öhdəlikləri (xüsusilə pul ilə) vaxtında və zamanında yerinə yetirməsi xüsusiyyətidir.

Maliyyə sabitliyinin bir neçə növü mövcuddur ki, onlar da aşağıdakılardır:

Tam. Təşkilatlar üçün tipik olduğu maddi və qeyri–maddi aktivlər, pul, mövcud inventar və tam tədbirlərin keçirilməsi xərclərini əhatə edən debitor hesablarıdır.

Normal. Kredit resurslarından istifadə təşkilatlarda baş verir, lakin eyni zamanda aktivlərin dəyəri kredit öhdəliklərinin məbləğindən artıqdır.

Təhlükəli maliyyə vəziyyəti. Bu halda, şirkət ancaq mövcud kredit öhdəliklərini əhatə edir.

İlk dəfə maliyyə konsepsiyasının nəzəri əsasını ingilis alimi və iqtisadçısı C.M.Keyns qoymuşdur. Keyns səmərəli təklifi maliyyə konsepsiyasının əsas hissəsi hesab edirdi. Onun fikrinə görə, kapitalist iqtisadiyyatının tsiklik inkişafı və böhranın

aradan götürülməsi dövlət xərcləri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Keyns onların formalaşmasının strukturunu və artımını “səmərəli artıma” nail olmağın əsası kimi şərh edirdi.

Dövlət büdcəsinin əsasını, dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitlərinin toplanması, bölgüsü və maliyyələşdirilməsi mexanizmi təşkil edir. Bunun da əsas səbəbi, onun dəyər xüsusiyyətlərini özündə əks etdirməsidir. Buraya pul vəsaitlərinin toplanması, bölgüsü və istifadəsi şamil edilir. Qeyd edilən vəsaitlərin toplanması, bölüşdürülməsi, istiqamətləndirilməsi və onun sabitliyinin təmin olunması makroiqtisadi və makromaliyyə nöqtəyi yönümündən həyata keçirilməlidir. Bu da ona əsaslanır ki, maliyyə sabitliyinin təmin olunması məqsədi ilə pul–kredit siyasətinin əsas istiqamətlərində ölkənin makroiqtisadi və makromaliyyə vəziyyəti təhlil olunur. Yeni ildə büdcənin icrasına maliyyə təminatı formalaşdırmaq lazımdır. Ən başlıcası isə büdcənin icrasının yerinə yetirilməsidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin əsas istiqamətləri tələb edir ki, azad sahibkarlıq fəaliyyəti inkişaf etdirilsin, təsərrüfat formalarının müxtəlifliyi qəbul olunsun, eyni zamanda dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, qarışıq iqtisadiyyata transformasiya olunması təmin olunsun. Eyni zamanda dövlət və xüsusi təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün müasir bazar tələblərinə uyğun əlverişli şərait yaradılsın. Bu da təbii ki, öz növbəsində makroiqtisadi səviyyədə makromaliyyə sabitliyinin yaradılmasını mühüm əsasa çevirir.

Keçid iqtisadiyyatı şəraitində makromaliyyə sabitliyi əsasən maliyyə siyasətindən asılıdır. İstənilən maliyyə aləti büdcə–vergi dərəcəsi, güzəştlər, fondlar onun sosial yönümü ilə bağlıdır. Bundan əlavə, maliyyə siyasətinin mahiyyətinin bu yönümdə müəyyən olunması onun müasir məqsədlərinə də cavab verir. Həmin məqsədlərə aşağıdakılar aid edilir:

- maliyyə resurslarının həcmnin və istifadə olunması səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- sağlam şəkildə iqtisadiyyatın formalaşdırılması;
- struktur baxımdan iqtisadiyyatın yenidən qurulması;

– əhalinin normal yaşayış tərzinə uyğun şəkildə kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etdirilməsi;

Şübhəsiz ki, makromaliyyə sabitliyini təmin etmək üçün həm strateji, həm də cari dövrün tələbatına uyğun şəkildə iqtisadi məqsədlər seçilməli və bunlar da öz növbəsində bir–birilə uzlaşdırılmalıdır. İqtisadi məqsədlərin mövcud imkanlara uyğun seçilməsi, tədrici iqtisadi tarazlığın ən uğurlu prinsipi kimi hesab oluna bilər. Çünki real resurs təminatına uyğun olmayan məqsədlərin seçilməsi gələcəkdə tədrici tarazlığın pozulması ilə yanaşı, ona nail olmaq imkanları da məhduddur.

Hazırda dünya iqtisadiyyatında bərpa prosesləri davam etməkdədir ki, bu da aparılan qlobal siyasət sayəsində maliyyə sabitliyi üzrə riskləri azaltmışdır. Lakin risklərin azalmasına baxmayaraq, həssas amillər hələ də qalmaqdadır.

Böhrandan sonra formalaşan çatışmazlıqları aradan qaldırmaq məqsədilə, Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı tərəfindən ictimaiyyətə Bazel III Standartı (12 sentyabr 2010–cu il) təqdim edilmişdir. Bazel III xüsusilə maliyyə sabitliyini qorumaq məqsədilə yaranan çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün qəbul edilmiş bir standartdır. Bazel III həm mikro, həm də makro iqtisadi səviyyədə olan islahatlara dair müddəaları və ayrı ayrı maliyyə təşkilatlarının qarşılaşdığı risklərlə bərabər sistem risklərini də əhatə edir.

Bazel III standartının əsas hədəfləri aşağıdakılardır:

- bank sisteminin dayanıqlığının qorunub saxlanması;
- korporativ idarəetmə və risk idarəetməsinin inkişaf etdirilməsi;
- bankların şəffaflığının artırılması və məlumatların açıqlanması;
- makroprudensial siyasət əsasında maliyyə sisteminin sabitliyinin qorunması;

“Kölgə” (shadow) bank sistemi. “Kölgə” bank sistemi leverec (leverage-banklar haqqında məlumat portalı) formalaşdırılan, likvidlik transformasiyasında iştirak edən qeyri–bank maliyyə institutlarıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi tsiklin ekspansion (stimullaşdırıcı) fazasında kölgə bank sistemi sürətlə böyüyür və tənzimləmə çərçivəsindən kənarda qaldıqda enmə fazasında bank sistemi və iqtisadiyyat üçün əhəmiyyətli risklər formalaşdırır. Bu risklər sırasına ümumi

maliyyə sabitliyinin pozulmasını, real sektorun kreditləşməsində fasilələrin yaranmasını və s. aid etmək olar. Hazırda kölgə bank sistemi barədə dəqiq və düzgün statistika mövcud deyil. Maliyyə sabitliyinə nail olmaq üçün maliyyə sabitliyi şurası fəaliyyət göstərir. Bu təşkilata 24 ölkənin Mərkəzi Bankları, Maliyyə Nazirlikləri və digər iqtisadi qurumları, eyni zamanda bir sıra nüfuzlu iqtisadi beynəlxalq təşkilatlar daxildir. Kölgə bank sisteminin həcmi və maliyyə innovasiyalarının tətbiqi sürəti mütəmadi monitoring və hədəflənmiş intervensiyaları zəruri edir. Hazırda Maliyyə Sabitliyi Şurası bu istiqamətdə işlərini davam etdirir. Həm monitoring, həm də requlyativ çərçivənin formalaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. [24, 9]

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə sabitliyinin Azərbaycanda tənzim olunması xüsusi elmi–metodoloji əhəmiyyət daşıyır. İlk növbədə bunun üçün maliyyə siyasətinin sağlam şəkildə qurulması əsas prioritet sahələrdən biridir.

Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün maliyyə siyasəti strategiyasının mühüm istiqamətlərini aşağıdakı kimi şərh etmək olar:

- büdcə kəsirinin büdcəyə təsirini azaltmaq üçün geniş miqyaslı şəkildə struktur siyasətinin aparılması;
- vergi və rüsumların yığılma səviyyəsinin artırılması;
- büdcəyə daxil olan qeyri–vergi gəlirlərinin artırılması;
- büdcə kəsirinin azaldılması;

Ölkənin sosial–iqtisadi inkişaf strategiyasını təmin etmək məqsədilə, makromaliyyə sabitliyinə maliyyə alətləri vasitəsilə maliyyə resurslarının artırılması və effektiv şəkildə bölüşdürülməsi üzrə həyata keçirilən tədbirlərin məcmusu kimi yanaşmaq lazımdır.

Makromaliyyə sabitliyinin formalaşması, bu sahə üzrə həyata keçirilən islahatların səmərəli olmasından asılıdır. Bazar iqtisadiyyatında makromaliyyə sabitliyi əsasən maliyyə siyasətindən asılıdır.

2011–2014–cü illərdə Mərkəzi Bank strateji planına uyğun olaraq fəaliyyətinin bütün funksional istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsi, müasirləşdirilməsi və

beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşdırılması, daxili institusional potensialının gücləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü şəkildə proqram və layihələr həyata keçirmişdir.

Növbəti illərdə də, iqtisadiyyatın şaxələnməsinə dəstək olmaq məqsədilə Mərkəzi Bank maliyyə sektorunun fəaliyyətinin dayanıqlılığının təmin edilməsi istiqamətində tədbirlərini gücləndirməkdə davam edəcəkdir. Maliyyə sektorunda dərinliyin, effektivliyin, sabitliyin və resurslara çıxışın təmin edilməsi başlıca prioritetlər olacaqdır.

Qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə əsaslanmaqla Mərkəzi Bank 2015–ci ildə də bank sektorunun maliyyə sabitliyi və dayanıqlılığının gücləndirilməsi, kapitalizasiya səviyyəsinin yüksəldilməsi, korporativ idarəetmə standartlarının inkişafı, əmanətçilər və investorların maraqlarının qorunmasına yönəldilmiş siyasətini davam etdirəcəkdir.

Bazel III standartı ilə harmonizasiya məqsədilə risk əsaslı prudensial nəzarətin yeni çərçivəsində formalaşdırılması istiqamətində fəaliyyət davam etdiriləcəkdir. Bu çərçivə daha çevik və effektiv alətlərin təkmilləşdirilməsinə imkan verəcəkdir.

Mərkəzi Bank 2014–cü ildə ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına və qeyri–neft sektorunda artıma qismən də olsa dəstək vermişdir. İnflyasiyanın səviyyəsi təkrəqəmli səviyyəsində olmuş, manatın məzənnəsi sabit olmuşdur. Eyni zamanda bank sektorunun maliyyə dayanıqlığı qorunmuşdur.

2015–ci ildə də Mərkəzi Bank üçün makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunması, bu əsasda iqtisadi artımın dəstəklənməsi əsas prioritet sahələrdən biri olacaqdır. Mərkəzi Bank eyni zamanda keçən ildə olduğu kimi, bu il də, inflyasiyanın səviyyəsinin birrəqəmli şəkildə saxlanmasına dəstək olacaq, bank sektorunda maliyyə sabitliyinin qorunmasına nail olacaq, sektorun maliyyə dərinliyinin artırılması yönündə bir sıra məqsədyönlü fəaliyyətini davam etdirəcəkdir.

II FƏSİL. İqtisadi artımın makromaliyyə sabitliyinə təsiri.

2.1. Struktur dəyişikliklərinin makromaliyyə sabitliyinə təsiri.

Struktur anlayışı–eyni cinsli məhsul istehsal edən, bir–birilə daxili əlaqəyə malik olan, eyni və yaxud oxşar funksiyaları yerinə yetirən sahələrin məcmusudur. Struktur anlayışına hər yerdə rast gəlmək mümkündür. Fransız iqtisadçısı, institusional sosiologiyanın banisi Fransua Perruya görə iqtisadi vahidin strukturu proporsiyalar və münasibətlər məcmusu olmaqla yanaşı, hazırki şəraitdə həmin vahidin bilavasitə özünü əks etdirir. Proporsiya nisbi ölçü olmaqla yanaşı, iqtisadi vahidin tərkib hissəsi kimi baxılan bir elementidir.

Bazar konyukturasında dəyişikliklərin təsiri altında iqtisadiyyatda struktur irəliləyişlərinin istiqamətlənməsi və bu irəliləyişlərin effektivliyinin təmin olunması bazar iqtisadiyyatının özünü tənzimləmə mexanizmi əsasında baş verir. Lakin bazar iqtisadiyyatı şəraitində də dövlətin struktur siyasətini yeritməsi zərurəti aradan qalxmır. Bu zaman iqtisadiyyatda struktur irəliləyişlərinin stimullaşdırılması mühüm əhəmiyyət daşıyır və bu aşağıdakı amillərlə şərtlənir:

- Dövlət tərəfindən ETT–nin ən qabaqcıl nailiyyətləri əsasında formalaşmış yeni sahələrə maliyyə dəstəyinin artırılması ilə;
- Təsərrüfat əlaqələrinin son dərəcə mürəkkəbləşdiyi bir dövrdə, elmi–texniki–tərəqqinin inkişaf etdiyi sahələrin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması vasitəsilə iqtisadiyyatın sahələr arası strukturunun təkmilləşdirilməsi zərurəti ilə;
- Fiziki və mənəvi cəhətdən çox tez amortizasiya olunan istehsal avadanlığının vaxtında yenilənməsini stimullaşdırmaqla;
- İqtisadi infrastruktur sahələrinin inkişafı məqsədilə;

- Ərazi problemlərinin həlli üçün ərazi strukturunun inkişafının tənzimlənməsi yolu ilə;

Struktur dəyişikliklərinin mahiyyətini dərk etmək üçün ilk növbədə dövlətin struktur siyasətinin əsas məqsəd və vəzifələrinin nədən ibarət olduğunu qeyd edək.

Dövlətin struktur siyasətinin əsas məqsəd və vəzifələrini aşağıdakı kimi qeyd edək:

- İqtisadiyyatın geniş ictimai təkrar istehsalının kompleks şəkildə resurs bazasının formalaşdırılması;
- Daha çox enerji və qənaətin təmin edilməsi üçün elmi–texniki və innovasiya sahələrinin inkişaf etdirilməsi;
- Mülkiyyətin bütün formalarının proporsional inkişafı üçün iqtisadiyyatın səmərəli inkişafının təmin olunması;
- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabət mühitinin formalaşdırılması;
- Regionların, ölkə subyektlərinin sosial–iqtisadi inkişaf səviyyəsinin tarazlaşdırılması;

İstər milli iqtisadiyyat səviyyəsində, istərsə də, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər səviyyəsində iqtisadi strukturlarda dəyişikliklər baş versə də o, kəskin nəticələrə gətirib çıxara bilər. İqtisadi strukturlar daimi deyil, keçici xarakter daşıyır. İqtisadi strukturlarda baş verən dəyişikliklər nə qədər tez–tez baş verərsə, bir o qədər də zamanın tələbinə uyğun olaraq daha elastik olar. Nəticədə iqtisadi inkişaf da həyata uyğun şəkildə reallaşa bilər.

Struktur dəyişikliklərinin makromaliyyə sabitliyinə təsiri aşağıdakı sahələr üzrə qruplaşdırılır: büdcə–vergi siyasəti; pul–kredit siyasəti; pul və məzənnə siyasəti; maliyyə bazarlarının inkişafı; investisiya siyasəti; innovasiya siyasəti və s.

Büdcə–vergi siyasəti. Struktur dəyişiklikləri çərçivəsində büdcə–vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə əsasən, aşağıdakı prioritet istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- büdcə qanunvericiliyinin ölkə səviyyəsində yenilənməsi, müasirləşməsi;
- büdcə gəlirlərinin artırılması istiqamətlərinin düzgünlüyü;

- büdcə xərclərindən düzgün istifadə səmərəliliyinin artırılması;
- dövlət borcunun düzgün idarə edilməsi mexanizminin yenilənməsi.

Büdcə proqnozlaşdırılmasının səmərəliliyinin artırılması məqsədilə, həyata keçiriləcək iqtisadi siyasətə uyğun olaraq, büdcə qanunvericiliyinin yeniləşməsi istiqamətində mövcud normativ hüquqi baza yenidən təhlil ediləcək, Azərbaycan Respublikasının vergi və gömrük məcəllələrinə müvafiq dəyişikliklər ediləcək, Gömrük Məcəlləsinin beynəlxalq konvensiya və normalara uyğunlaşdırılması prosesi başa çatdırılacaqdır.

Gömrük tarif sistemində lüzumsuz güzəştlər ləğv ediləcək, büdcə gəlirlərinin artırılması istiqamətində vergilərdən azadolmaların sayı getdikcə azaldılacaq, qeydiyyatdan yayınan hüquqi və fiziki şəxslərin qeydiyyata alınması işi gücləndiriləcəkdir. Eyni zamanda, sosial sığorta haqlarının dərəcələrinə, mövcud vergi və rüsumların dərəcələrinə yenidən baxılaraq, onların optimal səviyyəsi və strukturu müəyyənləşdiriləcək, sadələşdirilmiş verginin tətbiqi mexanizmi və ƏDV–nin tətbiqi qaydaları təkmilləşdiriləcək, həmçinin idxalda ƏDV–dən azadolmaların sayı minimuma endiriləcəkdir. Bununla yanaşı, cəmiyyətdə vergi mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə əhalinin maarifləndirilməsi gücləndiriləcəkdir.

Aşağıdakı qeyd olunanlar büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində alt istiqamətlər üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsidir:

- sağlam şəkildə büdcə xərclərinin həyata keçirilməsi;
- büdcə xərclərinə olan nəzarətin gücləndirilməsi;
- büdcə prosesinin şəffaflığının artırılması.

Ölkənin iqtisadi inkişafına təsir edən amil kimi büdcə xərcləri sahəsində daha çox struktur islahatlarının davam etdirilməsi, dövlət və icmal büdcələrinin vəsaiti hesabına həyata keçirilən sosial və investisiya layihələrinin, əsaslı alışların və xidmətlərin iqtisadi–maliyyə əsaslandırılmasının optimallaşdırılması və bu istiqamətdə şəffaflığın daha da artırılması üçün qabaqleyici tədbirlərin görülməsi istiqamətində işlər davam etdiriləcəkdir.

Dövlət büdcəsinin xərclərinin sağlamlaşdırılması üçün qeyri–neft kəsinin ÜDM–də xüsusi çəkisinin kəskin artmasına yol verilməyəcək, büdcə xərcləri proqnozlaşdırılarkən və müəyyənləşdirilərkən qəbul edilmiş məqsədli proqramlar nəzərə alınacaq, icmal büdcə xərclərinin strukturu təkmilləşdiriləcəkdir. Həmçinin büdcə xərclərində normativ (adambaşına) maliyyələşmə prinsipinə keçidin qanunvericilik bazası yaradılacaqdır.

Qanunvericilik bazası təkmilləşdirilərək büdcə vəsaitlərindən istifadəyə nəzarət gücləndiriləcək, büdcə prosesində perspektiv maliyyə planının rolu artırılacaq, eləcə də müntəzəm olaraq planlı təftiş və təhlillər aparılması yolu ilə büdcə vəsaitləri üzərində maliyyə nəzarəti daha da gücləndiriləcəkdir.

Pul və məzənnə siyasəti. Neft gəlirlərinin qarşıdakı dövrdə ölkənin inkişafının mühüm mənbəyi olacağını nəzərə alaraq, pul siyasətinin yüksək makroiqtisadi səmərəliliyinin təmin olunması prosesi ön plana çəkiləcəkdir. Bu məqsədlə monetar siyasətin sağlam potensialının gücləndirilməsi, qeyri–neft kəsinin müəyyən həddinin gözlənilməsi, real səmərəli məzənnənin uzunmüddətli dövrdə kəskin möhkəmlənməsinə yol verilməməsi nəzərdə tutulur. Bununla da, inflyasiyanın təkrəqəmli həddə saxlanması praktik olaraq həyata keçiriləcəkdir. Eyni zamanda, daha məqsədli qərarların qəbuluna şərait yaratmaq üçün pul siyasətinin institusional bazası inkişaf etdiriləcək, pul siyasəti alətlərinin və bank sistemində likvidliyin, habelə valyuta ehtiyatlarının idarə edilməsi sistemi yenilənəcəkdir. Eləcə də, real sektorun yoxlama mexanizmi yaradılacaq və statistik hesabatların avtomatlaşdırılmış rejimdə əldə edilməsi imkanlarının artırılması məqsədilə bank statistikasını beynəlxalq səviyyəyə uyğunlaşdırılacaqdır.

Pul–kredit siyasəti. Bu siyasət vasitəsilə dövlət tərəfindən elə makroiqtisadi şərait yaradılır ki, iqtisadiyyatın üstünlük verilən sahələrinin xeyrinə struktur dəyişiklikləri baş versin. İstehsalın həcmi, məşğulluğun və qiymətlərin səviyyəsini sabit saxlamaq üçün, pul–kredit siyasəti pul təklifindəki dəyişikliklərdən ibarətdir. İqtisadiyyatda tam məşğulluğu təmin etmək və inflyasiya olmayan bir səviyyəyə çatmağa kömək etməkdə pul–kredit siyasəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Pul–kredit

siyasəti iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətindən asılı olaraq ya kreditin stimullaşdırılmasına və pul emissiyasına, yaxud kredit verilməsinin məhdudlaşdırılmasına yönəldilir. Mərkəzi Bank kredit verilməsinin artırılması və faiz normasının azaldılması ilə konyukturanı canlandırmağa çalışması böhran dövründə baş verir. Əksinə, yüksəliş dövründə isə qiymətlər qalxdığına və iqtisadiyyatda disproporsiyalar artdığına görə Mərkəzi Bank kreditin verilməsini azaldır.

Pul–kredit siyasətinin əsas vəzifəsi kimi iqtisadi konyukturanı tənzimləmək və inflyasiya ilə mübarizə aparmaq, milli valyutanın məzənnəsini aparıcı dövlətlərin dönərli valyutalarına nisbətən tənzimləmək və ölkənin müsbət tədiyə balansına nail olmağı göstərmək olar. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən pul–kredit siyasətini həyata keçirmək üçün onun bir sıra istiqamətlərini qeyd edirlər və bunlar aşağıdakılardır:

- 1) İnflyasiyanın səviyyəsini müəyyən etmək və dövriyyədə olan pul kütləsini tənzimləmək;
- 2) İqtisadi sabitliyə nail olmaq üçün pul–kredit siyasətinin müəyyən vaxt üçün zəruri olan metodlarının seçilməsi və tətbiqi;
- 3) Cari və gələcək dövr üçün dövlətin pul–kredit siyasəti sahəsində strategiyasını müəyyənləşdirmək;
- 4) Pul–kredit siyasətində tətbiq edilən tədbirlərin istiqamətlərinin və müddətinin hər il dövlətin idarəedici hakimiyyət orqanları tərəfindən təsdiqlənməsi.

İqtisadiyyatda struktur irəliləyişlərinin pul–kredit mexanizmi vasitəsilə tənzimlənməsi daha çox ABŞ–da geniş yayılmışdır. Bu mexanizmin əsasında ölkənin mərkəzi bankı rolunu oynayan federal ehtiyatlar sistemi vasitəsilə bank uçotu dərəcələrinin, bu sistemə daxil olan banklar üçün məcburi ehtiyat normalarının tənzimlənməsi durur. Ümumilikdə düzgün aparılan pul–kredit siyasəti inflyasiyanın səviyyəsini aşağı düşməsinə, ölkədə iqtisadi artımın və məşğulluğun artmasına və tənzimlənməsinə, əmək haqqının artırılmasına, eyni zamanda ölkədə makromaliyyə sabitliyinə nail olmaq üçün stimulyar yaradır.

Maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsi. Maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsi məqsədilə struktur dəyişikliklər çərçivəsində aşağıdakı prioritet istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- bank sektorunun inkişaf etdirilməsi;
- qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etdirilməsi;
- sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi.

Bank sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə nizamnamə kapitalına olan minimum tələblərin artırılması ilə bank sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində bank sisteminin kapitallaşması davam etdiriləcəkdir. Həmçinin, elektron ödəniş sistemi inkişaf etdiriləcək və əmanətlərin sığortalanması sistemi təkmilləşdiriləcək, Bazel III standartları tətbiq ediləcəkdir. Əhalinin, habelə sahibkarların, xüsusilə regionlarda bank sektorunun xidmətlərindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə bankların mikromaliyyələşdirmə təsisatlarının və kredit ittifaqlarının şəbəkələri genişləndiriləcəkdir. Eyni zamanda ixtisaslaşmış bankların, o cümlədən tikinti–əmanət banklarının yaradılması dəstəklənəcəkdir. Bundan əlavə, əhalinin mənzillə təmin edilməsinə yardım məqsədilə ipoteka kreditləşdirilməsi təkmilləşdiriləcəkdir, əhalinin xüsusilə aztəminatlı əhalinin, ipoteka kreditlərindən istifadə imkanları artırılacaqdır. Özəl bankların potensialının genişləndirilməsi, xarici sərmayələrin bank sistemində daha fəal cəlb edilməsi vasitəsilə bank xidmətləri bazarında rəqabət mühitinin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradılacaqdır.

Qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində mövcud normativ hüquqi baza inkişaf etdiriləcək və investorların hüquqlarının daha səmərəli şəkildə qorunması işi təşkil olunacaqdır. Eyni zamanda qiymətli kağızlar bazarının genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi məqsədilə hesablaşmalar sistemi təkmilləşdiriləcək və regionlarda qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçılarının, o cümlədən Milli Depozit Mərkəzinin yeni filialları fəaliyyətə başlayacaqdır. Tənzimləmə prosesini inkişaf etdirmək üçün qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçılarının özünü tənzimləyən (qeyri–dövlət) təşkilatlarının yaradılması

dəstəklənəcək, səhmdar cəmiyyətlərinin fəaliyyətinin yoxlama sistemi yaradılacaqdır. Eyni zamanda ipoteka bazarında qiymətli kağızların tətbiq olunması prosesi genişləndiriləcək və qiymətli kağızlarla əməliyyatlar üzrə məlumat bazası formalaşdırılacaqdır. Beynəlxalq qiymətli kağızlar bazarlarına cəlb olunma və xarici sərmayələrin daha fəal şəkildə cəlb olunması məqsədilə avroistiqrazların tədavülü və investisiya fondlarının yaradılması dəstəklənəcəkdir.

Sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi üçün onun beynəlxalq səviyyəyə uyğunlaşdırılması və səmərəliliyinin artırılması məqsədilə qanunvericilik bazası inkişaf etdiriləcək, sığorta, təkrar sığorta işi təşviq olunacaq, sığortaçılar arasında əməkdaşlıq yüksəldiləcək, habelə xarici təkrar sığortaçıların və xarici sığorta brokerlərinin vahid reyestri yaradılacaqdır. Sığorta fəaliyyətinin inkişaf etməsi üçün tədqiqat, ixtisas təşkilatları, sığorta birlikləri yaradılacaq həmçinin, sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarət etmə mexanizmi təkmilləşdiriləcəkdir.

İnvestisiya siyasəti. Struktur dəyişiklikləri çərçivəsində investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı prioritet istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- investisiyaların idarə olunması prosesinin təkmilləşdirilməsi;
- rəqabət mühitinin səmərəli şəkildə inkişaf etdirilməsi;
- xüsusilə regionlarda sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi;
- ölkənin ixrac potensialının artırılması və istehsalın rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi üzrə tədbirlərin görülməsi;
- informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) istifadə imkanlarının genişləndirilməsi.

Respublikanın makro–mikro iqtisadiyyatının yüksək inkişafına investisiya vasitəsilə nail olunur. Eyni zamanda iqtisadiyyatın tarazlığı onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi və milli gəlirin artımını təmin edir. İnvestisiya siyasətinin ən mühüm vəzifəsi mövcud ehtiyatlardan səmərəli şəkildə istifadə etməklə, vəsaiti elmi–texniki–tərəqqinin sürətləndirilməsini yaradan sahələrin xeyrinə yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir.

İnvestisiya siyasəti ilə yanaşı innovasiya siyasəti də struktur siyasətinin çox mühüm tərkib alətidir. Ölkədə istehsal olunan məhsulların (mal, iş və xidmətlərin) rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi, dövlətin həyata keçirdiyi innovasiya siyasətinin əsas məqsədi kimi istehsal və xidmət sahəsində fəaliyyət göstərən bazar strukturlarını prinsipcə yeni məhsul və texnologiyaların mənimsənilməsinə stimullaşdırmaqdır. Dövlətin innovasiya siyasətinin əsasını qanunvericilik bazasının, innovasiya fəaliyyətinin, o cümlədən innovativ fəaliyyət nəticəsində yaradılmış yeni dəyərlərin təcrübədə (istehsalatda) tətbiqinin stimullaşdırılması üçün təşviq mexanizmlərinin formalaşdırılması və bu sahədə kompleks tədbirlərin işlənilib hazırlanması təşkil edir.

Məlumdur ki, struktur dəyişikliklərinə liberal yanaşmada əsas güc xüsusi investisiyanın, xüsusi sahibkarlığın və onların inkişafı üçün münasib şəraitin yaradılmasının üzərinə düşür. Bu o demək deyildir ki, bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə dövlət struktur probleminin həllini tamamilə bazarın ümidinə buraxmalıdır. Dövlət burada ölkənin qarşısında duran problemləri həll etmək, milli iqtisadiyyatın resurslarını səfərbər edib hərəkətə gətirmək üçün müvafiq siyasətin formalaşdırılması üçün şərait yaratmalı və daxili bazarın və xarici dünya bazarının tələblərini düzgün təşkil etməlidir. İqtisadiyyatı sabitləşdirmək və eyni zamanda bazar iqtisadiyyatına keçid üçün lazımi olan struktur dəyişiklikləri iki mərhələdə həyata keçirilməlidir. Birinci mərhələdə struktur dəyişiklikləri maddi–maliyyə sabitliyinin təmin olunması üçün zəruri ilkin şərtlərin yaradılmasına və istehsalın həcmünün aşağı düşməsinin qarşısının alınması istiqamətlənməlidir. Bunun üçün mühüm şərtlərdən biri, investisiya qoyuluşunu daha çox əməltutumlu sahələrə yönəltməkdir ki, bu da investisiya qoyuluşunun fond–kapital tutumunun aşağı düşməsinə səbəb olmaqla, cəmiyyətin əsaslı vəsait qoyuluşuna ümumi tələbatı aşağı salır. İkinci mərhələdə isə, əsas siyasət daha çox iqtisadi artım sürətinin yüksəldilməsinə və tarazlığının təmin edilməsinə istiqamətlənməlidir. İqtisadi artımın mütənasibliyinə yalnız investisiyanı artırmaqla və iqtisadiyyatda müəyyən sabitləşmə prosesi başa çatdıqdan sonra nail olmaq mümkündür.

Keçmiş sovet respublikalarında keçid dövründə istehsalın artımının bərpa olunması ilk öncə makromaliyyə sabitliyinin təmin olunması ilə bağlıdır. Burada ən əsası inflyasiyanın səviyyəsinin 30–40%–ə endirilməsini də xüsusi qeyd etmək lazımdır. Çünki bu dövrdən etibarən ölkə daxilində olan və kənardan ölkəyə idxal edilən kapitalın istehsal dövriyyəsinə cəlb olunması xeyli artır.

Qeyd edək ki, makroiqtisadi maliyyə şəraiti nəticəsində ölkə daxili bazarda fəaliyyət göstərən məhdud tələb şəraitində istehsal edilən məhsulların ixrac edilməsi meyilləri yaranır.

Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən aşağıdakıları söyləmək olar:

- Nəzəri və praktiki təcrübə göstərir ki, bazar sisteminə keçid dövründə makromaliyyə sabitliyinin həyata keçirilməsi mühüm problemlərdən biridir;
- Keçid dövründə makromaliyyə sabitliyinin əsas mexanizmləri olan bir sıra xüsusiyyətləri nəzərə almaq lazımdır: büdcə kəsirinin aşağı salınması, yaranmış kəsirin aradan qaldırılması məqsədilə onu maliyyələşdirmək üçün qeyri–emissiya mənbələrindən istifadə etmək. Burada əsasən aşağıdakı köməkçi vasitələr nəzərdə tutulur: qiymətli kağızların buraxılması və xarici kreditorların cəlb edilməsi. Eyni zamanda dövlət büdcəsinin kəsirliyini aradan qaldırmaq məqsədilə mərkəzi banklar tərəfindən güzəştlər əsasında verilən borcları məhdudlaşdırmaq lazımdır. Bundan əlavə onu da qeyd edək ki, göstərilən məqsədə çatmaq üçün kredit verən zaman faiz normalarının inflyasiya səviyyəsindən yuxarı olmamasını nəzərə almaq lazımdır.

Ümumiyyətlə, struktur dəyişmələrinin əsas xüsusiyyəti əmək bölgüsünə təsir göstərməklə iqtisadi artım tempinin yaradılmasına və istehlakın təkmilləşdirilməsinə yönəlməli, ümumi daxili məhsulun istehsal strukturunda əmək tutumlu sahələrin keçid dövrü üçün üstün artması əsas məqsəd olmalıdır. Bu məqsədlərə nail olunması isə ümumi daxili məhsulun təkrar istehsal strukturunun təkmilləşdirilməsini tələb edir. Təkrar istehsalın düzgün təşkil edilməsinin idarəetmə strukturu, investisiya amilinin düzgün təhlili və istifadəsi yolu ilə mümkündür. Ümumi daxili məhsulun istehsal strukturunda mülkiyyət münasibətlərinin tənzimlənməsi, yerli resurslara əsaslanan ənənəvi fəaliyyətin təşkili və xidmət sahələrinin daha üstün artımına

yönəldilən struktur dəyişmələri məhz dövlətin himayəçilik siyasəti ilə bağlıdır. Ümumi daxili məhsul dəyər quruluşu ilə onun maddi əşya strukturu, istehlak və istehsal strukturu, təkrar istehsal və artım arasında nisbətlər inteqral effektini nəzərə almaqla idarə olunur. Bu məqsədlə dövlətin proteksionist siyasəti, onun mərhələləri, prioritetləri müəyyən olunmalıdır. Belə ki, dövlət gəlirləri sahibkarlıq subyektləri olaraq, dövlətin, sahibkarların və müştərək müəssisələrin yeni təsərrüfat formalarına eyni şərait yaratmaqla ədalətli bölgü və yenidən bölgü mexanizmləri tətbiq etməklə mümkündür. Dövlət gəlirlərinin formalaşmasında bazar tipli vergilərin xüsusi çəkisi artmalı həmçinin, birbaşa vergi sisteminin üstün artmasını təmin edən struktur vergi siyasəti daha sürətlə inkişaf etdirilməlidir. Əhali gəlirləri strukturunda sahibkarlıq və fərdi gəlirlərin inkişafına stimül yaradan himayəçilik və stimullaşdırma mexanizmləri aparıcı rol oynamalıdır.

İqtisadi struktur iqtisadi dinamikasının daha sabit elementidir desək, yerinə düşərdi. Hazırda Azərbaycan üçün yüksək texnologiyalı sahələrin, eyni zamanda tikinti kompleksinin təmin olunması, ixrac və idxalı əvəz edən yüksək texnologiyalı sahələrin yaradılması mühüm problemdir.

Əldə olunan təhlil nəticələrinə görə 2000–2004–cü illərdə sənayeyə investisiya qoyuluşunda artım müşahidə olunsada ancaq son dövrlərdə azalma müşahidə olunmuşdur. Bunun qarşısını almaq üçün, investisiyaların strukturunda elə dəyişikliklər yaradılmalıdır ki, daha çox kapital verimli sahələrin payının yüksəldilməsinə nail olunsun.

Hal–hazırda Azərbaycan özlüyündə yeni iqtisadi islahatlar mərhələsinə daxil olmuş, sosialyönümlü tədbirləri və bazar islahatlarını həyata keçirtməkdə davam edir. Bu mərhələ özlüyündə məhsuldar qüvvələrin transformasiyasını, iqtisadiyyatın strukturunda keyfiyyət dəyişikliyinə, istehsalın texnoloji baxımdan yenilənməsini və aparıcı iqtisadi artım amilləri arasında qarşılıqlı rasionallığı birləşdirir.

Ölkəmiz xammal yönümlü iqtisadiyyatdan innovasiya yönümlü iqtisadiyyata keçid prosesini prioritet istiqamət kimi qeyd etmişdir. Ancaq bizdə hələ də aydın innovasiya strategiyası mexanizmləri yoxdur həmçinin, yeniliklərə vəsait ayırmaları

da istənilən səviyyədə deyil. Azərbaycanda hasilat sənayesini qiymətləndirsək, görürük ki, yüksək rəqabət qabiliyyətliliyik və aşağı innovasiyalılıq mövcuddur. Bu sahənin məhsullarının innovasiyalı məhsullara aid edilə bilməməsinə baxmayaraq, ancaq bu cür məhsullara daha doğrusu, yeni texnologiyalara və innovasiya avadanlıqlarına tələbat yüksəkdir. Emal sənayesində məhsul daha az rəqabət qabiliyyətli olsa da belə, ancaq innovasiyalı sahələrə istiqamətləndirilib. Buna baxmayaraq, burada innovasiyaların istiqamətlənməsində ardıcılıq müşayiət olunur. İqtisadi artım şəraitində aydın oldu ki, investisiyaların idarəedilməsi sənayedə yenidənqurmanın dinamik prosesləri ilə uyğunlaşdırılmayıb, vəsaitlərin bölüşdürülməsində isə qeyri–bərabər meyllər var, ardıcılıq və məqsədyönlülük yoxdur. Bütün bunlara baxmayaraq, Respublikada aparılan bir sıra struktur dəyişiklikləri nəticəsində az da olsa irəliləyişlərə nail olunmuş, o cümlədən Respublikamızın dünya iqtisadiyyatı sistemində inteqrasiya olunması, ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlara üzv olması, Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi nüfuzunun daha da artmasına səbəb olmuşdur. Bundan əlavə, Azərbaycanla qarşılıqlı maraq əsasında əməkdaşlıq edən ölkələrin sayı artmışdır.

Aparılan bir sıra struktur dəyişiklikləri göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında müsbət meyllər güclənmişdir. Bu amillər aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- Respublika üzrə makromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsi;
- Sistemli şəkildə iqtisadi islahatların aparılması;
- Xarici investisiya qoyuluşlarının həcmində artırılması;
- Əcnəbilərə məxsus firma və müəssisələrin tələb olunan miqdarda yaradılması;

Məlum olduğu kimi, respublikamız yeni iqtisadi sistemə keçid dövrünü yaşamış bir ölkədir. Keçid dövründə xeyli ziddiyyətlər təzahür etmişdir ki, bu ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasında dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə etməsi ən mühüm məsələlərdən biri kimi qeyd olunmalıdır. Bu zaman bir sıra məsələlər qeyd olunmalıdır ki, bunlara da aşağıdakılar aid edilir:

- Böhran vəziyyətindən iqtisadiyyatın xilas olunması;
- İqtisadi artımın və makroiqtisadi müvazinətliyin təmin edilməsi;

- Struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi;
- Biznes və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi.

Burada ilk öncə dövlət tənzimlənməsinə daha çox üstünlük verilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunlar həmçinin respublikamızda makroiqtisadi tarazlığın əsas şərtləri kimi qəbul edilməlidir.

2.2. Makromaliyyə sabitliyinin mövcud vəziyyəti.

İqtisadi, maliyyə və sosial münasibətlər dünya ölkələri arasında inkişaf etməkdədir. Xüsusilə, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra dünyada blokləşmə prosesini ortaya çıxmış, beynəlxalq münasibətlər sürətlənmiş və beynəlxalq maliyyə təşkilatları qurulmağa başlamışdır. Bundan sonra isə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişafının maliyyələşdirilməsini saxlaya bilmək üçün, xarici borc və xarici yardım təşkilatları meydana çıxmışdır. Beynəlxalq təşkilatların rolu cəmiyyətin inkişafının bütün dövrlərində inkar olunmazdır. Bu təşkilatların əsas məqsədi ölkələr arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirmək, qarşılıqlı maraq doğuran məsələlər üzrə müvafiq layihələr hazırlamaqdır. Həmçinin azad bazar iqtisadiyyatına keçidə kömək məqsədilə, bir sıra az inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi inkişafı və yenidənqurmanı müdafiə etmək, maliyyə sabitliyini qorumaq, dünya ticarətini hərtərəfli, bərabər hüquqlu əsasda inkişaf etdirmək, iqtisadi maraqları nəzərə almaqla əməkdaşlığın əsas istiqamətlərini və mexanizmini müəyyən etməkdən ibarətdir. İstər beynəlxalq, istərsə də regional miqyasda fəaliyyət göstərən maliyyə təşkilatlarının ortaq məqsədləri aşağıdakılardır:

- Beynəlxalq inkişafı təşviq etmək və beynəlxalq mal alış–verişinə dair çətinlikləri aradan qaldırmaq;
- İnkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi inkişafını dəstəkləmək;

– Sərbəst ticarət və iş birliyi münasibətlərini inkişaf etdirmək, iqtisadi birləşmə və sıx iqtisadi iş birliyini sürətləndirmək.

Bir çox ölkələr maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi məqsədilə qorunan əmanətlərini son maliyyə böhranına cavab olaraq, miqyas və məbləğini artırmışdır. Dünya Bankının mütəxəssisləri əmanətlərin sığortalanmasının maliyyə sabitliyinə təsirini 96 ölkənin təmsalında təhlil etmişdir. Maliyyə sabitliyi ilə əmanətlərin sığortalanması arasındakı əlaqəyə iki müxtəlif mövqedən baxmaq olar. “Moral hazard” (mənəvi məsuliyyətsizlik) hipotezinə əsasən əmanətlərin sığortalanması bank menecerlərinin riskli aktivlərə investisiya etməsini sürətləndirir. Belə ki, qorunan əmanətçilərin bankların fəaliyyətinə zəif nəzarəti, eləcə də əmanətlərin sığortalanması üçün bankların daha riskli portfel seçimini və bankların risk səviyyəsindən asılı olmayaraq təqvim haqqı ödəməsini şərtləndirir. Bunun əksinə, stabilləşdirici hipotezə əsasən, xüsusilə böhran dövrlərində əmanətlərin sığortalanması, əhalinin banklara olan inamını artırmaqla sistem riskinə azaldıcı təsir göstərir. Ekonometrik hesablamaların nəticəsinə əsasən əmanətlərin sığortalanması qlobal böhrandan öncəki dövrdə (2004–2006–cı illər) bank riskini artırmışdır. Bundan fərqli olaraq böhran vaxtı (2007–2009–cu illər) əmanətlərin qorunması stabilləşdirici təsirə malik olmuşdur. Ümumilikdə neqativ təsirin həcmi pozitiv təsiri üstələmişdir ki, bu da bank riskinin artımını şərtləndirmişdir. Bundan əlavə, təhlilin nəticəsinə əsasən effektiv prudensial nəzarət, xüsusilə də məcmu kapital üzrə tələblər moral hazard probleminin neqativ təsirinin azalmasına səbəb ola bilər.

Bunun nəticəsi olaraq keçən il qlobal iqtisadiyyatda artım davam etmiş lakin, bu artım müxtəlif regionlar üzrə qeyri–bərabər getmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi fəallıq nisbətən yüksəlmişdir. Son illərdə büdcə kəsirlərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldan fiskal siyasətin cari ildə nisbətən yumşaq həyata keçirilməsi, stimullaşdırıcı pul siyasəti ilə birlikdə iqtisadi artım tempinin inkişafı üçün mühit yaratmışdır. Lakin bəzi ölkələrdə, xüsusilə avrozonada suveren borc probleminin hələ də hökm sürməsi, makroiqtisadi siyasətin stimullaşdırıcı imkanlarının tükənməsi və struktur problemlər iqtisadi artımın inkişafına əngəl olan amillərdir. İnkişaf etməkdə

olan ölkələrdə isə iqtisadi artım zəifləmişdir. İnvestisiya axınlarının azalması, qlobal tələbin dəyişkənliyi bu ölkələrdə iqtisadi fəallığa mənfi təsir edən amillərdir. Yaranmış yeni meyilləri nəzərə alaraq, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) bir çox ölkələr üzrə iqtisadi artım proqnozlarını aşağı salmışdır. BVF-nun son proqnozlarına görə 2015-ci ildə qlobal iqtisadi artımın 3,8% olacağı gözlənilir. O, cümlədən İEÖ üzrə 2,3%, İEOÖ üzrə isə 5,0% artım proqnozlaşdırılır. 2015-ci ildə inflyasiya proqnozu İEÖ üzrə 1,8%, İEOÖ-də isə 5,6% təşkil edir. Həmçinin, bu ildə ABŞ-da iqtisadi artım və məşğulluq göstəricilərinin yaxşılaşması nəticəsində yumşaq pul siyasətindən tədricən imtina olunacağı gözlənilir. Bu, qlobal maliyyə bazarlarında faiz dərəcələrinə təsir edə biləcək amil olacaqdır. İqtisadi artımın canlanmasında Avrozonanın aparıcı ölkələrindəki struktur islahatları mühüm rol oynayacaqdır. 2015-ci ildə qlobal ticarətin 5,0% artacağı proqnozlaşdırılır. Növbəti ildə də Beynəlxalq kapital axınlarının daha çox İEÖ-lərə istiqamətlənəcəyi gözlənilir. 2015-ci ilin proqnozlarına görə birbaşa xarici investisiya axınları İEÖ-lərə 16,3%, İEOÖ-lərə isə cəmi 1,6% artacaqdır. Son qlobal iqtisadi proseslər maliyyə sektoruna da təsir edir. Hazırda inkişaf etmiş ölkələrin bank-maliyyə sistemində əsas çağırış iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsi kanallarının bərpa edilməsidir. Ancaq, maliyyə sabitliyinə zərər gətirmədən. Qlobal tələbin azalması fonunda 2014-cü ildə əmtəə qiymətləri dinamikası azalma meyilli olmuşdur. Cari ilin ötən dövründə qlobal əmtəə qiymətləri 19,5%, o cümlədən ərzaq qiymətləri 8,3%, metal qiymətləri 12,7% azalmışdır. Neftin əhəmiyyətli şəkildə ucuzlaşması (40%-dən çox) 2014-cü il ərzində müşahidə olunmuşdur. Neftin orta qiyməti isə il üzrə 100 ABŞ dolları ətrafında olmuşdur. Qlobal iqtisadiyyatda fəallığın aşağı düşməsi inflyasiyanın aşağı enməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Qlobal iqtisadi artım və məşğulluq problemləri aşağı inflyasiya fonunda, əksər mərkəzi banklar yumşaq pul siyasətlərini davam etdirmiş, o cümlədən qeyri-ənənəvi monetar ekspansiya alətlərindən istifadə etmişlər.

2014-cü ilin birinci yarımilində Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı öz siyasətini qlobal iqtisadi artımın davam etməsi, qabaqcıl ölkələrdə faiz dərəcələrinin artmağa meyil etməsi, kapital axınlarının coğrafiyasının dəyişməsi, ölkə daxilində isə

makroiqtisadi dayanıqlığın möhkəmlənməsi və şaxələnmə şəraitində həyata keçirmişdir. Ölkə iqtisadiyyatında dinamik inkişafın davam etməsi qlobal iqtisadi artım üçün yeni çağırışların formalaşdığı bir şəraitdə olmuşdur. İqtisadi artım əsasən qeyri–neft sektoru hesabına baş verir. Dünya bazarlarında strateji valyuta ehtiyatlarının artımı davam etmiş, neftin yüksək qiyməti fonunda ölkənin tədiyə balansı profisitli olmuşdur. İqtisadiyyatın genişlənməsi və yeni iş yerlərinin açılması prosesi sürətlənmişdir. Keçən ilin birinci yarısında Mərkəzi Bank makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinə təsir edən amilləri nəzarətdə saxlayaraq adekvat siyasət həyata keçirmişdir. Belə ki, Azərbaycan Mərkəzi Bankı (AMB) fəaliyyətini makromaliyyə sabitliyinin mühüm lövbəri olan manatın məzənnəsinin sabitliyi, inflyasiyanın aşağı səviyyədə saxlanması, bank–maliyyə sisteminin sabitliyinin saxlanması kimi vəzifələrin həyata keçirilməsinə yönəlmiş, həmçinin maliyyə vasitəçiliyinin inkişafını həyata keçirmişdir. Manatın məzənnəsinin sabitliyi inflyasiyanın təkrəqəmli səviyyədə (orta illik inflyasiya cəmi 1,6%) saxlanması müəhim rol oynamışdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatında da, 2015–ci ildə artım davam edəcək, iqtisadi artıma təsir edən mühüm amillərdən biri dövlətin strateji inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsi olacaqdır. İqtisadiyyatın genişlənməsində qeyri–neft sektorunda ixrac potensialının reallaşdırılması və investisiya fəallığı mühüm rol oynayacaqdır. Ölkənin xarici iqtisadi mövqeyi 2015–ci ildə əlverişli qalacaqdır. Ölkə iqtisadiyyatının makroiqtisadi sabitliyini təmin edən yüksək maliyyə dayanıqlığı qorunacaqdır. Mövcud makroiqtisadi proqnozlar çərçivəsində tədiyə balansının cari əməliyyatlar hesabına profisitli olması gözlənilir. İqtisadi artımın 2015–ci ildə 4,4% təşkil etməsi proqnozlaşdırılır. İqtisadi artım əsasən qeyri–neft sektoru hesabına təmin ediləcək, qeyri–neft sektoru üzrə artım proqnozu 8,2% təşkil edir. İqtisadi artımda daxili tələbin rolu əhəmiyyətli səviyyədə qalacaqdır. Proqnozlara görə 2015–ci ildə daxili investisiyalar 6,1%, əhalinin pul xərcləri isə real olaraq 5,2% artacaqdır.

Həmçinin bu il də, Mərkəzi Bankın pul siyasətinin əsas məqsədini–səlahiyyətləri çərçivəsində qiymət sabitliyinin təmin edilməsi təşkil edəcəkdir. Son

qlobal və daxili iqtisadi meyillər nəzərə alınmaqla, orta müddətli dövrdə inflyasiyanın aşağı səviyyədə qalması gözlənilir. İnflyasiyanın 2–3% səviyyəsində olması növbəti ildə də proqnozlaşdırılır. Pul siyasətinin həm inflyasiya, həm də deflyasiya risklərinə çevik reaksiyası təmin ediləcəkdir. Bu reaksiyanın xarakteri və miqyası inflyasiyaya təsir göstərən tələb və təklif amillərindən asılı olaraq dəyişəcəkdir. Mərkəzi Bank növbəti ildə də müxtəlif qiymət indekslərinin təhlilinə və inflyasiyanın proqnozdan kənarlaşması risklərinin hərtərəfli qiymətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirəcəkdir. İnflyasiya (deflyasiya) təzyiqlərinin müvəqqəti və uzun müddətli amillərini fərqləndirmək üçün, baza inflyasiyanın dinamikası daim izləniləcəkdir. Pul siyasətinin adekvat reaksiyasının formalaşmasında Mərkəzi Bank iqtisadi tsikl modelinin nəticələrini də nəzərə alacaqdır.

Son vaxtlar dünyada pul siyasəti quruluşunda baş verən dəyişikliklər pul siyasəti çərçivəsinin təkmilləşdirilməsi zamanı da nəzərə alınacaqdır. Son qlobal böhran etdi ki, mərkəzi banklar dayanıqlı iqtisadi inkişafı yalnız qiymət sabitliyi ilə dəstəkləməklə kifayətlənməməlidirlər. Hazırda dünyada mərkəzi bankların alət arsenalının və hədəf perimetrinin (qiymət sabitliyi ilə yanaşı, iqtisadi artım və maliyyə sabitliyi) şaxələndirilməsi məsələsi aktuallaşmışdır. Riskli artımın maliyyə sektorunda makroiqtisadi disbalanslar yarada bilmə ehtimalını nəzərə alaraq monetar siyasət makroprudensial siyasətlə sıx əlaqələndiriləcəkdir. Maliyyə sektorunda hərərətlənmənin qarşısını alan kontr–tsiklik makroprudensial alətlərin tətbiqi ilə pul siyasəti alətləri ilə təmin olunan makroiqtisadi sabitlik gücləndiriləcəkdir.

Mərkəzi Bank 2015–ci ildə məzənnə siyasətini həyata keçirərkən maliyyə sabitliyinin və qeyri–neft iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin qorunması, makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi kimi hədəfləri əsas götürəcəkdir. Sosial rifahın və investisiya aktivliyinin qorunmasında, aşağı təkrəqəmli inflyasiya hədəfinə nail olunmasında manatın sabit məzənnəsi mühüm rol oynayır. Bunu nəzərə alaraq, manatın məzənnəsinin sabitliyi 2015–ci ildə mühüm prioritetdir. Məzənnə rejimi əsasən dəyişməz saxlanılacaq, ABŞ dolları/manat məzənnəsinin hədəflənməsi növbəti ildə də məzənnə siyasətinin əməliyyat çərçivəsini təşkil edəcəkdir. Növbəti

ildə də ikitərəfli məzənnə ilə yanaşı, manatın nominal və real effektiv məzənnələri yoxlanılacaqdır.

Mərkəzi Bank 2015–ci ildə də bank sektorunun risklərin preventiv (qoruyucu) rejimdə məhdudlaşdırılmasına və potensial risklərə qarşı dayanıqlığının artırılmasına yönəldilmiş fəaliyyətini davam etdirəcəkdir. Bank nəzarəti çərçivəsinin 2015–ci ildə təkmilləşdirilməsi Bazel III prinsipləri, habelə bank fəaliyyətinin yerli mühitinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla davam etdiriləcəkdir. Risk əsaslı prudensial tənzimləmənin həyata keçirilməsinə imkan verən siyasət modelinin qurulması üzrə işlər davam etdiriləcəkdir. Sektorun aktivlərinin keyfiyyətinin qorunması üçün kredit portfelinin strukturunun yenidən balanslaşdırılması və bankların təmkinli kredit fəallığı təmin olunacaqdır. Kredit qoyuluşlarının dinamikasının iqtisadi inkişaf strategiyası ilə uzlaşmasını təmin etmək üçün istehlak kreditləri üzrə artımın tənzimlənməsi davam etdiriləcəkdir. Banklarda “məsuliyyətli kreditləşmə” fəlsəfəsinin tətbiqi inkişaf etdiriləcək, girovların realizasiyası mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair yeni təşəbbüslər göstəriləcəkdir. Bank sektorunda riskli artımın qarşısını almaq üçün növbəti ildə də yeni prudensial nəzarət alətlərinin tətbiqi imkanları araşdırılacaqdır. 2015–ci ildə əməliyyat riskləri üzrə tənzimləmə çərçivəsinin yaradılması və əməliyyat risklərinin kapital adekvatlığının hesablanması nəzərə alınmasını xüsusilə qeyd etmək olar. Bank sistemində konsolidasiya prosesləri davam etdiriləcəkdir. Sistem əhəmiyyətli bankların risk profilinə uyğun nəzarət çərçivəsinin seçilməsi diqqətdə saxlanılacaq, zəruri hallarda yenidən qurma istiqamətində tədbirlər görülməcəkdir. Banklarda risklərin idarə edilməsi üzrə daxili potensialın yüksəldilməsi üçün korporativ idarəetmə standartlarının kompleks tətbiqi idarəetmənin keyfiyyətinə, texnoloji və kadr potensialına tələblərin yüksəldilməsi, menecmentin kompetensiyaları istiqamətində fəaliyyət davam etdiriləcəkdir. Maliyyə xidmətləri istehlakçılarının maraqlarının müdafiəsi sisteminin gücləndirilməsi əhali və korporativ sektorun bank sistemində etimadının artırılmasına yönəlmiş tədbirlər çərçivəsində mühüm priortetlərdən biri olacaqdır.

Yekunda makromaliyyə sabitliyinin mövcud vəziyyəti haqqında bunları deyə bilərik: 2014–cü ildə milli iqtisadiyyatda dinamik inkişaf və genişlənmə prosesləri davam etmiş, müxtəlif sosial–iqtisadi göstəricilər üzrə ölkənin beynəlxalq reytingləri daha da yaxşılaşmışdır. Milli iqtisadiyyat qlobal gərginliyə və risklərə qarşı daha yüksək dayanıqlıq nümayiş etdirmiş, iqtisadi artım davam etmişdir. 2014–cü ildə inflyasiya aşağı təkrəqəmli səviyyədə saxlanmış, makroiqtisadi sabitlik qorunmuş və manatın məzənnəsinin sabitliyi təmin olunmuşdur. Bank sektorunun maliyyə vasitəçiliyi və maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanları daha da genişlənməmişdir. Bank sektorunda risklərin qabaqlayıcı rejimdə idarə edilməsi nəticəsində bankların maliyyə dayanıqlığı daha da yaxşılaşmışdır. Mərkəzi Bankın fəaliyyətində 2015–ci ildə də əsas hədəf kimi makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunmasıdır. Aşağı təkrəqəmli inflyasiya səviyyəsinin qorunması və manatın məzənnəsinin sabitliyi növbəti ildə də mühüm prioritetlərdir. Eyni zamanda iqtisadi artım çevik pul siyasəti ilə dəstəklənəcəkdir. Mərkəzi Bank bank sektorunda risklərin minimallaşdırılmasını təmin edəcək və maliyyə dayanıqlığının qorunmasını həyata keçirəcəkdir. Bank sektorunun maliyyə dərinliyinin artırılması və onun iqtisadi artımda daha effektiv iştirakının stimullaşdırılması istiqamətində də fəaliyyət gücləndiriləcəkdir.

Ancaq bütün bu deyilənlərə baxmayaraq, hazırda dünyada müşahidə edilən mənfi tendensiyalar ticarət və əmtəə bazarlarına da təsir etdiyindən, Azərbaycana da öz təsirini göstərmişdir. Bütün bunlarla əlaqədar olaraq, Avrozonada yerləşən ölkələrin bir qismi ixracatla bağlı proqnozlara əməl edə bilmədilər. İspaniya, Portuqaliya və Yunanıstan kimi ölkələr hələ də tənəzzül dövründən çıxıb bilmirlər. Bu da, nəticə etibarilə avronun məzənnəsinin manata nisbətən aşağı düşməsinə gətirib çıxardı. Bu cür vəziyyət Azərbaycana da öz təsirini göstərdi. Nəzərə alsaq ki, Avropa Birliyi Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşdır və xarici ticarət dövriyyəsinin 60%–ə yaxını Avropa Birliyi ölkələrinin payına düşür, bu da Azərbaycan daxilində Avropada istehsal olunan məhsulların bir qisminin qiymət azalmasına səbəb olur. Həmçinin Azərbaycan iş adamlarının Avropa Birliyinə ixrac imkanlarını müəyyən qədər məhdudlaşdırır.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının müvafiq qərarı ilə ölkəmizdə bu il, yəni 2015–ci ilin fevral ayının 16–dan tətbiqinə start verilən yeni məzənnə siyasəti çox aktualdır. Manatın məzənnəsinin aşağı düşməsi eyni zamanda xarici ticarət tərəfdaşımız olan əksər ölkələrin milli valyutalarının son dövrlərdə ciddi şəkildə ucuzlaşması milli iqtisadiyyatın rəqabət üstünlüklərinə mənfi təsirlərini neytrallaşdırmağa yönəldilib. [67, 5]

Manatın ucuzlaşması çoxları üçün şok effekti yaratsa da, əslində bu məsələ gözlənilən idi. Hələ ötən ilin oktyabrında Rusiyada rublun qiymətinin düşməyə başladığı zaman digər MDB ölkələrinə də bunun təsir edəcəyi deyilirdi.

Yanvar ayında belə bir proqnozu “The Guardian” qəzeti də yazmışdı. Qəzet Dünya Bankının məlumatlarına əsaslanaraq qeyd etmişdi ki, ümumilikdə bu ölkələr 2015–ci ildə 10 mlrd dollardan çox vəsait itirə bilərlər.

Çox keçmədi ki, Azərbaycan Mərkəzi Bankının İdarə heyətinin sədri Elman Rüstəmov ilk dəfə manatın ucuzlaşacağı ilə bağlı Britaniya mətbuatına–“Financial Times” qəzetinə açıqlama verdi. Üstündən bir neçə gün sonra manat dollara nisbətdə 22 qəpik ucuzlaşdı.

Ekspertlər bildirirlər ki, manatın məzənnəsinin aşağı düşməsi bir qədər gecikmiş prosesdir, çünki manatın məzənnəsinin yüksək olması yerli istehsal üçün əngəllər törədirdi. Ölkəmizdə devalvasiya çox əvvəl və tədricən aparılmalı idi. 2010–cu ildə dünya böhranından sonra iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq üçün manatı ucuzlaşdırmaq lazım idi ki, ölkədə qeyri–neft istehsal sahələri stimullaşsın.

Manatın məzənnəsinin qonşu ölkələrin valyutaları ilə müqayisədə yüksək olması, ölkəmizdə istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətini azaldırdı. Məsələn, Rusiyada istehsalı 1 dollara başa gələn məhsulun Azərbaycanda istehsal xərci 1 manat olurdu. Qiymət fərqi daha çox hiss olunurdu. Vətəndaşlar yerli istehsal olan məhsulları almaqdansa, Rusiya məhsullarını daha ucuz qiymətə almağı tərcih edirdilər. Nəticə etibarilə xaricdən gələn malların rəqabətinə tab gətirməyən yerli müəssisələr bağlanırdılar.

Manatın ucuzlaşması bundan sonra Azərbaycanda istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətini artıracaq. Ən azı yerli bazardan xarici məhsulların sınıqlandırılmasına imkan verəcək. Gələcəkdə isə xarici bazarlara çıxış imkanı yaradacaq.

2.3. Azərbaycanda iqtisadi artımın təmin ediləcəyi şəraitdə makromaliyyə sabitliyi.

Hazırda qloballaşan dünya iqtisadiyyatında iqtisadi artımın təmin edilməsinin əhəmiyyətliyi baxımından Azərbaycanda da bu problemin əsas diqqət mərkəzində saxlanıldığını söyləmək olar. İqtisadi artım tempinin qorunması haqqında danışıarkən ilk öncə ölkənin ümumi daxili məhsulunun artımı barədə danışmaq daha məqsədə uyğundur. Xüsusilə onun artım mənbələri, strukturu və formalaşma xüsusiyyətlərinə diqqət vermək lazımdır.

Xüsusilə qeyd edib göstərmək olar ki, son on illik ərzində (2005–2015–ci illər) istər iqtisadi artım sahəsində, istərsə də yeni iş yerlərinin açılması, yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması istiqamətində bir sıra uğurlu nailiyyətlər əldə olunmuşdur.

İqtisadi artım tempinin təmin olunması və qorunması bilavasitə özündən funksional asılılıq kimi həm işsizliyin azaldılmasına, həm rifah halının yaxşılaşdırılmasına, həm də yoxsulluğun qarşısının alınmasına gətirib çıxarır. İqtisadi inkişafın qeyri–müəyyənliyi şəraitində bu problem öz aktuallığını saxlayır.

Bu baxımdan iqtisadi artım sürətinin təmin olunmasını ilk öncə iki mühüm zəruri problemin həlli ilə əlaqədar olaraq həyata keçirmək mümkündür.

- 1) Antiböhran siyasətinin məqsədlərinin formalaşdırılması;
- 2) Antiböhran tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi;

Göstərilən bu istiqamətlərin tətbiq olunması qısa, orta və uzunmüddətli xarakterə əsaslanmalıdır. Çünki cəmiyyətin marağı və milli mənafehlərin qorunması

baxımından iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı əsasında daha dinamik vəziyyəti yaradılmalıdır.

Deməli buna uyğun olaraq demək olar ki, antiböhran siyasəti struktur xarakterə əsaslanmalıdır ki, milli iqtisadiyyat tam tərzdə inkişaf etsin. Bu cür vəziyyətdə iqtisadiyyatın bütün sahələri və bazarın bütün segmentləri dövlətin məqsədli yardımı əsasında inkişaf etməklə bərabər həm istehsalın həcmi, həm də aktivlərin qiymət səviyyəsini müəyyən edəcəkdir. Belə təminat iş yerlərinin həm yüksək səviyyədə müdafiəsinə, həm də yeni iş yerlərinin yaradılmasına şərait yaradacaqdır. Əslində dövlət yardımı məcmu tələbin büdcə xərclərinin vahidinə olan multiplikator kəmiyyətini əks etdirəcək.

Müxtəlif iqtisadi məqsədlərin həyata keçirilməsinə görə eyni anda büdcə–vergi və pul–kredit siyasətinin həyata keçirilməsi mümkün deyil. Bu özünü xüsusən, makroiqtisadi sabitləşmənin təmin edilməsi, gəlirlərin bölgüsü, iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması, “bazar uğursuzluqlarının” aradan qaldırılması zamanı əks etdirəcək.

Bəzi məqamlarda bu cür məqsədlər ziddiyyətli xarakterə malik olduğundan, onların arasında uyğunlaşdırılmış tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu cür tədbirlərin qısa və uzunmüddətli dövr ərzində həyata keçirilməsi, iqtisadi artımın gedişatı ilə əlaqələndirilməsi vacibdir. Qısa və uzunmüddətli dövrdə iqtisadi artıma müxtəlif cür yanaşmaq daha məqsədli xarakterə malikdir.

Qlobal maliyyə–iqtisadi böhranından sonrakı illərdə dünya ölkələrində iqtisadi artımın qısa, orta və uzunmüddətli dövr ərzində təmin edilməsi yönündə müxtəlif yollarla onun həllinə nail olmağa çalışmışlar. Bu da ilk növbədə qarşıya qoyulan məqsəddən irəli gəlir. Çünki hər bir ölkənin özünə uyğun tərzdə iqtisadi problemləri vardır. Əgər belə olmasaydı, kifayət edərdi ki, ABŞ–ın Federal Ehtiyatlar Xidməti ilə Avropa İttifaqının Mərkəzi Bankı koordinasiya yolu ilə pul–kredit siyasətlərini tətbiq edə bilsinlər. Lakin bunun mümkünsüzlüyü ABŞ–ın iqtisadi artımının qorunmasına, Avropa Mərkəzi Bankının inflyasiya ilə mübarizəyə üstünlük verməsi ilə bağlıdır.

Bundan əlavə, monetar siyasət vasitəsilə iqtisadi artımın uzunmüddətli qorunması, fiskal siyasətlə iqtisadi artımın qısa müddətli qorunması ümumi daxili məhsulun həcmnin tərəddüdlü şəkildə dəyişilməsinə əsas olur. Əslində iqtisadi artımın təmin olunması makroiqtisadi problemlərin praktiki həllinə, xüsusilə inflyasiya səviyyəsinin aşağı salınmasına, işsizliyin və yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılmasına, ümumi daxili məhsulun həcmnin artırılmasına şərait yaradır. İqtisadi artımın tərəddüdlü vəziyyəti daha çox özünü qısamüddətli dövr ərzində büruzə verir. Ancaq dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün orta və uzunmüddətli iqtisadi artımın təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Başqa sözlə desək, iqtisadi tarazlığın qorunması istehsal amillərindən, texnologiyadan, informasiyadan istifadə edilməsi imkanlarının aşkara çıxarılmasına şərait yaradır. Bir fikri də qeyd etmək yerinə düşər ki, qısamüddətli iqtisadi artım təklif amillərindən olan əmək və kapitaldan istifadə səviyyəsini nəzərə alırsa, uzunmüddətli iqtisadi artım innovasiyalı inkişafa nail olma xüsusiyyətlərini nəzərə alır. Buna görə də, milli iqtisadiyyatın qısa və uzunmüddətli artım sürətinin təmin edilməsi həyata keçirilən iqtisadi siyasətdən asılıdır.

Qısamüddətli iqtisadi artım dedikdə—bir—iki il ərzində əldə olunan buraxılışı əks etdirən ümumi daxili məhsulun miqyasını bildirən göstərici nəzərə alınmalıdır. Uzunmüddətli iqtisadi artım dedikdə—üç—altı, hətta on il ərzində əks olunacaq buraxılışı əks etdirən göstərici nəzərə alınmalıdır. Ortamüddətli dövr dedikdə isə aralıq dövr kimi mövcud olan, iki—beş il ərzində əks olunacaq buraxılışı əks etdirən göstərici nəzərdə tutulmalıdır.

İqtisadi artımın tədqiqi ilə məşğul olanlar, onu iki istiqamətdə öyrənirlər.

1. Qısamüddətli dövr;
2. Uzunmüddətli dövr;

Azərbaycan iqtisadiyyatında qısa və uzunmüddətli iqtisadi artım komponenti kimi enerji daşıyıcı məhsullarının dünya bazarındakı qiymət səviyyəsini nümunə gətirmək olar.

İqtisadi artım sürətinin təmin olunmasında innovasiyalı istiqamət mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnnovasiyalı iqtisadiyyat öz növbəsində elmi potensialın

artırılmasını və davamlı iqtisadi artımın əsasına çevrilməyi qarşıya qoyur. Əlbəttə bu cür tələbat iqtisadi artıma birdən birə deyil, tədricən təsir edəcəkdir. Bunun da səbəbi, elmi potensialın iqtisadi artımın resursuna çevrilməsi bir sıra tələbləri qarşıya qoyur.

[62, 6]

- İnnovasiya kapitalının innovasiya sahəsində yaradılması;
- İntellektual mülkiyyətin mühafizəsinin normativ–hüquqi əsasları yeniləşməlidir;
- İstehsal sahəsinə yeni texnologiyaların tətbiq olunması üçün mühüm şərait yaradılmalıdır;

Qeyd olunan istiqamətlərdə fəaliyyətin gücləndirilməsi, idarəetmənin bütün səviyyələrində mövcud resursların səfərbərliyə alınmasının stimullaşdırıcı tədbirlərinin həyata keçirilməsini tələb edir.

Məlumdur ki, ölkəmizdə 2006–2008–ci illərdə dünyada ən sürətli iqtisadi artım tempinə nail olunması əsasən neft amili ilə bağlı olmuşdur. Lakin iqtisadi artımın təmin edilməsində yalnız neft amili deyil, qeyri–neft sektorunun üstün rola malik olması konsepsiyası müasir dövrün aktual problemi kimi qarşıya qoyulmuşdur. Belə ki, “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası qaydaları” na uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının 2014–2017–ci illərdə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası qəbul olunmuşdur. Həmin konsepsiyaya əsasən iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin müasir forma və metodlarını tətbiq etməklə makroiqtisadi sabitliyin saxlanılmasına, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətləndirilməsinə, qeyri–neft sektorunun dinamik inkişafı, regionların davamlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsinə və s. nail olmaqdan ibarətdir. 2014–cü ilin ilk yarısında əlverişli xarici iqtisadi mövqe şəraitində ölkə iqtisadiyyatında artım prosesləri davam etmişdir. Yanvar–iyun aylarında qeyri–neft iqtisadiyyatının yüksək artımı ümumi iqtisadi artımın əsas amili kimi çıxış etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin hazırladığı “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası”na və əsas

makroiqtisadi proqnoz göstəricilərinə əsasən 2014–cü ildə ölkə üzrə real iqtisadi artım 5,2% olmaqla ÜDM istehsalı bazar qiymətləri ilə birlikdə 58,6 mlrd manat təşkil etmişdir. Neft sektoru üzrə ÜDM 1,5% azalmış, qeyri–neft sektorunun keçən ilə nisbətən 10,0% real artımı olmuşdur, qeyri–neft sektorunun bu cür dinamik inkişafı göstərir ki, növbəti ildə də qeyri–neft sektorunun inkişafının yüksələn xətlə davam edəcəyi deməkdir.

2014–cü ildə iqtisadi artımın davam etməsinin başlıca mənbəyi qeyri–neft sektorunun payına düşməsi, bu problemin getdikcə çözülməsinə dəlalət edir. Şaxələnmə prosesləri davam etmiş, iqtisadi artımın daxili və xarici tələb mənbələri arasında yenidən balanslaşma müşahidə olunmuşdur. 2014–cü ilin 11 ayında real ümumi daxili məhsul 2,2% , o cümlədən qeyri–neft sektoru 6,5% artıb. Ümumi daxili məhsulun 57%–i qeyri–neft sektorunun payına düşmüşdür. “Sənaye ili” çərçivəsində aparılan məqsədyönlü siyasət emal sənayesində istehsalın artımına müsbət təsir etmişdir. Qeyri–neft sektorunda əldə olunan yüksək iqtisadi fəallıq nəticəsində ölkədə 100 mindən çox yeni, o cümlədən 82 mindən çox daimi iş yerləri açılmışdır. Qeyri–neft iqtisadiyyatında nail olunan 7% artımın təqribən 2,2% bəndi tikinti sahəsinin hesabına formalaşmışdır. Neft sənayesi nəzərə alınmadan ticari sektorda artım 5,3% təşkil etmişdir. Qeyri–ticarət sektorunda isə 7,6% artım qeydə alınmışdır. Mərkəzi Bank tərəfindən aparılan sorğular da ölkədə iqtisadi aktivliyin yüksək olduğunu təsdiq edir. AMB tərəfindən 2014–cü ilin 6 ayında aparılan Real Sektorun Monitorinqinin (RSM) nəticələrinə görə İşgüzar Fəallıq İndeksi müsbət zonada qalmışdır.

Həmçinin ölkədə 2014–cü ildə qiymətlərin sabitliyi təmin olunmuşdur. Dünya İqtisadi Forumunun son hesabatına əsasən, Azərbaycan dünyada inflyasiyanın ən aşağı səviyyəli olduğu ölkələrdən biridir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin qorunub saxlanması mühüm elmi–metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Bu nöqtəyi baxımdan maliyyə siyasətinin düzgün qurulması mühüm prioritetlərdən biridir. Azərbaycan

Respublikasında makroiqtisadi maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi məqsədilə maliyyə siyasətinin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi şərh etmək olar.

- Büdcə kəsinin büdcəyə təsirinin azaldılması ilə geniş miqyaslı struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi;
- Rüsurların və vergilərin yığılma səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- Büdcə xərclərinin optimallaşdırılması;

Bundan əlavə makromaliyyə sabitliyinə, maliyyə alətləri vasitəsilə maliyyə resurslarının artırılması və effektiv bölüşdürülməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin elmi əsaslarının məcmusu kimi yanaşmaq lazımdır. Makromaliyyə sabitliyinin formalaşması bu istiqamətdə aparılan islahatların effektivliyindən asılıdır. Bazar iqtisadiyyatı bilavasitə maliyyə sisteminin islahatlaşması ilə bağlıdır. Eyni zamanda makromaliyyə sabitliyi bazar iqtisadiyyatında maliyyə siyasətindən asılıdır.

2015–ci il üçün Mərkəzi Bank nəzərdə tutulan pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri haqda bəyanat yaymışdır. Həmin bəyanatda bildirilir ki, keçən il, yəni 2014–cü ildə mürəkkəb qlobal iqtisadi proseslər fonunda Azərbaycan iqtisadiyyatında dinamik inkişaf və makroiqtisadi sabitlik davam etmiş, həmçinin investisiya fəallığı yüksək səviyyədə qalmış, qeyri–neft sektoru iqtisadi artımın əsas mənbəyi olmuşdur. Dünya ölkələri arasında Azərbaycan makroiqtisadi sabitlik üzrə ilk onluqdakı yerini qoruyur.

Ölkədə həyata keçirilən siyasət manatın məzənnəsinin və bank sektorunda maliyyə sabitliyinin təmin olunması, inflyasiyanın təkrəqəmli səviyyədə saxlanılması, bankların iqtisadi inkişafda rolunun artırılmasına istiqamətləndirilib. İl ərzində davamlı maliyyə sabitliyi qorunub, bank sektorunun investisiya fəallığının dəstəklənməsində və iqtisadi artımda rolu artıbdir.

2015–ci ildə Azərbaycanda iqtisadi artım. 2015–ci ildə Mərkəzi Bank bank sektorunun maliyyə dərinliyinin artırılmasına, makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunmasına, maliyyə–bank infrastrukturunun inkişafına yönəldilmiş fəaliyyətini davam etdirir. Bu il də, dövlət tərəfindən iqtisadi artıma təsir edən mühüm amillərdən biri kimi strateji inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsi olacaqdır. Həmçinin

iqtisadiyyatın genişlənməsində qeyri–neft sektorundakı ixrac potensialının və investisiya fəallığının reallaşdırılması mühüm rol oynayacaqdır. İqtisadi artımın 2015–ci ildə 4,4% təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır. 2015–ci ilin proqnozlarında o da qeyd olunur ki, investisiyalar 6,1% , əhalinin pul xərcləri isə real olaraq 5,2% yüksələcək.

Qeyri–neft sektoru üzrə artım proqnozu əsasən 8,2% təşkil edir. 2015–ci ilin gözləntilərinə görə daxili investisiyalar 6,1% , əhalinin pul xərcləri isə real olaraq 5,2% yüksələcək. İqtisadi artımda daxili tələbin rolu isə əhəmiyyətli səviyyədə qalacaqdır.

Mərkəzi Bank Məzənnə siyasətini həyata keçirərkən maliyyə sabitliyinin və makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması, o cümlədən qeyri–neft sektorunun rəqabət qabiliyyətliliyinin qorunması kimi hədəfləri əsas götürəcək. Manatın sabit məzənnəsi sosial rifahın və investisiya aktivliyinin qorunmasında, təkrəqəmli inflyasiya səviyyəsinə çatmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

2015–ci il üçün pul və məzənnə siyasəti milli iqtisadiyyatın strateji inkişaf çağırışları və qlobal iqtisadi risklər nəzərə alınmaqla həyata keçiriləcəkdir. Pul siyasətinin həm inflyasiya, həm də deflyasiya risklərinə çevik reaksiyası təmin ediləcəkdir. Bu reaksiyanın xarakteri və miqyası inflyasiyaya təsir göstərən tələb və təklif amillərindən asılı olaraq dəyişəcəkdir. Sosial rifahın və investisiya aktivliyinin qorunmasında mühüm rolunu nəzərə alaraq 2015–ci ildə də manatın məzənnəsinin sabitliyi mühüm prioritet olacaqdır. İqtisadi situasiyadan asılı olaraq iqtisadi artıma effektiv dəstək vermək üçün pul siyasətinin çevikliyi artırılacaq, bu siyasətin strateji çərçivəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər davam etdiriləcəkdir.

Növbəti ildə bank sektorunun maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi üçün prudensial nəzarət gücləndiriləcəkdir, həmçinin kontr–tsiklik tənziqləmə siyasəti davam etdiriləcəkdir. Faiz dərəcələrinin azaldılması yönündə tədbirlər davam etdiriləcəkdir. Biznes kreditlərinə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi, real sektorun kreditləşdirilməsinin stimullaşdırılması bank–maliyyə infrastrukturunun inkişafı mühüm prioritetlərdən olacaqdır.

Sonda onu da qeyd edək ki, Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, kredit buraxılışının dayandırılması, büdcə kəsinin azaldılması, maliyyə–kredit mexanizminin sərtləşdirilməsi yolu ilə inflyasiyanın normal səviyyədə saxlanması və manatın məzənnəsinin möhkəmləndirilməsi ilə xarakterizə olunur. Azərbaycan iqtisadiyyatının bu günki vəziyyəti, vergi yükünün tədricən azaldılmasını, antiinflyasiya siyasətinin investisiya siyasəti ilə tamamlanmasını, sərt maliyyə–kredit mexanizminin “yumşaldılmasını”, müəssisələrin dövlətdən maliyyə asılılığının aradan götürülməsini və ölkənin maliyyə ehtiyatlarının daha da sabit mənbələr hesabına yaradılmasını tələb edir.

III FƏSİL. Dünyada və Azərbaycanda iqtisadi artım və makromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsi istiqamətləri.

3.1. Azərbaycanın makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin iqtisadi inkişafa təsiri.

Azərbaycanda keçid iqtisadiyyatının başa çatması və bazar iqtisadi münasibətlərinin formalaşması prosesində dövlət tənzimlənməsi və idarəetməsi funksiyaları əsasən, makroiqtisadi sabitliyin saxlanması istiqamətlərində tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Həmçinin ölkədə işgüzar mühitin təkmilləşdirilməsi və sərbəst rəqabətin təmin olunması, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, yerli və xarici sərmayələr üçün əlverişli şəraitin yaradılması yönündə tənzimləmə tədbirləri, investisiya qoyuluşları və irimiqyaslı infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə bir sıra tədbirlər reallaşdırılmaqdadır.

Maliyyə sabitliyi baxımından əlverişli makro–fiskal mühit formalaşdırılır həmçinin, adekvat pul siyasəti aparılır və makroiqtisadi siyasətin koordinasiyası

gücləndirilməkdədir. Bu siyasətin ilkin mərhələsində inflyasiya hədəfi, digər makroiqtisadi hədəflər və bunlara uyğun tənzimləmə alətləri, ikinci mərhələsində isə maliyyə sektorunda sabitlik hədəfləri, sektorda fəallığı və riskləri idarə edə biləcək xüsusiyyətlər nəzərə alınır. İnflyasiya hədəfinə uyğun olaraq iqtisadiyyatın pula olan tələbatının ödənilməsinə xüsusi diqqət yetirilməkdədir həmçinin, monetar idarəetmənin institusional bazası təkmilləşdirilməkdədir.

Büdcə vəsaitlərinin formalaşması və istifadəsi istiqamətində fiskal intizamın təmin olunmasına, vəsaitlərin düzgün bölüşdürülməsinə və xərclərin səmərəliliyinin artırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Müxtəlif büdcə riskləri üzrə qiymətləndirmə aparılmaqdadır.

Makroiqtisadi sabitliyin qorunması, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və özəl təşəbbüsün dəstəklənməsi, xarici ticarət və investisiya siyasətinin yenilənməsi, monetar və fiskal siyasətin koordinasiyasının gücləndirilməsi, maliyyə xidmətləri bazarının inkişaf etdirilməsi kimi bir sıra sahələri özündə əks etdirir. İnflyasiyanın məqbul səviyyədə saxlanılması bu dövrdə daha çevik məzənnə rejiminə mərhələli keçid nəzərdə tutulur.

Aşağıdakı istiqamətlərdə siyasətin həyata keçirilməsi makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanılması ilə bağlıdır.

– Büdcə siyasəti və onu əsas istiqamətləri. Dövlətin büdcə siyasətində makroiqtisadi sabitliyi nəzərə alaraq iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin təkmilləşməsi, uzunmüddətli dövrdə dayanıqlılıq üçün əlverişli şəraitin yaradılması və onun effektivliyinin, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması mühüm prioritetlərdən biri olacaqdır. 2014–2017–ci illər üçün büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- Qeyri–neft sektoru üzrə büdcə gəlirlərinin Ümumi Daxili Məhsulda xüsusi çəkisini yüksəltmək;
- Büdcə gəlirlərinin yığım əmsalını artırmaq;
- Milli valyutanın məzənnəsinin və orta illik inflyasiya tempinin müəyyən səviyyədə saxlanılması;

- İcarəyə verilmiş dövlət torpaqlarından əldə olunan gəlirlərin büdcəyə daxilolma sayını artırmaq;
  - Gömrük və vergi dərəcələrinin əlverişli səviyyədə müəyyənləşdirilməsi;
  - Məqsədli proqramlar əsasında büdcə xərclərinin tərtibi işini davam etdirmək;
  - Sahibkarlığın, regionların inkişafını təmin edən və dövlət proqramlarında dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşdirilməsini həyata keçirmək;
  - Aqrar sektorun inkişafını davam etdirməklə ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək;
- Vergi siyasəti və onun əsas istiqamətləri. Milli iqtisadi inkişaf strategiyasına əsaslanaraq son dövrlər vergi mexanizminin yenilənməsi, vergi üzrə xidmətin müasir Avropa səviyyəsinə uyğunlaşdırılması yönündə mühüm işlər görülmüş, vergi qanunvericiliyinin və vergi inzibatçılığının müasir standartlar çərçivəsində formalaşmasında çox mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Son dövrlərdə vergitutma sahəsində strateji məqsəd və hədəflərə nail olmaq üçün əlverişli vergi siyasəti həyata keçirilmişdir. Vergi siyasəti əsasən dövlət vergilərinin tam məbləğdə dövlət büdcəsinə köçürülməsinə və digər büdcə daxilolmalarının düzgün hesablanmasına yönəldilmişdir. Bundan əlavə vergi nəzarətinin gücləndirilməsinə, vergi sistemində insan resurslarından istifadənin əhəmiyyətliliyinin artırılmasına, həmçinin vergi qanunvericiliyi və inzibatçılığının yenilənməsinə də yönəldilmişdir.

Qarşıdakı illərdə Azərbaycan Respublikasının vergi siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarət olacaqdır;

- Vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin şaxələndirilməsi;
- Elektron xidmətlərin genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi üçün müasir informasiya kommunikasiyalarından istifadə olunması;
- Qanunvericilik bazasının əsasən transfer qiymətlərinin tətbiqi üzrə formalaşdırılması;
- Nağdsız şəkildə olan ödənişlərin inkişaf etdirilməsi;

- Mənfəət, əlavə dəyər, aksiz, əmlak, yol vergilərinin və sadələşdirilmiş verginin təkmilləşdirilməsi;
  - İqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun və innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi;
  - Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün əlverişli vergi şəraitinin formalaşdırılması;
  - ƏDV-də güzəşt və imtiyazların aradan qaldırılması və onun dərəcələrinin differensiasiyasına keçilməsinin təmin edilməsi;
- Gömrük siyasəti və onun əsas istiqamətləri. Hazırda dünyada gedən qloballaşma prosesində Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasında ölkənin daxili bazarının və iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunmasında gömrük siyasətinin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artır və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasında mühüm xüsusiyyətlərdən birinə çevrilir. Gömrük infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və maddi-texniki əsasının möhkəmləndirilməsi işinin davam etdirilməsi 2014–2018-ci illərdə gömrük siyasətinin əsas prioritet sahələrindən biri olacaqdır. Bu illərdə gömrük siyasətinin əsas prioritet sahələri aşağıdakılar olacaqdır:
- Şəffaflığa əsaslanan gömrük idarəçiliyinin genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi;
  - Gömrük prosedurlarının və qanunvericiliyinin Beynəlxalq səviyyəli norma və standartlara uyğunlaşdırılıb inkişaf etdirilməsi;
  - Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sisteminin gömrük sahəsində inkişaf etdirilməsi;
  - Nağdsız qaydada gömrük ödənişlərinin alınmasının təmin edilməsi;
  - Dövlət Gömrük Komitəsinin üzərinə düşən və dövlət proqramlarından irəli gələn məsələlərin həll edilməsi;
  - Gömrük tənzimləmə vasitələrinin beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş tənzimləmə vasitələrinə tam uyğunlaşdırılması;

– Pul–kredit və qiymət siyasəti. Ortamüddətli dövrdə pul siyasəti daha aktiv olaraq bank sistemində maliyyə sabitliyinin qorunmasına həmçinin, makroiqtisadi tarazlığın və dayanıqlığın təmin olunmasına yönləndiriləcəkdir. Bu baxımdan növbəti ildə maliyyə sabitliyinin təmin olunması, ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişaf etməsi üçün makroiqtisadi siyasətin bütün istiqamətlərinin daha güclü konsolidasiyası və koordinasiyası zəruridir. Xarici amillərdən asılı olaraq qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün məzənnə siyasəti çevik tənzimlənəcəkdir.

Dövlət tərəfindən 2014–2017–ci illərdə mallar (işlər, xidmətlər) üzrə tarif (qiymət) tənzimlənməsi siyasətinin əsas istiqamət və prioritetləri aşağıdakılar olacaqdır:

- Qanunvericilik bazasının taariflərin (qiymətlərin) dövlət tənzimlənməsi üzrə yenilənməsi;
- Qanunvericiliyin pozulmasına görə taariflərin tənzimlənən mallar üzrə məsuliyyət tədbirlərinin müəyyən edilməsi;
- Taariflərin (qiymətlərin) tənzimlənməsi strategiyasının, sahəvi tənzimləmə metodologiyasının, avtomatlaşdırılmış məlumat informasiya bazasının və məlumat mübadilə modellərinin yaradılması;
- Tarif (qiymət) Şurasının təşkilati–hüquqi və maddi–texniki bazasının təkmilləşdirilməsi.

– Bank sisteminin inkişafı. Bank sistemində qarşıdakı illərdə daha sağlam rəqabət mühiti yaradılacaq, regionlar keyfiyyətli və geniş çeşidli bank xidmətləri ilə təmin ediləcək, bank xidmətləri bazarında bərabər hüquqlu rəqabət mühitinin təşkilinə və həmçinin bankların kredit və investisiya imkanlarının artırılmasına nail olunacaqdır.

Bütün bu deyilənlərə uyğun olaraq demək olar ki, makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması, iqtisadi inkişafın dayanıqlılığının qorunması əsas prioritet sahələrdəndir. Ölkənin enerji, ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyinin qarşıdakı illərdə gücləndirilməsi üçün sistemli tədbirlər davamlı olaraq həyata keçiriləcəkdir.

Bu baxımdan qeyd edək ki, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının yüksək vəzifəli şəxsləri Azərbaycanın makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin iqtisadi

inkişafa təsirini böyük dəyərləndirirlər. Belə ki, dünyada işsizlik və ekologiya, demoqrafiya, qeyri-bərabərlik ilə bağlı problemlər daha da kəskin şəkil alıb. Odur ki, 2008-ci ildə baş verən dünya maliyyə böhranından sonrakı bərpa prosesinə köməyin davamlı şəkil alması, həmçinin fiskal siyasətin mümkün qədər iqtisadi artıma yönəldilməsi və bir çox iş yerlərinin yaradılması olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu cür fikirləri Maliyyə Nazirliyinin məlumatına əsasən Vaşinqtonda keçirilən Dünya Bankının (DB) və Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) illik toplantısında fondun icraçı direktoru Kristin Laqard çıxış edərkən bildirib. Azərbaycanı həmin toplantıda maliyyə nazirinin müavini Azər Bayramovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti təmsil edirdi. Azər Bayramov toplantı çərçivəsində BVF-nun və Dünya Bankının Direktorlar Şurasını təmsil edən İsveçrəli direktorlar Daniel Heller və Yorq Friden ilə görüşüb. Görüş müddətində bu beynəlxalq qurumlarda Azərbaycanın təmsil olunmasının genişləndirilməsi, əlaqələrin gələcək əməkdaşlıq istiqamətləri müzakirə olunub. Görüşdə həmçinin, ölkəmizdə müşahidə edilən iqtisadi inkişaf, makroiqtisadi və maliyyə sabitliyi müsbət dəyərləndirilib, son dövrlərdə əldə edilən böyük uğurlar haqqında geniş müzakirələr aparılıb.

2015-ci ildə Mərkəzi Bank bank sektorunun maliyyə dərinliyinin artırılmasına, maliyyə-bank infrastrukturunun inkişafına, makromaliyyə və makroiqtisadi sabitliyinin qorunmasına yönəlmiş fəaliyyətini davamlı olaraq inkişaf etdirir. Bu da ilk növbədə, makromaliyyə və makroiqtisadi sabitliyin iqtisadi inkişafa təsiri ilə bağlıdır. Bu il də, dövlətin iqtisadi artıma təsir edən mühüm amillərindən biri kimi strateji inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsi olacaqdır. Qeyri-neft sektorunda investisiya fəallığının və ixrac potensialının reallaşdırılması iqtisadiyyatın genişlənməsində mühüm rol oynayacaqdır. İqtisadi artımın 2015-ci ildə 4,4% olacağı qeyd edilir. Əsasən qeyri-neft sektoru üzrə artım proqnozu 8,2% təşkil edəcəyi gözlənilir. İqtisadi artımda daxili tələbin rolu əhəmiyyətli səviyyədə qalacaqdır. 2015-ci ilin proqnozlarına görə əhalinin pul xərcləri 5,2%, daxili investisiyalar isə 6,1% real olaraq artacaq.

Mərkəzi Bank Məzənnə siyasətini həyata keçirərkən makroiqtisadi sabitliyin qorunması, maliyyə sabitliyinin və qeyri–neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin saxlanması kimi istiqamətləri əsas götürəcək. Manatın sabit məzənnəsi sosial rifahın və investisiya aktivliyinin qorunmasında, həmçinin təkrəqəmli inflyasiya səviyyəsinə çatmasında mühüm rol oynayır. Məzənnə mexanizmi əsasən dəyişməz saxlanılacaq, növbəti ildə də dollar–manat məzənnəsinin hədəflənməsi məzənnə siyasətinin əməliyyat çərçivəsini təşkil edəcək.

Makroiqtisadi sabitliyin qorunmasını Prezident İlham Əliyev 2015–ci ilin iqtisadi siyasətinin əsas prioriteti elan etmişdir. Bu, makroiqtisadi sabitliyin və onun əsas amili olan milli valyutanın sabitliyinin qorunmasıdır. 2008–2009–cu illərdəki dünya iqtisadi böhranında da Azərbaycan manatın sabitliyini qoruya bilməmişdi. İndi də makroiqtisadi sabitliyin əsas elementi kimi manatın məzənnəsinin sabitliyi əsas məqsəd kimi qoyuldu. Prezident manatın güclü valyuta kimi mövqelərini qoruyacağını bəyan etdi: “Hazırda manat dünya miqyasında ən sabit valyutalardan biri olduğunu qeyd etmək olar. Hesab edirəm ki, xarici şirkətlər və xarici vətəndaşlar öz vəsaitlərini manat hesablarında saxlasalar uduzmazlar. Həm pullar yerində qalacaq, həm də o pullar onlara əlavə gəlirlər gətirəcəkdir. Çünki indi dünyada bir çox maliyyə institutlarında depozitlərə artıq faiz vermirlər. Sadəcə olaraq, depozitləri bir əmanət kimi saxlayırlar”. Prezidentin bu bəyanatı Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün birinci baza əhəmiyyətli müsbət gözləntini təmin edəcəkdir.

Prezidentin bu bəyanatı gözlənilən nəticəni vermədi. Manatın məzənnəsinin dollara nisbətən aşağı düşməsi bir sıra dəyişikliklər yaratdı. Bununla bağlı Milli Məclisin iqtisadi siyasət komitəsinin sədri Ziyad Səmədzadə bildirib ki, manatın dollara nisbətən yüksək olması bizə ixrac potensialını artırmağa imkan vermirdi. Ancaq manatın dollara nisbətən məzənnəsinin aşağı düşməsi nəticəsində yaxın vaxtlarda kiçik, orta, iri sahibkarlıq sənayeləri yaradılacaq. Həmçinin xarici investisiyaların axını daha da güclənəcəkdir. Komitə sədri onu da vurğulayıb ki, Azərbaycan hökuməti manatın ucuzlaşmasından sonra yaranmış vəziyyətlə bağlı bir sıra tədbirlər görməlidir: “Qiymətlərin bahalaşmasına qarşı ciddi mübarizə üsulları

müzakirə olunmalıdır. Bu addımlar antiböhran tədbirləri deyil, sadəcə olaraq manatın devalvasiyası nəticəsində yaranmış problemlərin həlli istiqamətində görülən işlərdir. Azərbaycan hökuməti və xalqı bu çətin vəziyyətdən də üzü ağ çıxacaqdır”.

3.2. İqtisadi artımla bağlı həyata keçirilən dövlət proqramlarının gözlənilən nəticələri.

Ölkədə davamlı və yüksək iqtisadi artıma nail olmaq üçün Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən inkişaf strategiyasının əsas məqsədləri düzgün müəyyənləşməlidir. Bu baxımdan hazırki dövrdə vətəndaşların gündəlik rahat həyatı üçün lazım olan bütün infrastrukturun yaradılması, iqtisadiyyatın genişlənməsinin inkişaf etdirilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi, qeyri–neft sektorunun yüksək inkişafının təmin edilməsi, iqtisadi artımla bağlı dövlət proqramlarının qəbul edilməsi və s. kimi genişmiqyaslı işlər görülür. Ölkədə gedən inkişaf hər bir bölgəni, şəhəri, qəsəbəni və kəndi əhatə edir.

Azərbaycanda 2008–ci ildə qəbul edilən yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf əlaqədar proqram uğurla həyata keçirilməkdədir. Bu baxımdan deyə bilərik ki, 2014–cü ildə qəbul edilən proqram əsasında mühüm nəticələr əldə edilib.

Yoxsulluğun azaldılması istiqamətində 2014–cü ilin birinci yarım ilində də müsbət nəticələr əldə olunması haqda məlumat İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin hesabatında qeyd olunur. İlin birinci yarısına dair nazirliyin hesabatında qeyd olunur ki, dövlət proqramı özündə aşağıdakı strateji məqsədi əks etdirir: qeyri–neft sektorunu tarazlı inkişaf etdirməklə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi, makroiqtisadi sabitliyi saxlamaq, yaşlı əhalinin, aztəminatlı ailələrin və sosial cəhətdən həssas qrupların sosial riskinin azaldılması, qaçqınların və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin davam etdirilməsi, təhsil və səhiyyə sahəsində xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, əhalinin gəlir əldə edə

bilmək imkanlarının genişləndirilməsi, sosial infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi dövlət proqramının əsas strateji istiqamətlərindəndir. Dövlət Proqramında həmçinin ölkədə yoxsulluğun səviyyəsinin isə 2%-dək, işsizlik səviyyəsinin 3–4% həddindəyək aşağı endirilməsi nəzərdə tutulubdur. Sözügedən dövlət proqramında əsas prioritetlər 2008–2015–ci illəri əhatə etməklə 8 illik dövr, sahələr üzrə tədbirlər isə 2008–2010–cu və 2011–2015–ci illər üçün müəyyən ediləbdir.

İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin məlumatında o da qeyd olunur ki, 2008–2010–cu illərdə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində işsizlik səviyyəsi minimuma endirilmiş, ölkədə qeyri–neft sektorunun inkişafı təmin edilmiş, əhalinin rifah halı daha da yaxşılaşdırılmış, əməkqabiliyyətli əhalinin məşğulluğu artmışdır.

Nazirlik bildirir ki, ölkədə davamlı iqtisadi artımın və makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi, yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması sahəsində nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsinin davamlı olaraq həyata keçirilməsi məqsədilə Azərbaycan Prezidentinin 28 iyun 2011–ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunan “2008–2015–ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nın həyata keçirilməsi sahəsində 2011–2015–ci illəri əhatə edən Tədbirlər Planı da uğurla həyata keçirilməkdədir.

2014–cü ilin altı ayı ərzində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində Ümumi Daxili Məhsulun həcmi 28,7 milyard manat olaraq əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisə edərkən 2,1% artdığını qeyd etmək olar. ÜDM–in adambaşına düşən həcmi isə 3063,3 manat (3905,2 ABŞ dolları) təşkil edib.

Ölkədə iqtisadi artımın təmin edilməsi qeyri–neft sektorunun payına da düşmüşdür. Son zamanlar əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlişi qeyri–neft sektorunun inkişafı nəticəsində davam etmişdir. 2014–cü ilin 6 ayı ərzində əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirlər 1720,3 manat təşkil etmiş, əhalinin sərəncamında qalan gəlirlər isə 2013–cü ilin müvafiq dövrünə nisbətən 5% artaraq 16,1 milyard manat olmuşdur. 2014–cü ilin yanvar–may aylarında ölkə iqtisadiyyatında muzzla çalışan işçilərin orta

aylıq əmək haqqı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 6,5% artaraq 438,1 manat təşkil edibdir.

“2008–2015–ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” nda təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə, ətraf mühitin mühafizəsi və s. sahələr üzrə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi uğurla davam etdirilir ki, bu da ölkədə yoxsulluğun azaldılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Proqram çərçivəsində təkcə əhali gəlirlərinin yüksəldilməsinə diqqət ayrılır. Çünki gəlirlər əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etsə də, ancaq yoxsulluğun azaldılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etmir.

Ölkədə uğurla həyata keçirilən davamlı sosial–iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri kimi, Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafını göstərmək olar. Regionların inkişafı sahəsində qəbul olunmuş və uğurla həyata keçirilmiş dövlət proqramlarında, habelə regionların sosial–iqtisadi inkişafına dair əlavə tədbirlərlə bağlı sərəncamlarda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin icrası regionlarda kommunal xidmətlərin və sosial infrastruktur təminatının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, ölkədə qeyri–neft sektorunun davamlı inkişafına şərait yaratmışdır. Həmçinin yeni müəssisələrin və iş yerlərinin açılması, sahibkarlıq mühitinin daha da inkişaf etdirilməsi, investisiya qoyuluşunun artması nəticəsində ölkədə əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artmasına və yoxsulluq səviyyəsinin azalmasına səbəb olmuşdur.

Dövlət proqramlarının icra olunduğu 10 il ərzində qeyri–neft sektoru 2,6 dəfə, sənaye 2,7 dəfə, ümumi daxili məhsul 3,2 dəfə, o cümlədən kənd təsərrüfatı 1,5 dəfə, investisiyalar 6,5 dəfə, orta aylıq əmək haqqı 5,5 dəfə, əhalinin gəlirləri 6,5 dəfə artmışdır. Bu müddətdə həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 900 mini daimi olmaqla ölkədə 1,2 milyondan çox yeni iş yeri, 55,6 min müəssisə yaradılmış, yoxsulluq səviyyəsi 5,3%–ə, işsizlik səviyyəsi isə 5%–ə enmişdir. Dövlət proqramları çərçivəsində görülmüş genişmiqyaslı işlər regionların qarşıdakı illərdə də inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.

Son 10 ildə bütün sahələrdə böyük uğurlara nail olunmuşdur. Azərbaycanın maliyyə imkanlarının artması, müasir tələblərə cavab verən infrastruktur layihələrin yaradılması, ən yeni texnologiyalara əsaslanan müəssisələrin fəaliyyətə başlaması, ölkəmizin transmilli layihələrin təşəbbüskarı və əsas iştirakçısı kimi çıxış etməsi üçün əlverişli şərait formalaşmışdır. O cümlədən, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi Azərbaycanın dünyada nüfuzunun daha da artmasına, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə, əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı şəkildə yaxşılaşdırılması üçün əlverişli mühit yaradılmışdır.

Ölkə bölgələrinin inkişafının yeni keyfiyyət mərhələsinə yüksəlməsində son on ildə regionların sosial–iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul olunmuş dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. 2004–cü ildən başlanılmış məqsədyönlü siyasətin davamı olaraq regionların hərtərəfli inkişafı sahəsində "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014–2018–ci illərdə sosial–iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" hazırlanmışdır. Sözügedən proqramın icrası ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət daşıyacaqdır. Bununla yanaşı regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsində, makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında, irimiqyaslı infrastruktur layihələrinin icra olunmasında, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaranmasında, kommunal xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsində, nəticədə iqtisadi artıma nail olunmasında, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında və yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsində mühüm rol oynayacaqdır.

Ölkənin sosial–iqtisadi inkişaf strategiyasında prioritet kimi müəyyən olunmuş və neft–qaz gəlirlərindən səmərəli şəkildə istifadə olunmaqla regional tarazlığın təmin edilməsi sahəsində mühüm rol oynayan regional inkişaf üzrə Dövlət Proqramları əhalinin işgüzar fəallığının artmasına, infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Həmçinin beynəlxalq səviyyəyə uyğun rəqabətqabiliyyətli və ixracyönümlü məhsullar istehsal edən yeni müəssisə və obyektlərin yaradılmasına səbəb olmuş, vətəndaşların rifahını xarakterizə edən keyfiyyət göstəricilərini xeyli dərəcədə yaxşılaşdırmışdır.

Ümumilikdə ötən 10 il ərzində regionların sosial–iqtisadi inkişafı sahəsində həyata keçirilən siyasət ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin sürətlə yaxşılaşmasına səbəb olmuş, adambaşına düşən ÜDM–in həcmi 2,8 dəfə, qeyri–neft sektoru 2,6 dəfə artmış, Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) 3,2 dəfə və ölkəmizdə orta illik iqtisadi artım 12,9% təşkil etmişdir. Son 10 ildə xarici ticarət dövriyyəsi 6,6 dəfə, ixrac 9,3 dəfə, strateji valyuta ehtiyatları 31 dəfə, idxal 4,1 dəfə, qeyri–neft ixracı 4,7 dəfə artmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının "Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi 2013–2014" hesabatına əsasən, rəqabət qabiliyyəti səviyyəsinə görə 39–cu, MDB–də 1–ci olmuş, ölkəmiz ilk dəfə dünyanın "yuxarı orta gəlirli" və "yüksək insan inkişafı" ölkələr qrupuna daxil olmuşdur. Eyni zamanda orta aylıq əmək haqqı 5,5 dəfə, əhalinin əmanətləri 27 dəfə, dövlət büdcəsinin gəlirləri 16 dəfə, pensiyalar 9,6 dəfə artmışdır.

Minimum əmək haqqının ölkə üzrə yaşayış minimumuna çatdırılması siyasəti davam etdirilmiş, əməyin ödənilməsi və əmək siyasəti istiqamətində həyata keçirilən islahatlar nəticəsində işləyənlərin orta aylıq əmək haqqının ilbəl artması əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasını təmin etmişdir. Ölkədə son 10 ildə minimum əmək haqqının məbləği 11,7 dəfə artmışdır. Azərbaycanda həyata keçirilən çevik büdcə–vergi siyasəti nəticəsində dövlətin iqtisadi qüdrətinin daha da artırılması, qeyri–neft sektorunun və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, regionların, xalqın rifah halının yaxşılaşdırılması istiqamətində işlər davam etdirilmiş, istehsal və infrastrukturun müasir tələblərə uyğun yenidən qurulması, dövlət büdcəsi sosial və investisiya yönümlü, inkişaf və quruculuq büdcəsi, iqtisadi islahatların və dövlət proqramlarının maliyyələşməsinin əsas mənbəyi olmuşdur. Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində, ötən 10 il ərzində ölkədə 900 min daimi olmaqla 1,2 milyondan çox yeni iş yeri açılmış, 55,6 min yeni müəssisə yaradılmışdır. Yeni açılmış iş yerlərinin 80%–ə yaxını regionların payına düşmüşdür. Bu müddət ərzində yeni müəssisələr yaradılmış, müəssisələrin istehsal potensialı artırılmış, innovasiya xarakterli texnologiyaların tətbiqi davam etdirilmiş, ölkə sənayesində 2,7 dəfə artım qeydə alınmışdır.

Sənayenin metallurgiya, kimya, maşınqayırma, toxuculuq, mebel, qida və digər sahələrində sürətli artım baş vermiş, dünya iqtisadiyyatının böhranla üzləşdiyi dövrdə belə, Azərbaycanda qeyri–neft sektorunda inkişaf əldə olunmuşdur. Qeyri–neft sektorunun davamlı olaraq inkişafı üçün ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalına münbit şərait yaratmaq, müasir texnologiyalara əsaslanan sənaye müəssisələrini təşkil etmək, əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunu təmin etmək yönündə Yüksək Texnologiyalar Parkının, Sumqayıt Kimya Sənaye və Balaxanı Sənaye Parklarının, Sumqayıt Texnologiyalar Parkının yaradılması və s. mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün ərzaq məhsulları ilə özünü təmin etmə səviyyəsi təkmilləşdirilmiş, kənd təsərrüfatı sahəsində bitkiçilik və heyvandarlıq sahələri daha da inkişaf etdirilmişdir. Dövlət proqramlarında nəzərdə tutulmuş regionların sosial–iqtisadi inkişafına dair tədbirlərin həyata keçirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının istifadə etdikləri motor yağlarının və mineral gübrələrin, yanacaqın dəyərini orta hesabla 50%–nin dövlət tərəfindən ödənilməsi, eləcə də dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına buğda istehsalının artırılması məqsədilə kömək göstərilməsi mühüm amillərdən biri olmuşdur. Bundan əlavə, aqroservis xidmətlərindən güzəştli qiymətlərlə istifadə, toxumçuluq və damazlıq işləri üzrə müəyyən işlərin görülməsi, Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu və Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına verilmiş güzəştli kreditlər kənd təsərrüfatı istehsalı sahəsində hər il sürətli inkişafa nail olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu son 10 ildə 1,5 dəfə, kartof istehsalı 29,1%, tərəvəz 17,8%, meyvə və giləmeyvə 49,1%, üzüm istehsalı isə 2,4 dəfə, bostan məhsulları 20,5%, taxıl istehsalı 43,9%, artmışdır. Ağcabədi və Beyləqan rayonlarında iri özəl taxılçılıq təsərrüfatları yaradılmış və hər hektardan yüksək səviyyədə–55 sentner taxıl istehsal olunmuşdur. Ölkənin digər rayonlarında da iri özəl taxılçılıq təsərrüfatlarının yaradılması istiqamətində işlər görülür və hazırda

Hacıqabul, Cəlilabad, Beyləqan və Xaçmaz rayonlarında 5 iri özəl fermer təsərrüfatlarının yaradılması işləri yekunlaşmaq üzrədir.

Həyata keçirilən iqtisadi islahatların uğurlu nəticələrinə əyani sübut kimi ölkənin sahibkarlıq sektorunun inkişaf göstəricilərinin dinamikasını göstərmək olar.

Sahibkarlığın inkişafına son illərdə dövlətin maliyyə dəstəyi daha da artırılmış, güzəştli kreditlərin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Sahibkarlığın dəstəklənməsi və dövlətin qayğısının bu sahəyə artırılması məqsədilə regional İnkişaf Proqramlarının icrası dövründə Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına ölkə üzrə ümumilikdə 19,1 min sahibkarlıq subyektinə 1,2 milyard manat güzəştli kredit ayrılmış, nəticədə 110 min yeni iş yeri yaradılmışdır.

Ölkənin müxtəlif bögələrində ötən müddət ərzində müntəzəm şəkildə təşkil edilmiş biznes forumlar yerli və xarici ölkələrdən olan iş adamları, sahibkarların məlumat əldə etmə imkanlarının genişləndirilməsinə, onlar arasında maarifləndirmə işinin qurulmasına, habelə xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesinin sürətlənməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Ölkəmizdə iqtisadiyyatın sürətlə inkişafı, dünya ölkələri arasında nüfuzunun yüksəlməsi ölkəmizə marağın artmasına səbəb olmuş, respublikamıza gələn əcnəbilərin ildən–ilə çoxalmasına, bir sözlə, turizm fəaliyyətinin genişlənməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Zəngin coğrafi landşafta malik ölkəmizin turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmaqla təbiət abidələrinin və eləcə də xalqımızın mədəni–tarixi irsinin geniş şəkildə tanıtılmasını inkişaf etdirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2011–ci il ölkəmizdə "Turizm ili" elan edilmişdir.

Ötən müddət ərzində Bakı ilə yanaşı, regionlarda da turizm komplekslərinin, istirahət mərkəzlərinin, otellərin istifadəyə verilməsi turizmin inkişafına, əhalinin istirahətinə geniş imkanlar yaratmışdır. Son 10 ildə 14–ü regionlarda olmaqla, 35 beş ulduzlu otel istifadəyə verilmiş və bu istiqamətdə işlər davamlı şəkildə inkişaf etdirilir.

Son illərdə inkişaf edən infrastruktur sahələrindən biri də nəqliyyat sektorudur ki, bu sahəyə davamlı və iri həcmli investisiyaların yönəldilməsi nəticəsində nəqliyyatın hərəkət heyətinin yeniləşməsi, körpülərin tikilməsi, yeni avtomobil yollarının çəkilişi, yenidən qurulması və s. üzrə işlər davam etdirilmiş, strateji əhəmiyyətli layihələrin səmərəli fəaliyyəti sahənin inkişafına öz müsbət təsirini göstərmiş, ümumilikdə bu sahədə 2,5 dəfə artıma nail olunmuşdur.

Dünya ölkələri, xüsusilə Avropa İttifaqına üzv ölkələrlə birbaşa nəqliyyat əlaqələri genişlənmiş, Bakı–Tbilisi–Ərzurum qaz ixrac kəməri və Bakı–Tbilisi–Ceyhan (BTC) neft ixrac kəməri dünyada enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına layiqli töhfələr vermişdir. Avropanın və Regionun enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında müstəsna əhəmiyyəti olan TAP və TANAP layihələri, həmçinin "Şahdəniz–2" layihəsi üzrə yekun investisiya qərarının imzalanması ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əhəmiyyətli olmaqla əhalinin sosial rifahının və ölkəmizin sosial–iqtisadi inkişafının daha da yaxşılaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bununla yanaşı, ölkənin tranzit potensialının reallaşdırılması istiqamətində tədbirlər, o cümlədən Ələt Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının, Avropa–Qafqaz–Asiya nəqliyyat dəhlizinin fəaliyyəti, Şimal–Cənub, Şərq–Qərb nəqliyyat dəhlizləri üzrə magistral yolların tikintisi layihələri uğurla davam etdirilmişdir.

Son 10 il ərzində Regional İnkişaf Dövlət Proqramlarının icrası çərçivəsində 8,3 min kilometr respublika və yerli əhəmiyyətli avtomobil yolları tikilmiş və ya təmir olunmuş, regionlarda 307 yeni körpü və yol ötürücüsü tikilmiş və ya təmir edilmiş, Naxçıvan, Gəncə, Lənkəran, Zaqatala, Qəbələ və Yevlax şəhərlərində hava limanları istifadəyə verilmişdir. Nəqliyyatın hərəkətinin tənzimlənməsi və idarə olunması məqsədilə Bakı şəhərində Nəqliyyatı İntellektual İdarəetmə Mərkəzi yaradılmışdır.

Ölkənin sosial–iqtisadi həyatında əhəmiyyət kəsb edən informasiya və rabitə sahəsinin inkişafında 8,2 dəfə artıma nail olunmuşdur. Mövcud informasiya və rabitə sahələrinin intensiv və yüksək səviyyədə inkişafı, yeni xidmət növlərinin, o cümlədən

mobil telefon rabitəsinin, internetin ölkəmizdə təşəkkül tapması və genişlənməsi ilə səciyyələnir. Son 10 ildə regionlarda 1400–dək ATS, 1000–ə yaxın poçt binası tikilmiş yaxud əsaslı təmir edilmişdir. Hər mobil telefon abunəçilərinin sayı 9,6 dəfə, hər 100 ailəyə düşən telefon aparatlarının sayı 1,6 dəfə artmış, hər 100 nəfərdən 70–i internet istifadəçisi olmuşdur. 2013–cü il ölkəmizdə "İnformasiya–kommunikasiya texnologiyaları ili" elan edilmiş və fevral ayının 8–də ölkəmizin ilk telekommunikasiya peyki orbitə çıxarılmışdır.

Təbii sərvətlərdən xalqın rifahının yaxşılaşması və insanların sağlam təbii mühitdə yaşamaları üçün istifadə etməsi məsələləri ölkədə aparılan sosial–iqtisadi islahatların tərkib hissəsidir.

Ölkədə ekoturizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə 2003–cü ildən başlayaraq xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri şəbəkəsinin genişləndirilməsi və Bakı və Abşeron yarımadasının palçıq vulkanları qrupu, Korçay dövlət təbiət qoruqları, Eldar şamı, eləcə də Ağgöl, Göygöl, Abşeron, Şahdağ, Akademik Həsən Əliyev adına Zəngəzur, Şirvan, Hirkan, Altıağac və Samur–Yalama milli parkları yaradılmış, xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin sahəsi 478 min hektardan 893 min hektaradək artırılmışdır. Bu dövrdə əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz su ilə təminatının yaxşılaşdırılması üçün 222 yaşayış məntəqəsində modul tipli sutəmizləyici qurğular quraşdırılmış, yaşıllıqların salınması sahəsində 20 milyon ağac və kol əkilmişdir. Bakı şəhərinin Balaxanı qəsəbəsində təbii sərvətlərə və enerjiyə qənaət edilməsi, ətraf mühitə mənfi təsir göstərən tullantıların azaldılmasına imkan verən bərk məişət tullantılarının çeşidlənməsi və yandırılması zavodları istifadəyə verilmişdir. Heydər Əliyev Fondunun "Azərbaycan Respublikası ərazisində ceyranların mühafizəsi, reintroduksiyası və tarixi areallarının yenidən bərpası" layihəsi çərçivəsində 130 baş ceyran tarixi ərazilərə buraxılmışdır.

Regionlarda Dövlət Proqramları çərçivəsində infrastrukturun bərpası və inkişafı, əhalinin kommunal xidmətlərlə, o cümlədən elektrik enerjisi, qaz və su ilə təchizatı, əhalinin sosial vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm

tədbirlər həyata keçirilmiş, səhiyyə və təhsil müəssisələrinin tikintisi və digər sahələrə irihəcmli dövlət investisiyaları yönəldilmişdir.

Son 10 ildə regionlarda əhalinin elektrik enerjisinə olan tələbatını təmin etmək istiqamətində ümumi gücü 2000 meqavatta yaxın 17 elektrik stansiyası tikilmiş, 10 min km–dən çox elektrik verilişi xətləri və 1500–dən çox yarımstansiya tikilmiş və ya yenidən qurulmuş, təbii qazla təchizatın yaxşılaşdırılması sahəsində isə 40 min km–dək qaz xətləri çəkilmiş və ya təmir edilmiş, yaşayış evlərinin qazla təmin olunma səviyyəsi 34%–dən 83,4%–ə çatmışdır.

Ölkə vətəndaşlarının rifah halını yaxşılaşdırmaq, aztəminatlı əhalinin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə 2007–ci ildən başlayaraq hər il yaşa görə əmək pensiyasının əsas hissəsi və sosial müavinətlərin məbləği artırılır ki, hazırda pensiyaların minimum məbləği 20 manatdan 120 manata çatdırılmışdır.

Son 10 ildə bütün çadır düşərgələri ləğv olunmuş, qaçqın və məcburi köçkünlər üçün 77 müasir qəsəbə salınmış, 37 min ailə–166 min məcburi köçkün mənzillə təmin edilmişdir. Eyni zamanda əlil və şəhid ailələrinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi işləri davam etdirilmiş, regionlarda 2041 mənzilli yaşayış binaları və 450–dən çox fərdi ev tikilmişdir.

On il ərzində idmanın maddi–texniki bazasının möhkəmləndirilməsi üçün ölkənin müxtəlif bölgələrində 41 olimpiya idman kompleksləri istifadəyə verilmiş, ümumilikdə 250–dən çox idman və gənclər obyektı tikilib istifadəyə verilmişdir.

"Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014–2018-ci illərdə sosial–iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın əsas məqsədi ölkədə regionların sürətli inkişafı istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri–neft sektorunun inkişafı, xüsusilə kəndlərin inkişafı ilə bağlı infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılmasından ibarət olacaqdır.

Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədə çatmaq üçün regionlarda infrastruktur təminatının, o cümlədən əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının daha da yaxşılaşdırılması, əhalinin, xüsusilə kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması və yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması, ixracyönümlü və

rəqabətədavamlı məhsul istehsalı istiqamətində sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin davamlı olaraq inkişaf etdirilməsi kimi mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Beynəlxalq Valyuta Fondu 2015–ci ildə iqtisadi artımla bağlı həyata keçirilən dövlət proqramlarının yüksək göstəricilərini nəzərə alaraq Azərbaycanda iqtisadi artımla bağlı proqnozunu dəyişib. Belə ki, BVF–nın proqnozlarına görə bu il Azərbaycanda ÜDM–un 2,2 % olacağı qeyd olunmuşdur. Onu da qeyd edək ki, bu fondun oktyabrda açıqlanan proqnozundan aşağı səviyyədədir. Həmin vaxt BVF ölkəmizdə iqtisadi artımın 4,3 % olacağını qeyd etmişdir. Ancaq indi isə, BVF–nın hesablamalarına görə 2015–2016–cı illərdə Azərbaycanda ÜDM–un həcmi müvafiq olaraq 78,1 milyard və 82,6 milyard dollar təşkil edəcək.

Xatırlatmaq yerinə düşər ki, Azərbaycan hökumətinin rəsmi proqnozlarına əsasən 2015–ci ildə ölkədə iqtisadi artımın 4,4 % olacağı bildirilir.

2015–ci ilin proqnozlarına görə Azərbaycanın qeyri–neft sektorunda ÜDM artımı 4,1% , 2016–cı ildə isə 4,0% olacaq. Neft sektorunda isə bu il 0,9%–lik azalma gözlənilir.

Nazirlər Kabinetinin iclasının ən mühüm cəhəti dünyada ucuz neft dövründə iqtisadi strategiyanın, taktiki hədəflərin, neft gəlirlərinin azalması, bütövlükdə isə “ucuz neft dövründə iqtisadi proqram”ın açıqlanması olmuşdur. Bu proqram üç hissədən ibarətdir–ötən dövrdə başlanmış layihələrin davamı, yeni vəziyyətə uyğun düzəlişlər və gözləntilər. Proqramın konkret detallarına gəldikdə isə onlar aşağıdakılardır: manatın məzənnəsinin sabit qalmasının təmin edilməsi; makroiqtisadi sabitliyin qorunmasının zəruriliyi; infrastruktur layihələrinin icrası; ərzaq istehsalının gücləndirilməsi; kənd təsərrüfatı sahəsində məhsuldarlığın artırılması; ixrac potensialının artırılması; güzəştli kreditlər siyasətinin davam etdirilməsi; yeni suvarma sistemlərinin yaradılması və yeni əkin sahələrinin dövriyyəyə buraxılmasının sürətləndirilməsi; real sektora investisiya yatırımlarının artmasının zəruriliyi; dövlət investisiyalarının dayanıqlı inkişafa, strateji istehsal sahələrinə yönəldilməsi; qeyri–neft sektorunun inkişafının prioritetliyi; texnoparklar və

aqroparklar vasitəsilə xarici investorların qeyri–neft sektoruna cəlb edilməsi; Azərbaycandakı investisiya mühiti haqqında xarici investorlara daha çox informasiya verilməsinin təmin edilməsi; gələn ilə saxlanması mümkün olan layihələrin saxlanması; idxalı əvəzləyən məhsul istehsalının genişləndirilməsi; bankların daha çox real sektora kredit verməsinin təmin olunması; sosial layihələrin əvvəlki illərdə olduğu kimi davam etdirilməsi; israfçılığın qarşısının alınması; idarəetmə prinsiplərinin təkmilləşdirilməsi.

Bütün bunlar Prezident İlham Əliyev tərəfindən elan olunmuş Azərbaycanın ucuz neft dövrü üçün iqtisadi strategiyasının əsas prinsipləridir və demək olar ki, həm də ucuz neft dövrü üçün iqtisadi bir proqramdır. Göründüyü kimi, nə prioritet layihələrin həyata keçirilməsində, nə güzəştli kreditlər siyasətində, nə də sosial layihələrdə təxirə salma yoxdur və əvvəlki illərdə aparılmış siyasət davam etdiriləcəkdir. Dəyişən yalnız ikinci dərəcəli layihələrin təxirə salınmasıdır. Prezident İlham Əliyev 2015–ci ilin ağır olacağını və müşahidə olunan iqtisadi proseslərin hələ bir müddət də davam edəcəyini söyləmişdir. Əvvəlki illərdə yaradılmış baza isə, yenə bütün dünyada ağır il olmuş 2014–cü ili yaxşı göstəricilərlə başa vurmağa imkan yaratmışdır.

Prezident qeyri–neft sektoruna dəstəyin gücləndirilməsinin vacibliyini ucuz neft dövrü proqramının ikinci prioriteti kimi qeyd etmişdir.

Prezidentin məhz qeyri–neft sektorunu və sənayeləşməni prioritet elan etməsi, bu sahəyə dövlətin xüsusi önəm verəcəyi barədə bəyanat verməsi investorlar üçün ikinci müsbət gözləntini təmin edir.

Sahibkarlara güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsi ən mühüm anti–böhran vasitələrindəndir. 2008–2009–cu illərdə də Prezident İlham Əliyev bu mexanizmin böhrana qarşı müqavimət göstərilməsində mühüm rol oynadığını, kiçik və orta sahibkarlığa dəstək göstərilməsi ilə, daha çox iş yeri açılmasında əhəmiyyətli olduğunu qeyd etmişdir. 2015–ci ilin ağırlığına, neft gəlirlərinin azalmasına baxmayaraq, bu il də güzəştli kreditlərin verilməsi davam etdiriləcək. Bu da “ucuz neft dövrü iqtisadi strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Güzəştli kreditlərdə də

əsas hədəf real sektordur”. Bu il də, güzəştli şərtlərlə sahibkarlara kreditlərin verilməsi təmin ediləcəkdir. Bu təşəbbüsün çox gözəl nəticələri vardır. Biz bunu əyani şəkildə görürük. Bölgələrdə açılan yeni müəssisələr və iş yerləri bunu bir daha sübut edir. Eyni zamanda, sahibkarlara dövlət tərəfindən böyük dəstək göstərilir.

Prezident İlham Əliyev Davosda Dünya İqtisadi Forumu çərçivəsində keçirilən “Regionların transformasiyası: Avrasiya” mövzusunda sessiyada çıxış edərkən demişdir: “Neftin qiymətinin aşağı düşməsi iqtisadiyyatımız üçün çağırışdır. Bununla belə, düşünürəm ki, hətta hər hansı bir mənfi hadisə baş verdikdə, biz müsbət məqamları tutmağa çalışmalıyıq. Bu, bizi daha qənaətcil olmağa, xərcləri azaltmağa səfərbər edəcək və neftin aşağı qiymətləri ilə yaşamağı öyrədəcək. Bu, resurslarımız tükənəndə bizim üçün çox faydalı olar”.

Ölkəmizdə aparılan müstəqil dövlət quruculuğu prosesində iqtisadi islahatların və inkişafın mahiyyət etibarilə yeni bir modeli–Azərbaycan modeli formalaşmışdır. Bu modelin fərqləndirici xüsusiyyətini isə inkişaf üzrə müəyyən olunmuş istiqamətlərin sahəvi proqramlarla əlaqələndirilməsi, gələcəyə əsaslanan və cəsarətli qərarların qəbul olunması, sosial yönümlülüğün gözlənilməsi, milli mentalitetin nəzərə alınması və mütərəqqi dünya təcrübəsinə arxalanması təşkil etmişdir.

Regionların 2014–2018–ci illərdə sosial–iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul olunmuş 3–cü Dövlət Proqramının icrasının birinci ilinin yekunlarına həsr olunan konfransdakı çıxışında Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın perspektivlərini belə qeyd etmişdir: “Dünyada çağırışların sayının artmasına baxmayaraq, Azərbaycanın uğurlu inkişafı davam edəcək. Yaxın Şərqdə siyasi və hərbi böhran yaşanır, Avropada vəziyyət gərginləşir, Ukraynadakı vəziyyət daha da kəskinləşir, neftin qiyməti kəskin şəkildə aşağı düşmüşdür. Yəni son bir il ərzində bütün bu və digər amillər əslində, mənfi tərəfə gedən amillərdir. Yəni mən bu amillərin arasında bir dənə də, müsbət amil görmürəm. Amma buna baxmayaraq, Azərbaycan inkişaf edir, insanların rifah halı yaxşılaşır”.

Adı çəkilən konfransda dövlət başçısı bu məsələyə ayrıca toxunmuşdur: “Azərbaycan dünyada sabitlik adasıdır, inkişaf məkanıdır. Çünki Azərbaycanda

xalqla iqtidar arasında birlik var, bizim bütün təşəbbüslərimiz xalq tərəfindən dəstəklənir. Bizim atılan bütün addımlarımız Azərbaycanın inkişafına xidmət edir. Ölkəmizdə ictimai, siyasi vəziyyət sabitdir, iqtisadiyyata böyük həcmdə investisiyalar qoyulur və iqtisadiyyatımızın genişəndirilməsi istiqamətində çox önəmli addımlar atılır.”

3.3. Dünya iqtisadiyyatında iqtisadi artım və makromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsi istiqamətləri.

Hazırda dünya iqtisadiyyatında iqtisadi artım bir problem olaraq qalmaqdadır. Belə ki, qlobal maliyyə və iqtisadi böhranından sonra dünya ölkələrində iqtisadi artımın təmin olunması və zəruri tempin qorunması istiqamətində ciddi tədbirlər görülməyə başlanılmışdır. Xüsusən 15 noyabr 2008–ci ildə Vaşinqtonda Böyük İyirmilik Ölkələrin (G–20) hökumət başçılarının iştirakı ilə təsis olunmuş sammitdə iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsi, işsizliyin azaldılması, inflyasiya səviyyəsinin aşağı salınması istiqamətində əməli tədbirlərin görülməsi ilə bağlı məsləhətləşmələrə başlanılmışdır. 2013–cü ildə G–20 ölkələrin Sankt–Peterburq sammitində də iqtisadi artım tempinin artırılması və işsizliyin azaldılması problemi ön plana çəkilmişdir.

İqtisadi artımla bağlı 2014–cü il mayın 22–də Sankt–Peterburqda üç günlük Beynəlxalq İqtisadi Forum işə başlamışdır. XVIII Forumda Azərbaycan da daxil olmaqla 60–dan çox dövlətin rəsmi nümayəndə heyətləri, dünyanın iri şirkətlərinin rəhbərləri iştirak ediblər.

Forumun işgüzar proqramı qlobal biznes liderləri sammitinin “Biznesin iqtisadi artıma töhfəsi: Çağırışlar və həll yolları” mövzusunda plenar sessiya ilə açılıb.

Forumda Rusiya prezidenti V.Putin iqtisadi artımla bağlı aşağıdakıları çıxış edərək bildirmişdir:

“Bu gün dünyada bir neçə problemlər var ki, onlardan ən azı ikisinin çox ciddi problem olduğunu söyləmək istəyirəm. Bunlar; iqtisadi artım və iqtisadi dəyişiklikləri təmin etməkdir. Biz bu barədə tanınmış ekspertlər səviyyəsində də müzakirələr etmişik. Ancaq bu kifayət etmir. Məsələn; bizdə 2000–ci illərin əvvəllərində “Qazprom” un qaz hasilatı 460 milyard kubmetr təşkil etmişdir ki, bu da 660 kubmetr ola bilərdi. Lakin lazım olan artım tempi burada artıq mümkün deyil, daim müvafiq tempi artırmaq mümkündür”.

Bütün bunlara baxmayaraq, dünya iqtisadiyyatında iqtisadi artımın təmin edilməsi problem olaraq qalmaqdadır.

2014–cü ilin ötən dövrü ərzində dünya iqtisadiyyatında qeyri–bərabər sürətlə bərpa prosesi davam etmişdir. İlk hesablamalara görə qlobal səviyyədə inkişaf 0,3% azalaraq 3,4% təşkil etmişdir. Bunun da əsas səbəbi 2014–cü ilin birinci rübündə geosiyasi vəziyyətin gərginləşməsi, zəif iqtisadi inkişaf göstəriciləri və inkişaf etməkdə olan ölkələrdən kapital axınının artması nəticəsində makroiqtisadi risklərin yaranması olmuşdur.

Qeyd edək ki, ötən ilin ikinci yarısından başlayaraq dünya iqtisadiyyatının inkişaf sürəti əsasən inkişaf etmiş (məs; ABŞ), qismən də inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatlarının hesabına artmağa başlamışdır. Xüsusilə, Çin və Hindistan inkişaf sürətinə görə fərqlənmiş, Braziliya və Rusiyada isə iqtisadi artım nisbətən zəif olmuşdur.

Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) 2014–cü ilin ötən dövrü üçün ABŞ iqtisadiyyatının artım sürətini 2,8% proqnozlaşdırsa da, ancaq bu artım 1,8% təşkil etmişdir. Buna baxmayaraq, beynəlxalq maliyyə institutları ABŞ iqtisadiyyatının 2015–ci ildə 3% təşkil edəcəyini proqnozlaşdırırlar.

Avrozonada böhrandan sonra iqtisadi bərpa prosesi keçən ilin ikinci rübündə başlanmış və 2014–cü ilin əvvəlində daha stabil şəkildə davam etdirilmişdir. Lakin 2014–cü ildə ÜDM–un real artımı hələ də böhranın təsirlərindən tamamilə azad olmamışdır. Avropa Birliyi ölkələri arasında aparıcı iqtisadiyyata malik olan Fransada iqtisadi durğunluq davam etmiş, Almaniyada isə 0,2% illik iqtisadi artım

olmuşdur. Bütün bunlara baxmayaraq, beynəlxalq maliyyə institutları avrozonada ÜDM–un 2015–ci il üzrə 1,5% proqnozlaşdırırlar.

Çin proqnozlaşdırılan artım sürətini üstələyərək dünyanın aparıcı iqtisadiyyatına malik olmaqdadır. 2014–cü ilin əvvəllərində iqtisadi artım sürətinin zəifləməsinin qarşısının alınması üçün Çin hökuməti bir sıra islahatlar həyata keçirmişdir. Həmin islahatların əsas məqsədi iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq olmuşdur. Bunun nəticəsidir ki, ÜDM–un artım sürəti 7,4% proqnozlaşdırılsa da 7,5% təşkil etmişdir.

2014–cü ilin birinci yarımilliyində dünya iqtisadiyyatında əmtəə qiymətləri dəyişkən olmuşdur. Belə ki, ərzaq məhsullarının qiymət indeksi 1,7% olmuş, metalın qiyməti ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə orta hesabla 9,6 % azalmış, Brent markalı xam neftin qiyməti isə 5,8% çox olmuşdur. Lakin, neftin qiymətlərində 2014–cü ilin iyunundan başlayan azalma meyilləri hələ də davam etməkdədir.

Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə sektoru üzrə aparılan tədqiqatlar öz nəticəsini vermişdir. Belə ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dövlət büdcəsinin kəsiri 2009–cu ildə ÜDM–un 9,5%–ni təşkil edirdisə, 2014–cü ildə isə 4,3% olmuşdur.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının dərc etdiyi “Beynəlxalq iqtisadi vəziyyət və perspektivlər 2015–ci il” (BİVP) adlı məruzədə qarşıdakı iki ildə dünya iqtisadiyyatının inkişaf sürətindən bəhs edilir. BİVP məruzəsi hər ilin əvvəlində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamenti, BMT–nin Ticarət və İnkişaf Konfransı (YuNKTAD), beş regional komissiyası və Ümumdünya Turizm Təşkilatı (YuNKVTO) tərəfindən hazırlanır. Güman edilir ki, dünya iqtisadiyyatında vəziyyət bir qədər yaxşılaşacaq, lakin getdikcə güclənən qeyri–müəyyənliklər və risklər iqtisadi artımı aşağı salacaqdır. ABŞ–da faiz dərəcələrinin qaldırılması ilə bağlı planlar, avro zonasında dayanıqsızlıq, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə artım tempinin daha da zəifləməsi və geosiyasi münaqişələr dünya iqtisadiyyatının inkişaf perspektivləri baxımından böyük narahatlıq doğurur.

2014–cü il ərzində dünya iqtisadiyyatının artım sürəti mötədil və qeyri–bərabər olmuşdur. Dünya maliyyə böhranının fəsadları artım tempinə mənfi təsir göstərməkdə davam etmişdir və bu zaman Ukraynadakı böhran kimi geosiyasi münaqişələr, Ebola epidemiyası kimi yeni problemlər meydana gəlmişdir. İşsizlik göstəriciləri bəzi regionlarda tarixi meyarlar baxımından yüksək səviyyədə qalmışdır. Qlobal inflyasiya göstəriciləri aşağı səviyyədə olsa da, avro zonasında deflyasiya riski bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə yüksək inflyasiya tempi arasında dəyişmişdir.

Birbaşa xarici investisiya axınları əvvəlki kimi, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün daha sabit və mühüm maliyyələşdirmə mənbəyi olaraq qalır. Halbuki portfel investisiyalar axını investorların riskə getməyə hazır olmaq əzminin xeyli dərəcədə dəyişməsindən asılıdır.

Qiymətləndirmələrə görə, ticarətin artımı bir qədər sürətlənəcəkdir: 2015–ci il üçün malların və xidmətlərin idxalının fiziki həcmnin 4,7% artacağı proqnozlaşdırılır. 2015–ci ildə inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində büdcə–vergi siyasətinin sərtləşdiriləcəyi gözlənilir, hərçənd çox güman ki, belə sərtləşdirmə ləng xarakter daşıyacaqdır. Valyuta bazarlarında üstün tendensiya kimi, ABŞ dollarının daha da güclənməsi gözlənilir. Belə ki, vahid Avropa valyutasının ABŞ dollarına nisbətdə məzənnəsi son 11 ildə ən aşağı həddə düşmüşdür. BBC telekanalı xəbər vermişdir ki, yanvarın 23–də səhər saatlarında EBS platformasında keçirilən elektron hərracda 1 avro 1,13145 dollara satılmışdır. Avronun ucuzlaşmasının bu həddi sonuncu dəfə 2003–cü ilin sentyabrında qeydə alınmışdı.

BMT–nin iqtisadi və sosial məsələlər departamentinin şöbə müdiri Pinfan Hun demişdir: “Bəzi iqtisadi göstəricilər müsbətdir və düzgün istiqamətdə dəyişirlər, bu da iqtisadi artım irəliləyişinə tədrici qayıdışın mümkünlüyünə dəlalət edir. Lakin çoxsaylı risklər və qeyri–müəyyənliklər dünya iqtisadiyyatını düzgün yola qaytarmağa və tərəqqiyə nail olmağa yönəldilmiş səyləri heçə endirə bilər”.

2014–cü ildə ABŞ–da illik artım tempi 2 faizdən yüksək səviyyədə qaldığı halda Avropada, xüsusən avro zonasında iqtisadi vəziyyət ağır olaraq qalmışdır.

Hazırda avro zonasının bir sıra dövlətləri resessiya həddindədir. Yaponiyada büdcə stimullaşdırılması və monetar siyasətin zəiflədilməsi ilə bağlı 2013–cü ildə qəbul edilmiş kompleks tədbirlərin doğurduğu iqtisadi dirçəliş 2014–cü ildə heçə enməyə başlamışdır. Gözlənilir ki, 2015–2016–cı illərdə Qərbi Avropada artım tempinin çox cüzi olacağı gözlənilir. Regionun inkişafını avrozonadakı ağır problemlər ləngidəcəkdir. Burada ÜDM–un həcmi resessiyanın başlandığı dövrdəki maksimum səviyyəyə hələ çatdırılmamışdır. Yaponiyadakı ehtimal edilən artımın ləngiməsi əsasən istehlak vergisinin yüksəldilməsi üzündən fərdi istehlakın azalması ilə izah olunur.

2014–cü il ərzində inkişaf etmiş və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə artım tempi arasında fərqlər daha da artmışdır. Belə ki, iqtisadiyyatı formalaşmaqda olan ölkələrdə, xüsusən Latın Amerikasında və Müstəqil Dövlətlər Birliyində (MDB) artımın kəskin şəkildə zəifləməsi baş vermişdir. Əksinə, Çin də daxil olmaqla, Şərqi Asiyada artım templəri cüzi azalmış, Cənubi Asiyada liderə çevrilən Hindistanda isə mötədil artım qeydə alınmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrə gəldikdə, Afrikada ümumi artım dinamikası qorunub saxlanacaqdır. Şərqi Asiya əvvəlki kimi, daha sürətlə inkişaf edən region olaraq qalacaqdır. MDB ölkələrində artım perspektivləri zəifdir və gözlənildiyinə görə, Rusiya Federasiyasında iqtisadiyyatın artım sürəti təxminən sıfır səviyyəsində olacaqdır.

Yeri gəlmişkən, təzəlikcə Rusiya hökuməti antiböhran planını açıqlamışdır. 2015–2016–cı illər üçün nəzərdə tutulmuş planın məqsədi, əlverişsiz xarici iqtisadi–siyasi konyunktura dövründə, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafı və sabitliyini təmin etməkdir. Plan dövlət büdcəsinin əksər xərc kateqoriyalarının 10% azaldılmasını nəzərdə tutur. Yeni layihələrin reallaşdırılmasını təxirə salmaq planlaşdırılır. Dövlət hakimiyyəti orqanlarına ayrılmış xərclər azaldılacaqdır. Ümumən, yaxın üç il ərzində büdcə xərclərini minimum 5% azaltmaq planlaşdırılır. Sığorta pensiyaları ötən il qeydə alınmış inflyasiyaya uyğun olaraq indeksləşdiriləcək. Bu məqsədlə dövlət 188 milyard rubl vəsait ayıracaq. Ötən il Rusiyada inflyasiya 11,4% olmuşdur. Sənəddə

həmçinin, dövlət idarəetmə sisteminin və dövlətin nəzarətində olan iri şirkətlərin işinin köklü şəkildə yaxşılaşdırılması vəzifəsi müəyyənləşdirilmişdir.

BMT məruzəsinin müəlliflərinin fikrincə, mümkün risklər və qeyri-müəyyənlilər dünya iqtisadiyyatının inkişafı üçün ciddi maneələr yaradacaqdır.

Avrozona iqtisadiyyatının canlanması əvvəlki qeyri-sabit xarakter daşıyır. Böhran hissənin dağılmasına baxmayaraq, ciddi risklər qalmaqdadır. Avrozonada real artım templəri eyni səviyyəyə düşmüşdür ki, istənilən xarici hadisələr resessiyanın bərpasının səbəbi ola bilər. ABŞ Federal Ehtiyatlar sisteminin pul-kredit siyasətinin nəzərdə tutulan normallaşdırılması müddətinin və pul-kredit tənzimlənməsinin strategiyasından və maliyyə bazarlarının müvafiq reaksiyasından asılı olaraq, dünya iqtisadiyyatının perspektivləri üçün xeyli risk və qeyri-müəyyənlilik doğurur. BMT məruzəsində qeyd olunur ki, bir sıra inkişaf edən ölkələr və keçid iqtisadiyyatlı dövlətlər dünya maliyyə şəraitinin pisləşməsi, habelə geosiyasi gərginliyin daha da kəskinləşməsi və Ebola epidemiyasının güclənməsi qarşısında zəifdirlər. Formalaşmaqda olan iqtisadiyyata malik bəzi ölkələrdə, məsələn, Braziliya, İndoneziya, Türkiyə və Cənubi Afrikada cari əməliyyat hesabları üzrə əhəmiyyətli dərəcədə defisit saxlanması və kreditləşmə həcmələrinin yüksək artım tempi ciddi narahatlıq doğurur. Bazar iştirakçılarının "əhval-ruhiyyə"sinin 2013-cü ilin ortalarında və 2014-cü ilin əvvəlində olduğu kimi, qəfildən dəyişməsi xüsusən ödəniş balansında böyük defisit olan ölkələrdə ağırlı təhsis etmə prosesinin başlanmasına təkan verə bilər. Formalaşmaqda olan iqtisadiyyata malik olan bəzi ölkələrdə tənəzzül, xüsusən Çində artımın kəskin şəkildə ləngiməsi, bütün dünyada iqtisadi vəziyyətə mənfi təsir göstərə bilər. Məruzədə deyilir ki, riskin dərəcəsini aşağı salmaq və problemləri həll etmək üçün beynəlxalq siyasətin koordinasiyasının gücləndirilməsi çox vacibdir. O cümlədən, bütün dünyada makroiqtisadi siyasəti sabit və balanslaşdırılmış artımın təmin edilməsinə, istehsal məşğulluğunu təmin edən iş yerlərinin açılmasına, uzunmüddətli iqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunub saxlanmasına istiqamətləndirmək lazımdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.

Dissertasiya işində “Qloballaşma şəraitində iqtisadi artım sürətilə makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin əsas prinsipləri” mövzusunda bəhs edilir. Dissertasiyada həmçinin iqtisadi artım, makromaliyyə sabitliyi və indiki vəziyyəti, bu sahədə olan problemlər, o cümlədən Azərbaycanda iqtisadi artım və makromaliyyə sabitliyindən, müstəqillik qazandığı ilk illərdə və hazırki inkişaf səviyyəsindən bəhs edilir.

Son zamanlar qloballaşma bir sıra elmi tədqiqatların geniş yayılmış mövzularından biridir. Sovet sosialist sistemi parçalandıqdan sonra bazar iqtisadiyyatı təsərrüfat həyatının əsas forması oldu.

Qloballaşma yalnız əmtəələrin, kapitalların və xidmətlərin sərhəddən keçməsinə müxtəlif məhdudiyyətlərin azaldılması ilə deyil, həmçinin daxili bazarların liberallaşması ilə, xarici kapitallar bazarının inkişafı ilə, dünya iqtisadiyyatında bazarların payı uğrunda onlar arasında rəqabətin güclənməsinə təsir göstərən törəmə maliyyə–iqtisadi alətlərin sıçrayışlı artımı ilə sürətlənir.

Qloballaşma dövründə cəmiyyətin varlılara və yoxsullara bölünməsi problemi də mövcuddur. Hindistanda, Çində, Afrika ölkələrində yüz milyonlarla əhalinin yoxsulluq səviyyəsindən aşağı yaşadığı hamıya məlumdur. Bu da təbii ki, iqtisadi artımla bağlıdır. İqtisadi artıma təsir edən maliyyə siyasəti təkrar istehsal prosesi ilə əlaqəyə malikdir. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə əmtəə–pul, maliyyə–kredit münasibətlərinin inkişafı iqtisadi artımın sürətləndirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu zaman təkrar istehsal prosesinin maliyyə təminatı problemi ortaya çıxır. Eyni zamanda sosial iqtisadi proseslərin maliyyə tənzimlənməsi və iqtisadiyyatın maliyyə stimullaşdırılması ön plana çəkilməlidir.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində iqtisadi artım, maliyyə sabitliyi daim gündəmdə olan bir məsələ olmuşdur. İqtisadi artım hələ A.Smit, C.Keyns, R.Solou kimi bir sıra iqtisadçıların əsas iqtisadi hədəfləri olmuşdur.

Beynəlxalq aləmdə iqtisadi artımın inkişafı və maliyyə sabitliyinin saxlanması çox vacib məsələlərdən hesab olunur. Bunun üçün iqtisadi artım və maliyyə sabitliyi sahəsində mövcud olan qanunlara riayət edilməlidir. İqtisadi artım bütün ölkələrdə eyni səviyyədə deyildir. İqtisadi artım hər bir ölkədə onun inkişaf səviyyəsinə görə dəyişir.

Beynəlxalq aləmdə iqtisadi artımı inkişaf etdirmək üçün iqtisadi artımla bağlı bir sıra forumlar keçirilir.

Qloballaşma şəraitində iqtisadi artım sürətilə makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsi məkanında maliyyə siyasətinin mahiyyəti və onun sosial təminatının sabitləşmə problemi meydana çıxır. Nəticədə maliyyə resurslarının iqtisadiyyatın sahələri arasında bölüşdürülməsi zərurəti ortaya çıxır. Bu da təhlükəli problem deyildir. Bu zaman istehsal güclərinin inkişafı təmin olunur və nəticədə pul gəlirlərindən səmərəli istifadə olunması yaranır.

Maliyyə resurslarından istehsal prosesində istifadə olunması iqtisadi artımın inkişafı üçün zəruri imkan yaradır.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, geniş təkrar istehsal prosesinin maliyyə resursları ilə təmin olunması iqtisadi artım tempinin sürətləndirilməsinin mühüm ünsürü kimi qəbul etmək olar.

İstehsalın təşkili müəyyən səbəblərdən asılı olaraq müəyyən şərtlər daxilində təşkil olunur. Buraya–istehsal, əmanətlər, kapital qoyuluşları, texnikanın inkişaf səviyyəsi və s. aid etmək olar.

Burada əsas fikir ondan ibarətdir ki, iqtisadi artım həyata keçirildikcə maliyyə siyasətinin amillərinin iqtisadiyyatda əhəmiyyəti və rolu yüksəlir. Bu nöqtəyi nəzərdən maliyyə siyasətinin iqtisadi artıma göstərdiyi təsiri aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar;

1. İlkin şərait. Bərabər şərtlər çərçivəsində iqtisadiyyatın adambaşına düşən ilkin gəlirin daha az səviyyəsi ilə daha yüksək artımı gözlənilməlidir.
2. Makroiqtisadi şərait. İnflyasiyanın iqtisadi artıma mənfi təsir göstərməsinə baxmayaraq, lakin bu təsir qeyri–xətti xarakter daşıyır.

3. Dövlət xərcləri. ÜDM–də dövlət xərclərinin səviyyəsini və bu xərclərin hansı istiqamətə yönəldiləcəyinin səmərəliliyini əsas tuturuq.
4. İnsan kapitalının keyfiyyəti. Burada əsas amil kimi əhalinin təhsil səviyyəsini, onun müasir mərhələdə hansı səviyyədə olduğunu və s. nəzərə almaq lazımdır.
5. Bazar vasitələrinin keyfiyyəti. İqtisadi artımın inkişaf etməsində vergi sisteminin əhəmiyyəti mühümdür.

Burada göründüyü kimi ölkənin iqtisadi potensialının artırılması, istehsalın həcmnin genişləndirilməsi, həmçinin əhalinin maddi rifah halının artırılmasında büdcənin mühüm əhəmiyyəti vardır. Çünki büdcə vasitəsilə bir sıra sosial proqramlar həyata keçirilir.

Maliyyə resurslarından istifadə edilməsinə, onun effektivinə büdcə vasitəsilə nəzarət edilir. Bundan əlavə, büdcənin hansı istiqamətlərə yönəldilməsinə, onlardan müəyyən çərçivə daxilində istifadə edilməsinə maliyyə münasibətləri vasitəsilə nəzarət edilir.

Belə bir fikri də qeyd edək ki, dövlət büdcəsinə təkcə dövlətin maliyyə fondu kimi yanaşmaq düzgün deyil, çünki yaradılan pul vəsaiti fondu ilə ölkənin sosial inkişafı məqsədi ilə də istifadə edilir. Xüsusilə onu da vurğulayaq ki, ETT–nin rolunun artdığı bir dövrdə, iqtisadiyyatın inkişafının intensiv şəkildə yüksəldiyi bir dövrdə dövlət büdcəsinin əhəmiyyəti də artır.

Maliyyə sabitliyinin formalaşması iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsinə, cəmiyyətin inkişaf istiqamətlərinə daha çox təsir göstərir. Bu amil qloballaşma şəraitində, başqa sözlə bazar iqtisadiyyatı şəraitində xüsusilə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki bazar iqtisadiyyatı maliyyə–kredit mexanizmi əsasında qurulur.

Dövlət maliyyə vasitəsilə iqtisadi proseslərə təsir edir. Bu da maliyyə sabitliyinin vacibliyini şərtləndirən əsas amillərdəndir.

Maliyyə sabitliyi bir sıra dövlət tədbirlərinin məcmusu kimi başa düşülməlidir. Bu tədbirlər dövlətin öz iqtisadi funksiyalarını həyata keçirmək üçün maliyyə sistemindən istifadəsi üzrə olan dövlət tədbirləri sistemidir. Makromaliyyə sabitliyi, dövlətin iqtisadi siyasətindən doğan və maliyyə siyasəti ilə əlaqəli olan, həmçinin

iqtisadi artım tempinə təminat verən iqtisadi bir prosesdir. Makromaliyyə sabitliyi təkcə, maliyyə resursları ilə deyil, həmçinin kredit resurslarının istifadəsindəki səmərəliliklə də bağlıdır.

Onu da qeyd edək ki, yuxarıda deyilənlərdən əlavə makromaliyyə sabitliyinə ilk növbədə maliyyə resurslarından istifadə edərək dövlət öz funksiyalarını həyata keçirməsi kimi də baxılır.

Makromaliyyə sabitliyi sosial iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün ölkə xərclərinin və gəlirlərinin tənzimlənməsinin dövlət tərəfindən həyata keçirilməsidir. Azərbaycan müstəqillik qazandığı andan iqtisadi artımın inkişafına nail olmağa, maliyyə sabitliyini qorumağa böyük önəm verir. Müstəqilliyimizin ilk illərində iqtisadi artım çox zəif olmuş, manatın məzənnəsinin aşağı səviyyədə olması bir sıra çətinliklər yaratmışdır.

Ancaq 1994–cü ildə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə ölkədə vəziyyət dəyişməyə başlamışdır. Belə ki, ölkəyə kapital axını çoxalmağa başladı. Bu da iqtisadi artım üçün təkan olmağa başladı. Respublikada maliyyə sabitliyi sahəsində işlər də məhz 1994–cü ilin sonundan başlanmışdır.

Mərkəzi bankın məlumatına görə 2015–ci ildə milli iqtisadiyyatımız yüksək sürətlə artaraq, artım tempinə görə qlobal iqtisadiyyatın və MDB ölkələrinin orta artım tempini üstələyəcəkdir. Şaxələnmə prosesləri daxili tələb ilə yanaşı qeyri–neft ixracının da iqtisadi artımda rolunun artması üçün zəmin yaradır. Artım və şaxələnmə proseslərinə dəstək olaraq Mərkəzi Bank makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunmasını təmin edəcəkdir. Bunun üçün Mərkəzi Bank inflyasiyanın birrəqəmli səviyyədə tənzimlənməsinə dəstək verəcəkdir. Eyni zamanda bank sektorunda maliyyə dayanıqlığının qorunması təmin olunacaq, sektorun maliyyə dərinliyinin artırılması və maliyyə vasitəçiliyinin şaxələnməsi istiqamətində fəaliyyət davam etdiriləcək.

Ancaq bu fikir özünü tam doğrultmadı. Ölkədə manatın məzənnəsinin dollara nisbətən aşağı düşməsi, bir sıra dəyişikliklər yaratdı. Belə ki, ekspertlərin qənaətinə görə, dolların məzənnəsinin yüksəlməsi ilə ölkəmiz sərmayə qoyuluşunu artıracaq,

həmçinin ixrac potensialını da artıracaq. Çünki manatın dollara nisbətə yüksək olması ixrac potensialını artırmağa imkan vermirdi.

Bu baxımdan ölkəmizdə cari ilin fevral ayının 16–dan tətbiqinə start verilən yeni məzənnə siyasəti çox aktualdır. Bu cür məzənnə siyasəti, yəni manatın dollara nisbətən ucuzlaşması Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına və ölkəyə daxil olan xarici investisiyaların daha da artırılmasına təkan verəcək.

Heç şübhəsiz ki, bu cür məzənnə siyasəti mənfi təsirsiz ötüşməsin. Buna görə də hökumət bu cür mənfi halların qarşısını almaq üçün tədbirlər həyata keçirir.

Qloballaşma şəraitində iqtisadi artımla makromaliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi və möhkəmlənməsi üçün, apardığımız tədqiqatın nəticələri və təklif tövsiyələri aşağıdakılardan ibarətdir.

- İqtisadi artımı təmin etmək üçün dövlətlər sıx əməkdaşlıq etməli, həmçinin iqtisadi artım və makromaliyyə sabitliyi ilə bağlı olan problemləri birlikdə həll etməlidirlər;
- Dövlətlərin üzərinə düşən öhdəliklərə əməl etmələrinə nəzarət gücləndirilməlidir;
- Dövlətlər iqtisadi artım və makromaliyyə sabitliyi ilə bağlı tədbirlər planı həyata keçirərkən, beynəlxalq standartlara uyğunluğu nəzərə almalıdırlar;
- Qlobal risklərin iqtisadi artım və maliyyə sabitliyinə olan mənfi təsirlərinin qarşısını almaq üçün, dövlət tərəfindən çevik makroiqtisadi tənzimlənmənin həyata keçirilməsi vacib şərtidir. Bu baxımdan ölkədə iqtisadi inkişafı qorumaq və dayanıqlı maliyyə sabitliyi yaratmaq üçün makroiqtisadi siyasət daha güclü şəkildə yeridilməlidir;
- Aparılan təhlil göstərir ki, hazırki böhran bir sıra ziddiyyətli məsələlərin həlli olduğundan, iqtisadi mexanizmin yenidən qurulması yaxud dəyişdirilməsi, iqtisadi stimullardan istifadə nəticəsində təsərrüfatçılıq sisteminin məhsuldar qüvvələrin yeni qaydalarına uyğunlaşdırılması vacib şərtidir;
- Hazırki qlobal böhran dövründə Respublikamızın qarşısında duran mühüm problemlərdən biri, qeyri–neft sektorunu inkişaf etdirməklə iqtisadi artıma nail olmaqdır. Bu baxımdan makroiqtisadi problemlərin həllinə şərait yaradan iqtisadi inkişaf strategiyası düzgün işlənib hazırlanmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.

Azərbaycan dilində

1. Əliyev Ü.Q. İqtisad elminin aktual problemləri. Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2013, 159 s.
2. Kəlbəliyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Monoqrafiya. Bakı: “Elm”, 2005, 468 s.
3. Rzayev Z.H. Vergi menecmenti. Dərslik. Bakı: 2007, 324 s.
4. Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2005, 632 s.
5. Əhmədov M.A., Allahverdiyev H.B. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2007, 564 s.
6. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı–2010, 292 s.
7. Abdullayev Ş.Ə. Bankların resursları və onların idarə olunması. Bakı: “Çaşıoğlu” 2008, 188 s.
7. Mustafayev F.F. Keçid iqtisadiyyatında dövlət tənzimlənməsinin makroiqtisadi aspektləri. Bakı: “Elm” 2008, 538 s.
8. Novruzov N. , Hüseynov X. Maliyyə. Dərslik. Bakı: 2007, 464 s.
9. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı: «Səda» nəşriyyatı, 2010, 840 s.
10. Məmmədov F.Ə və başqaları. Vergilər və vergitutma. Bakı: 2010, 508 s.
11. Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M. Regionların sosial–iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi. Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2011, 370 s.
12. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014–cü ildə fəaliyyəti haqqında hesabat. Bakı–2014.
13. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014–2018–ci illərdə sosial–iqtisadi inkişafı dövlət proqramı. Bakı–2014, 16 s.

14. Atakişiyev M.C., Abbasov H.M., Abbasova N.H. Mikro və Makroiqtisadiyyat. Bakı: “Qrifli” nəşr, 2010, 506 s.
15. Sadıqov E.M. Bank əməliyyatları. Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2010, 212 s.
16. Ataşov B., Novruzov N., İbrahimov E. Müəssisələrin Maliyyəsi. Dərslük. Bakı: “Kooperasiya” nəşriyyatı, 2009, 399 s.
17. Azərbaycan Respublikasının 2015–ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin təqdimatı. Bakı–2014.
18. Şəkərəliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: Reallıqlar və Perspektivlər (Monoqrafiya) Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2009, 415 s.
19. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. Azərbaycan Respublikasının 2014–2017–ci illər üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri. Bakı: Avqust–2013.
20. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012–ci il 29 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası, 39 s.
21. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008–ci il 15 sentyabr tarixli 3043 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş 2008–2015–ci illərdə Azərbaycanda yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı, 135 s.
22. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014–cü il 26 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015–2020–ci illər üçün Dövlət Proqramı.
23. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. Maliyyə sabitliyi icmal 2 (14) II Rüb 2013, 31 s.
24. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. Maliyyə sabitliyi icmal 3 (11) III Rüb 2012, 30 s.
25. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı Pul siyasəti icmal. Yanvar–iyun 2014, 35 s.
26. Azərbaycan Respublikası Mərkəzinin 2015–ci il üçün pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri barədə bəyanatı, 14 s.

Rus dilində

27. Галанов В. А. Основы банковского дело. Учебник- М. М. 2007
28. Денги , кредит , Банки. Учебник / Под ред. Е. Ф. Жукова. М. 2005.
29. Головин М. Финансовая глобализация и организачения национальной денежно-кредитной политики. // Вопросы экономики, 2007, № 7
30. Моисеев С. Формализация макроэкономики и ее последствия для денежно-кредитной политики. // Вопросы экономики, 2007, №2

İnternet resursları

31. <http://www.az.apa.az>
32. <http://www.arsexpress.az>
33. <http://www.azerbaijan.az>
34. <http://www.az.Wikipedia.org>
35. <http://www.col.az>
36. <http://www.kitab.az>
37. <http://www.kitabxana.org>
38. <http://www.mfa.gov.az>
39. <http://www.preslib.az>
40. <http://www.azadinform.az>
41. <http://www.Samedzade.az>
42. <http://www.nba.az>
43. <http://www.APA-economics>
44. <http://www.azertag.az>
45. <http://www.maliyye.gov.az>

46. <http://www.vergiler.az>
47. <http://www.banco.az>
48. <http://www.economy.gov.az>
49. <http://www.oilfund.az>
50. <http://www.ach.gov.az>
51. <http://www.taxes.gov.az>
52. <http://www.bacuexpocenter.az>
53. <http://www.stat.gov.az>
54. <http://www.cbar.az>
55. <http://www.az.trend.az>
56. <http://www.arxiv.az>
57. <http://www.azadxeber.az>
58. <http://www.president.az>
59. <http://www.migration.gov.az>
60. <http://www.xalqqazeti.com>
61. <http://www.kremlin.ru>

Mətbuat

62. İqtisadiyyat qəzeti. 14–27 mart 2014–cü il.
63. İqtisadiyyat qəzeti. 28 mart–9 aprel 2014–cü il.
64. Express qəzeti. 2014–cü il.
65. İqtisadiyyat və audit jurnalı. Bakı Biznes Universiteti. № 9 2008–ci il.
66. İqtisadiyyat və audit jurnalı. Bakı Biznes Universiteti. № 3 2014–cü il.
67. Yeni Azərbaycan qəzeti. 25 fevral 2015–ci il.

РЕЗЮМЕ

В данный момент нежелательные негативные тенденции прослеживающиеся в мире, а также снижение экономической активности, оказывают свое отрицательное воздействие на глобальном уровне.

В связи с этим Всемирный Банк такое состояние мировой экономики обосновывает четырьмя основными факторами. Это: слабая глобальная торговля; глобальные изменения в финансовых рынках, которые могли бы повлиять на экономику; нарушение баланса между нефтедобывающими странами в связи с понижением цен на нефть; продолжительная дефляция в странах Еврзоны и Японии.

В 2015 году Всемирный Банк прогнозирует ослабление глобальной торговли на 7%. Понижение цен на нефть пойдет на пользу Индии, как одной из стран со средним уровнем дохода. Также Всемирный Банк предсказывает очень слабый экономический рост в странах, которые зависят от экспорта нефти. «Как пример можно привести Россию, в которой экономический рост в 2015 году прогнозируется 2,9% , а уже следующем году 0,1%.

В Азербайджане тоже как в нефтезависимой стране в первом полугодии 2014 года наблюдался экономический прирост и укрепилась макроэкономическая стабильность. Были реализованы цели по поддержанию низкого уровня инфляции, а также по сохранению на стабильном уровне курса маната, что является основополагающим якорем макрофинансовой стабильности.

Несмотря на это в этом году не удалось сохранить стабильность национальной валюты. В связи с тем, что с 16 февраля этого года курс маната понизился по отношению к доллару, в заявлении Центрального Банка говорится, что падение обменного курса маната создаст дополнительные стимулы для диверсификации национальной экономики, а также повышению ее конкурентоспособности на международном уровне и увеличению экспортного потенциала.

По мнению экспертов девальвация маната является даже чуть запоздалым процессом. Уже длительное время сохранение азербайджанского маната на стабильно высоком уровне создает преграды для отечественного производства.

SUMMARY

Unintended negative trends observed in the world, but also has negative effects on the global decline in economic activity.

The World Bank on all off these four key factors such state of the world economy. These are: Weak global trade; changes in the global financial markets that could affect the economy; decline in oil prices due to the disruption of the balance between oil producing countries; Euro area and Japan are considered to be long-lasting deflation.

The World Bank predicts a further weakening of 7% of global trade in 2015. The decline in oil prices as one of the middle-income countries will benefit India. The World Bank is also dependent on oil exports would be exercised very little economic growth says: "Russia can be shown as an example that economic growth in 2015 is expected to be 2,9% and 0,1% next year".

Oil dependent country in the first half of 2014 increased economic growth, macroeconomic stability strengthened. As well as maintaining a low level of inflation, exchange rate stability macro-financial stability as the main anchor implemented targets.

Despite all this, it was not possible to maintain the stability of the year. February 16 against the US dollar exchange rate has declined in a interview with the Central Bank notes that the fall in the exchange rate will create and added incentive to diversify the national economy, improve its international competitiveness and export potential.

According to experts, the process of devaluation of the manat process even slightly delayed. For several years, the rate of Azerbaijani manat to the high barriers to domestic production.